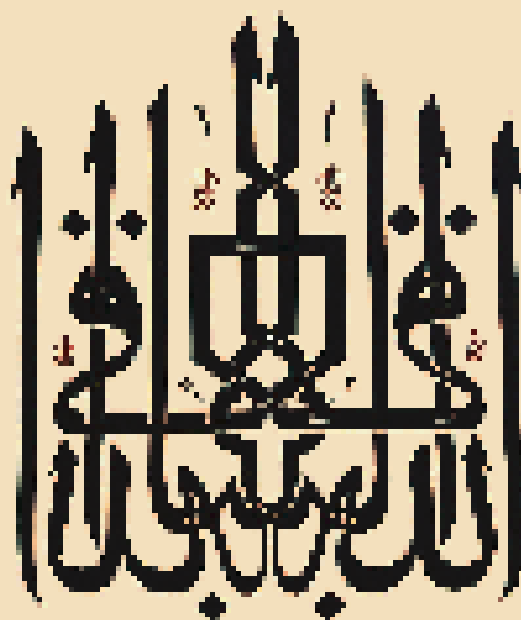

БАССАМ САЕХ

**КУРАНДЫН
КЕРЕМЕТТҮҮ ТИЛИ**

КУДАЙДЫН БИЙЛИГИНИН ДАЛИЛИ

Курандын кереметтүү тили

Кудайдын бийлигинин далили

Бассам Саех

Ислам ойлору Эл аралык институту (ИИТ)

Бишкек - 2021

УДК 297.18
ББК 86.38
Б 27

Б 27 **Курандын кереметтүү тили:
Кудайдын бийлигинин далили (Kyrgyz).** – Б.: 2021. – 90 б.
Бассам Саех

ISBN 978-9967-9330-5-7

© Ислам ойлору Эл аралык институту (ИИТ)
1442 АН / 2021 СЕ

**The Miraculous Language of the Quran:
Evidence of Divine Origin (Kyrgyz)**
Bassam Saeh

© The International Institute of Islamic Thought (IIIT)
1436 АН / 2015 СЕ
ISBN 978-1-56564-665-0
IIIT
P.O. Box 669
Herndon, VA 22070, USA
www.iiit.org

Которгон: Канат Ибраев
Китептин редактору: Беделбек кызы Вера

Бардык укуктар корголгон

Китеп “Ихсан Хайрия” коомдук фонду тарабынан жарыкка чыгарылган

**Бул китеп Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы тарабынан
тастыкталган. №13 «05»_02_2021-жыл.**

Бул китептин бир дагы бөлүгүн автордук укук ээсинин жазуу жүзүндөгү уруксатысыз басып чыгарууга болбойт. Бул китепте айтылган көз караштар жана ойлор авторго таандык жана басмакананын, котормочулардын, редакторлордун көз караштарын чагылдырбашы ыктымал.

ISBN 978-9967-9330-5-7

УДК 297.18
ББК 86.38

МАЗМУНУ

<i>Сөз башы</i>	5
<i>Кириш сөз</i>	7
Таанышуу.....	10
Кереметпи же генийдин тилиби?.....	14
Куран тилинин Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдарга тийгизген таасири.....	18
Кереметтин чыныгы даражасы Курандын лингвистикалык жаңычылдыгынан байкалат.....	19
Курандын инновациялык кереметтүү жыштыгы.....	20
Курандын араб угуучуларына болгон жаңы ритмикалык түзүлүшүнүн таасири.....	21
Мени артка кайтарган убакыт унаасы.....	22
Үч лексика: Курандык, Исламга чейинки жана Пайгамбарлык...23	
Жаңы лингвистикалык революция.....	24
Сүрөнүн Курандагы образы.....	25
Курандын кайталангыс мүнөзү.....	28
Жаңы лингвистикалык жазылыш.....	31
Курандын көпчүлүк лингвистикалык формалары бири-бирин кайталабайт.....	32
Интенсивдүү жана кайталангыс Курандык конструкциялар.....	33
Курандын лингвистикалык шаблондору: алардын табияты жана курамы.....	36
Конструкциянын жана билдирүүнүн жаңы стилдери.....	42

Жеке сөздөр жана жаңычылдык менен айкындыкты айкалыштырган керемет.....	48
Куранда табылган жаңы терминдердин мааниси	49
Муддассир сүрөсүндөгү жаңы сөздөр.....	53
Муддассир сүрөсүндөгү бөлүкчөлөрдүн жаңыча колдонулушу.....	54
Лингвистикалык бирдикти кайрадан калыбына келтирүү.....	56
Салттуу кошулмалардын жаңы абалы.....	58
Сөздөр аралык жаңы мамилелер.....	60
Образдардын Курандык жаңы репертуары.....	61
<i>Илтифат</i> : Курандагы уникалдуу лингвистикалык искусство.....	66
Ачык тил.....	73
Кошумча маалыматтар.....	84
Тандалган булактар жана эскертмелер.....	87

СӨЗ БАШЫ

Мусулмандарга жана бүткүл адамзатка Курандын билдирүүлөрүн окуп, ал жөнүндө тереңирээк ойлонуп, анын келип чыгышына Кудайдын Вахий-аяны катары ой жүгүртүү парз кылынган. Бул өзүнө тартып турган кызыктуу изилдөөдө, автор ыйык тексттин көптөгөн лингвистикалык кереметтерин ачып берүүгө аракет кылды: 7-кылымдагы арабдар Пайгамбарыбыз Мухаммеддин (с.а.в..)* оозунан кооз жана кемчиликсиз Куран аяттарын алгач ирет угушканда, абдан таң калышты, алардын кулактары кубулжуган жаңы үндү угуп жаткан эле... Куранды угуп жана баалай билген (албетте, бул жаатта илими бар) араб тилчилеринин калтырган ой-пикирлери – чоң мааниге ээ.

Ооба, Жараткан бизге Аянды кооз кылып түшүрдү, а бирок, Куранга андан дагы ашкан кооздукту бериптир! Анын тилинин көркөмдүгү, ыргагы, бай образдары, ийкемдүүлүгү, метафоралар менен түшүнүктөрдүн бири-бирине айкалышы, анын прозасынын көп түрдүү, өзгөчө, мурда тааныш эмес стили жана ыкмалары, ошондой эле, лексиканын укмуштуу колдонулушу – анын түбөлүктүү кемчиликсиз жазуу экендигин айкындайт. Куран, араб тилин натыйжалуу өзгөртүп, адамзаттын аң-сезимине улуу көрүнүштөрдү салып, көңүлүн бийик нерселерге буруу менен, адам акылына жана жүрүм-турумуна тез жана күчтүү таасир этти. Дал ушул өзгөчөлүктөр аркылуу биз Куранды түшүнө алабыз. Автор, чындыгында, бул теманын үстүндө терең ой жүгүрткөн жана анын негизги салымы – Куранды лингвистикалык көз карашта кереметтүү кылган эмне деген суроого багытталган?

Бул эмгек «Аль-Мужиза» аттуу китептин (1-тому, ИОЭИ, 2012) түп нускасы – араб тилинен кыскартылып, англис тилине которулду. Бул эмгек кесипкөй эмес окурмандарга арналган. Демек, бул китепти окууда араб тилинин морфологиясын жана тилдин техникалык өзгөчөлүктөрүн түшүнүү зарылчылыгы туулбайт, бирок ошентсе да, араб тилинде окуй билүү – пайдалуу. Куран тилинин жана анын композициясынын сырларын ачууга аракет кылып, Бассам Саех окурмандарга Курандын кооздугун баалап, ага сүңгүп кирип, анын түзүлүшү менен багыты боюнча так түшүнүк алууга үгүттөйт.

Муддассир сүрөсүнө (74-бөлүм) өзгөчө көңүл буруу менен, автор ар бир сүрөнүн өзүнчө айырмаланып турган өзгөчөлүктөрү жана мүнөздөмөлөрү бар экенин, жана бул өзгөчөлүктөр Куранды кайталангыс кылып тураарын белгиледи. Автор бул аракеттери менен Аянды жандандырып жана өзүнүн анализин бекемдей алгансыйт.

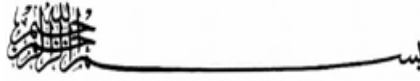
Куранды толук түшүнүү үчүн бир дагы экспозиция жетиштүү эмес. Бирок, бул эмгек сизге Ыйык текстти тереңирээк түшүнүү жана аны менен тыгыз байланышты орнотуу үчүн алмаштыргыс көпүрө болуп берет. Бул эмгекти жаратууда Мухаммед Асаддын «Курандын билдирүүсү» жана Абдулла Юсуф Алинин «Курани Каримдин мааниси» аттуу жазма эмгектеринин маалыматтары колдонулду. Ислам календарынын (хиджа) даталары «АН» деп белгиленди. Керектүү учурларда «СЕ» деп белгиленген Григориан календарынын даталары көрсөтүлдү. Арабча сөздөр, жалпы колдонуудагы сөздөрдөн тышкары, курсив менен жазылат. Диакритикалык белгилер заманбап деп эсептелбеген аталыштарга гана кошулду.

1981-жылы негизделген Лондондогу Ислам ойлору Эл аралык институту (ИИТ, мындан ары ИОЭИ) Исламдык көз карашка, баалуулуктарга жана принциптерге негизделген олуттуу илимий аракеттерге көмөктөшүү боюнча ири борбор болуп кызмат кылып келет. Акыркы отуз жылдын ичинде институттун илимий программаларынын, семинарларынын жана конференцияларынын негизинде англис, араб жана башка ири тилдерде төрт жүз элүүдөн ашык аталыштагы басылмалар жарык көрдү.

Биз, автор Бассам Саехке ыраазычылык билдиребиз жана кызматташкандыгы үчүн ага чоң рахмат айтабыз. Ошондой эле, котормочу Нэнси Робертске, Лондондогу ИОЭИ кеңсесинин редакциялык тобуна жана ушул эмгекти жаратууда түздөн-түз же кыйыр түрдө катышкан баардык адамдарга терең ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Лондондогу ИОЭИ кеңсеси

Май, 2015

КИРИШ СӨЗ

Курандын жаңылбастыгы

Куран – адабий шедевр экендиги талашсыз. VII кылымдагы Араб жарым аралынын элдери мурда мындай тилдин, стилдин, чечендиктин жана күч кубаттын уникалдуулугун жана кемчиликсиздигин кездештирбегендиги жана мындан ары да кездештире албастыгы – талашсыз маселе. Бирок, бизде талкууга жем таштаган башка маселе бар... Куран – кереметтүүбү же жокпу? Башкача айтканда, ал кандайдыр бир өлчөмгө киреби же Кудайдын өлчөмүбү. Адамзаты өнүгүп, Ыйык Жазманы кылымдар бою сактап, баалап келаткан сайын, Кудайдын бийлигинин далилдери ар тараптуу билим деңгээлдеринде уламдан-улам өсүп жатат. Бирок бул изилдөөнүн максатына ылайык, ушул кезге чейин толук чечмелене элек Курандын сөздөрүнүн өзгөчө элементтери Кудайдан келген лингвистикалык же тилдик керемет экенин тастыктап турат.

Курандын тилинин адамдык жөндөмдүүлүктөн айырмасы – Пайгамбарыбыз Аллахтын акыркы кабарын адамзатка жеткирүүчү гана экендиги, андан сырткары, жер жүзүндөгү эң жөндөмдүү акыл ээлери, адабият, искусство, чечендик өнөр адамдары ага (Куранга) окшош бир да аят жарата албастыгы. (10:38)

Курандын бул билдирүүсүнүн жалган экендигин далилдөөгө болгон ишенимдүү сөздөр – интеллектуалдык кайрылуу жана сынчыларга ачык чакырык гана болуп калбастан, өз мезгилинен бир кылымдай мурунку дедуктивдик логиканын маанилүүлүгүнө көңүл буруп, фантастикалык жөнөкөйлүгү менен эң чоң сыноону сунуштайт.

Буга кандай жооп болду? Куран чакырыгына байланыштуу эки маанилүү факт мезгил сыноосунан өткөнү менен, Ыйык Жазманын тилдик бийлигин таанып, бирок анын Кудайдан келип чыккандыгын чече албагандар үчүн көйгөйлүү маселе бойдон калууда. Алар – ар кандай талкуунун ажырагыс бөлүгү, бирок көпчүлүк учурда сынчылардын көңүл чордонунан сыртта калууда:

1. Анын алты миңден ашуун аятынан бир дагы ката табылган жок. (бул аракеттин жоктугунан эмес)
2. Көптөгөн тарыхый окшоштуруу аракеттерине карабастан, кээ бир-

лери Пайгамбарыбызды ачык эле шылдыңдап, башкалары араб тилинин кооздугунун туу чокусуна жетишсе дагы (Пайгамбарыбыздын доорунда дүйнө жүзү араб тилинин мыкты үлгүлөрүнө күбө болгон) бул жасалган аракеттерден эч кандай майнап чыккан эмес.

Бул жерде биз жөн гана тил маселесине кайрылып жаткан жокпуз. Себеби биринчи жолу же көптөгөн окуулардан кийин, Куранды толугу менен уникалдуу кылган факторду аныктоо кыйынга турат. Курандын кайталангыс касиеттеринин бири – бул анын эч бир башка жазууларга окшобогондугу, изилдөөнүн максатына ылайык Куран тилинин теңдешсиздиги – Кудайдын авторлугун билдирет. Демек, Курандын негизги билдирүүлөрүн терең түшүнүү үчүн (тилдин) изилденип жаткандыгы – бул анын тилинин кереметүүлүгүнөн кабар берет. Чындыгында, Курани Каримдеги адамзатка жүктөлгөн идеялар, көз караштар, дүйнө жана чын ыкластуу ыйман – бул өзүн-өзү баалоо чыпкасы, ал адамзаттан өзүнүн иш-аракеттерине жана жүйөлөрүнө баа берүүнү талап кылат, ал биздин кыраакылык маанайыбыз үчүн, чындыкты жана ааламдагы ордубузду түшүнүү үчүн, ошондой эле, бул жашоо – жалган экенидигинин жана физикалык жашоо бүтөөрү менен дароо келчү акыркы Сурак Күнүн билүүбүз үчүн зор мааниге ээ.

Тарыхта мусулман аалымдары Курандын кереметтүү тилинин эстетикалык элементтерин, адабий факторлорун, мазмунун жана таң калыштуу илимий аяттарын түшүндүрүп келишкен. Бирок, автордун айтымында, эч ким Куран тилинин жашыруун аспектилерин түшүндүрүп берүүгө аракет кылган эмес, а биз Аянды таануу менен алек болгондуктанбы, канча убакыт өтсө да бул тууралуу ойлонбоптурбуз. Анын сыры эмнеде деп ойлоп жатсаңыз, ал: Курандын араб тилинде түшүрүлгөндүгүндө, бирок ошол эле учурда, ал жаңы араб тили болчу, жада калса, аны биринчи жолу уккан арабдар өздөрү да укмуштай таң калышкан. Анын канчалык жаңы болгондугу – ушул эмгектин негизги темасы болуп эсептелет.

Ошентип, баштапкы жана алгачкы мусулман жамааты Курандын сөздөрүнө, үндөрүнө, ритмдерине ж.б.у.с. анын сулуулугун жана улуулугун тереңирээк баалоо менен жооп кайтарган. Азыркы учурда, биздин кулагыбызга Куран аяттары тааныш угулса дагы, жана ар кандай сөздүктөр менен изилдөөлөрдүн колубузга турганына карабастан, көп учурда биз анын кереметүүлүгүн аңдай бербейбиз.

Автор бул парданы бир аз алып салууга жана Куранды окурмандарга кайрадан тааныштырууга белсинип, жаңыча көз карашта бул кереметти кайрадан жандандырууга аракет кылды.

Курандын кереметтүү тили, албетте, мусулмандар тарабынан күмөн-

сүз кабыл алынган, бирок ошентсе да, автордун баамдоосу боюнча, анын тилин методикалык иликтөө аркылуу ушул ишенимди тастыктаган системдүү изилдөө жүргүзүлө элек. Ошентип, ал Куран тили менен Исламга чейинки поэзиянын тилин, Пайгамбарыбыздын сөздөрү (хадис) менен арабдардын мурунку жана азыркы тилдерин салыштырып, илимий жактан далилдөөгө аракет кылып жатат жана айта кетчү нерсе, Курандын лингвистикалык кереметинин маанилүү өзгөчөлүгү – анын тилинин толугу менен жаңы экендигинде (жаңы араб тили тууралуу сөз болуп жатат).

Изилдөөнүн жүрүшүндө арабдар Куранга чейин бул тилди угушпаганын жана аны кийинчерээк да кайталай албай тургандыгын эмпирикалык (тажрыйба) түрдө далилдөөгө аракет кылынды. Ал эми Пайгамбарыбыздын тилин, анын чечендигине карабастан жана биринчи кезекте адамдык тил болгондуктан, адамдар аны туурап кайталашкан. Бирок мындай көрүнүш жагымсыз натыйжаларга, чыныгы жана жасалма хадистердин эбегейсиз чоң аралашуусуна алып келди. Куран – мурда болгон эмес жана ал эч качан кайталанбайт. Куран – Аллахтын сөзүнүн далили.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

*Чындыгында, биз
Куранды түшүрдүк жана анын коргоочусубуз.
(Хижр сүрөсү, 15:9)*

Лондондогу ИОЭИ кеңсеси

Курандын Кереметтүү Тили

Кудайдын бийлигинин далили

ТААНЫШУУ

Буллардын бардыгы 1989-жылы, Оксфорд Ислам изилдөө борбору Ыйык Куран аркылуу араб тилин жакшыраак түшүнүүнү көздөгөн британдык студенттерге бир катар лекцияларды окууну суранган учурдан башталды. Студенттер үчүн Курандын маанисин англис тилине которууга аракеттенип жатканымда, алардын котормочуларга жана тилчилерге тааныш болгон лингвистикалык каада-салттардан жана жыйындардан тышкары татаал маселелерге кызыккан суроолоруна туш болдум.

Ошол кезде мен британиялык чыгыш таануучу жана Оксфорд университетинин Чыгыш институтунда билим алган досум менен Андалус доорунда жазылган бир китепти редакциялап жатканбыз. Күндөрдүн биринде досум сурап калды: «Арабча кайсынысы туура: *«ма зааля»* же *«ляа зааля»*? Ойлонбостон мен: *«маа зааля»* – деп жооп бердим. Бирок бир нече жолку талкуулоодон кийин ал *«ляа зааля»* туура деп, ал эми мен *«маа зааля»* – деп талаштым. Акырында ал мени: «Же сен жаңылып жатасың, же Кудай! Куранда *«ляа зааля»* гана колдонулган!» – деп таң калтырды. Бир саамга чейин унчукпай турдум. Ошондо мен бардык ойлорумду жыйнап, андан: *«каана»* деген этишти англисче кантип которосуң?» – деп сурадым. Ал: «өткөн чакты билдирүүчү сөз» – деп тартынбай жооп берди. «Эгер ушундай болсо, анда Курандан төмөнкү сөздөрдү кантип которсоң болот: *«Уа каана Аллаху гафуран рахийма»*. Ал мурункудай ишенимдүү жооп берди: «Аллах – боорукер жана ырайымдуу».

Бул котормодо *«кана»* этиши кайда экенин билгим келди. Бирок, ал мага жооп бере алган жок, анткени бул билдирүүнү которууда колдонулган жападан жалгыз этиш – бул «учур чак», ал араб тилинде *«якууну»* же *«инна»* болмок, бирок өткөн чактагы *«каана»* сөзүнүн оозеки формасы эмес.

Курандын расмий жана расмий эмес адамдык тилден айырмаланган уникалдуу тили жана лингвистикалык колдонулушу бар. Эч ким, атүгүл

Пайгамбарыбыз да өткөн чактагы «каана» этишин учур чакта колдонгон эмес. Бирок Куранда бул колдонуунун өзү 190 жолу кездешет. Мен чыгыш таануучу досумдун «маа заалья» жөнүндө айткан пикирин Курандан текшергенде, анын айткандары туура эмес экенине ынандым, анткени, Куран терс формадагы *маа* бөлүкчөсүн өткөн чакта гана колдонуп жана ал «маа заалья» болоорун жана терс формадагы «ля» бөлүкчөсүн учур чакта гана колдонуп, ал «ля язаалю» түрмөгүндө анык көрсөтүлгөнүнө күбө болдум. Андыктан, биз Курандын эч бир жеринде «ля заалья» же «маа заалья» сөзүн таба албайбыз. Таң калтырган нерсе, Курандын этишти колдонгон формалары, мисалы, өткөн чакта «заалья» жана учур чакта «язаалю», мындай формалар адамдар колдонгон формалардан айырмаланып турат. «Маа заала аль-матару яхтулу» десек, жамгыр тынбай жаады дегенди билдирет, угуучу бул сөздөрдү жамгыр буга чейин жааганын жана азыр деле жаап жатат деп түшүнөт. Ошентип, «маа заалья» деген келер чакты эмес, өткөн жана учур чактарды камтыган маанини берет. Бул жалпы адамзатка туура келген этиштин колдонулушу. Бирок, өткөн чактагы «маа заалья» түрмөгү Курандын эки гана аятында кездешип өткөн чакты камтыган. Башкача айтканда, ал мурунтан болуп келген нерсе, бирок азыркыга чейин улана бербеген нерсенин маанисин берет. Аяттар төмөнкүчө:

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ (الأنبياء: ١٥)

Биз аларды тып-тыйпыл кылып, күлгө айлантмайынча алардын кыйкырып-өкүргөн үнү токтогон жок (ма заалят тилька да'уахум).

(Анбия сүрөсү, 21:15)

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زُلْتُمْ فِي شَكِّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنُ
يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا (غافر: ٣٤)

«...буга чейин силер үчүн Юсуф чындыктын бардык далилдери менен келген; бирок силер анын алып келген баардык билдирүүлөрүнө (ма зилтум фи шаккин мимма жа'акум бихи) шек саноону токтоткон жоксунар, ал өлгөндө: «Кудай анын артынан бир да элчисин жибербейт!» – дедиңер. (Гаафир сүрөсү, 40:34)

Бул эки аяттын биринчиси адамдардын кыйратылганга чейин кыйкырып-өкүрө бергенин билдирет жана мунун баары буга чейин болгон, ал

эми экинчиси Юсуфтун доорундагы адамдар ал өлгөнгө чейин кабарынан күмөн санап келишкенин билдирет. Бул аракет дагы мурда болгон. Бул эки учурда тең жасалган иш-аракеттер мурун башталган жана аяктаган жана азыркы чөйрөгө жайылтылган эмес.

Куранда *ля язаалю* деген сөз айкашынын учур чактагы колдонулушуна токтолсок, ал өткөн учурду, азыркы учурду жана келечекти камтыйт. Кандай гана иш-аракеттер болбосун, алар буга чейин жасалып келген, азыр деле жасалып келет жана келечекте дагы улантылат. Бул семантикалык кубулуш төмөнкү үч аятта байкалат:

وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزِدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ
(البقرة: ٢١٧)

Алар (душмандарыңар), эгер мүмкүн болсо, силерди ишенимден четтетпейинче, силерге каршы күрөшүүнү токтотпойт.
(Бакара сүрөсү, 2:217)

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ (التوبة: ١١٥)

Ошондуктан, алардын курган мечиттери, өздөрүнүн жүрөктөрү талкаланганга (өлгөнгө) чейин ырастыгы күмөн боюнча кала берет. Алла – Билүүчү, Даанышман!
(Тообо сүрөсү, 9:110)

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَن رَّجِمَ رَبُّكَ
(هود: ١١٧-١١٩)

Эгер сенин Раббиң кааласа, анда ал бүт адамзатты бир коомчулук кылып жаратмак: Бирок (Ал муну ошондуктан башкача каалады) Раббисинин Өз ырайымына ээ болгондордон башкасы, ар башка көз караштарды карманууну улантышууда (уа ля язаалюна мухталифийн).

(Худ сүрөсү, 11:117-119)

Заманбап Батыш дүйнөсүндө болуп жаткан интеллектуалдык жолугушуулардан кийин, биринчи кезекте Куран окууну кайрадан карап чыгууну чечтим. Ушул жерден мен өзгөчө бир коркунучтуу таасирге кабылдым; Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдардын Аллахтын элчисине кезеги менен түшө баштаган алгачкы аяттардын келиши менен алардын башынан өткөргөн окуяларына жана жеке акыбалына биз анчейин

деле маани бербей, көз жумуп койгондойбуз. Ошол учурдагы арабдар, же аларды биз Ыйык Курандын түшкөнүнө күбө болгондор деп атайлы, Ыйык Жазуунун алар үчүн таптакыр жаңы экендигинен баштарын чайкап, айран-таң калып жатышкан, андагы стиль арабдарга тааныш «образдан» түп тамыры менен башкача болчу, ал жаңы тил болчу. Бул адамдардын селдейип таң калуусу орчундуу суроолорду жаратты: Менин айланамда эмне болуп жатат? Мындай сөздөр кайсыл кемеңгер жазуучунун калемине таандык? А балким, ал – жаңы жазуучудур? Мындай стилде бир деме жаратуу үчүн, ал балким, өтө эле илим-билими ашып-ташкан акылман жана сынчыл болуп жүрбөсүн?

Бул китептин биринчи томунда окурмандарды Курандын ушул сырларын мүмкүн болушунча акырындык менен жана терең ой-толгоо менен тааныштырууга аракет кылам. Ошол эле учурда, мен ар бир жаңы элементтин табиятын жана түрлөрүн кеңири түшүндүрүп берүү аркылуу, Курандын араб тилинин лингвистикалык алкагына киргизген өзгөрүүлөрүнө токтолом. Тексттер Курандын ар кандай сүрөлөрүнөн алынды, айрыкча алгачкы сүрөлөрдүн бири болгон «Муддассир» сүрөсү жана анын араб тилинин лингвистикалык конвенциялары менен кагылышуусуна өзгөчө көңүл бурулган. Бул бөлүмдөр, көбүнесе ушул сүрөнүн жаңы лингвистикалык, грамматикалык жана риторикалык аспектилерин камтыйт.

Экинчи томдо биринчи томдо айтылган кубулуштарды Курандын ар бир сүрөсүнө колдоном. Мен эң кыска, эң көп окулган сүрөнү, тактап айтканда, «Фатиха» сүрөсүнөн (1) баштайм. Андан кийин акыркы жыйырма сүрөнү, «Нас» сүрөсүнөн (114), «Фалак» сүрөсүнөн (113), «Ихлас» сүрөсүнөн (112) жана башка ушул сыяктуулардан баштап, «Тин» сүрөсүнө (95) кайтып келем.

Куранды мүнөздөгөн лингвистикалык жаңылануунун чыныгы табиятын чаташтыруу тенденциясы менен башталып жаткан иштин күмөнсүз инновациялык мүнөзүнө карабастан, кыраакы изилдөөчү, кандай гана объективдүү форманы же ыкманы колдонбосун, бир нерсени эстен чыгарбашы керек, ал – адамдын Куранды чечмелөөсү жана лингвистикалык анализдөөсү же риторика, тил же илим жаатында кандайдыр бир кереметтерди ачып берүү болсун, бул сөзсүз түрдө адамдын ката кетирген мүмкүнчүлүктөрүнө моюн сунган ыктымалдыктарды өлчөө процесси. Демек, биз сунуш кылган нерселердин бардыгы абсолюттук чындыкка жакындоо үчүн болгон чын ыкластан жасалган аракеттер гана, себеби чексиздик, керемет жана Кудайга таандык маселелерде өзүбүздүн алсыз жана чектелген мүмкүнчүлүктөрүбүздөн башка эч нерсеге жетише албайбыз.

КЕРЕМЕТПИ ЖЕ ГЕНИЙДИН ТИЛИБИ?

Мен өмүр бою Куран тилинин кереметтүүлүгүнө бекем ишенип келгем. Башында мен бул ишенимди мусулман болгонум үчүн тутунганмын. Бирок чындыгында мен бул кереметти акылым менен туюп, баалай алган эмесмин. Менин ошол кездеги колумдагы жупуну изилдөө ыкмалары аны так жана ачык түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берген эмес. Бирок, Курандын тили менен айтканда, мен көз жоосун алган сулуулукту, чексиз көркөмдүктү, чечендикти, ыргакты, сыйкырдуулукту жана айырмалуулукту көрдүм. Бул жерден мен так түшүнө албаган нерсе бул – ушул касиеттер, бул Курандын касиеттери – өзүнчө бир нерсе, ал эми керемет – бул башка нерсе, ал – бир терең, кол жеткис, адам баласы үчүн бийик нерсе. Араб риторикасынан толук түшүнүк алгандан кийин, Курандын кереметин аныктай алам деп үмүттөнүп жүрчүмүн, бирок бул нерсени мен окуган китептердин эч бири мага илимий түрдө далилдеп бере албады.

Албетте, мындай китептердин авторлору «керемет» (*ижаз*) деген сөздү өз аталыштарында колдонуп келишет. Бирок, бул китептердин бардыгында Курандын чечендиги, анын улуулугу, кооздугу жана сөздөрүнүн тактыгы жөнүндө айтылган. Кандайдыр бир деңгээлде бул өзгөчөлүктөрдү, ар кандай тилдерде жана дүйнөнүн ар кайсы элдеринде жарыяланган адабий чыгармалардан таба алабыз. Адабий, интеллектуалдык жана көркөм чыгармалары менен дүйнөнү таң калтырган көптөгөн генийлер жөнүндө элестетүү оңой. Бул чыгармалар кандайча сүрөттөлбөсүн, алардын бирин да керемет деп айтууга болбойт. Анда эмне үчүн бир гана Куранды ушул сүрөттөө үчүн, б.а. керемет деп атоо үчүн, бөлүп кароо талап кылынат? Эгер, керемет – адамдын мүмкүнчүлүктөрүнөн жогору деп аныкталса, анда Курандын керемети кайда? Бул асыл жаратуулардын ар кандай өзгөчөлүктөрү керемет менен чектешип калышы мүмкүн. Бирок, биз издеп, таап, көрсөтөбүз деп үмүттөнүп жаткан кереметтүүлүктү ачып берүү үчүн, четке кагылыс илимий жол да жетиштүү эместей.

Кийинчерээк, араб тили боюнча бакалавр даражасын алгандан кийин, мен ушул жообу жок суроого кайра кабылдым, ... магистр даражасын алдым, араб адабияты боюнча илимдин доктору болдум. Бирок, мен өз көз карашымда, адабий изилдөөчү жана тил искусствосун жакшы билген сынчы болгонума карабастан, Куран тилинин кереметтүү аспектинин көрө алган жокмун. Мен Курандын кереметтеринен өзүмдүн ыйманымдын негизин издеп жатып, дайыма бир методологиялык дилемма менен туш болуп аттым, тактап айтканда, өзүмдүн ичимдеги мусулман менен изилдөөчүнү кандайча элдештирсем болот деген эки анжы ой

акылымдан кетпей койду. Же, жөнөкөй сөз менен айтканда, мен диний сезимдеримди: Курандын кереметтүү табиятына, Исламдын жана анын аяттарына болгон тубаса ишенимимди, өкүмдөрү эмоциялардан, ишенимден, жеке чечмелөөдөн, алдын-ала түшүнүктөн таасирленбеген абстракттуу илим менен кантип элдештиришим керек эле?

Андан кийин, академиялык жашоомдун үчүнчү баскычы башталды, ошондо мен курч жана таң калыштуу суроо менен бетме-бет кездештим: Куран тилинин керемети (*ижаз*) эмнеде? Бул суроону берүү менен мен «керемет» деген сөздү генийдин тили же чечендик, айырмалуулук, тактык жана сулуулук маанисинде эле эмес, чыныгы оригиналдуу мааниде колдондум. «Керемет» деген сөз биз үчүн чыныгы маанисин жоготуп алды беле деген суроону өзүмө бере баштадым, же анын баштапкы маанисин эстебей же түшүнбөй калдыкпы, же ал биз үчүн «артыкчылык, мыктылык жана жаркыраган» деген мааниге ээ болбой калган терминге айландыбы?

«Ижаз» (Кереметтүү) деген термин алгачкы Ислам ойчулдары үчүн эмнени түшүндүргөн?

Алгачкы жана кийинки доорлордогу мусулман аалымдары «Курандын кереметтерин» табуу үчүн кылдат жана талыкпастан изилдөөлөрдү жүргүзүп келишкен (*ижаз аль-Куран*). Мындай изилдөөлөр үч негизги багытты камтыды:

1. ***Курандын эстетикалык же риторикалык аспектиси:*** Куран тилинин ушул тарабынан изилдөө, Курандын тили жана жайгашуусу жагынан эстетикалык бир керемет экендигин көрсөтүүгө багытталган. Бул темада биринчи изилдөөчүлөр аль-Жахиз (255-хижра / 869-ж.), Абу аль-Хасан Руммани (374-хижра / 984-ж.), Мурмад ибн Язид аль-Вашити (306-хижра / 918-ж.), Абу Зейд аль-Балхи (323-хижра / 934-ж.), Абу Хилал аль-Аскарри (395-хижра / 1005-ж.), Аль-Хаттаби (378-хижра/988-ж.), Абу Бакр Мухаммад ибн ат-Тайиб аль-Бакаллани (404-хижра / 1013-ж.), Аль-Кадий Абд аль-Жаббар аль-Асадабади (416-хижра / 1025-ж.), Абд аль-Кахир аль-Журжани (474-хижра / 1078-ж.), Ибн Абу аль-Исба (654-хижра / 1256-ж.), Ибн аль-Каим аль-Жавзия (751-хижра / 1350-ж.) жана башкалар. Ошентсе да, сулуулук салыштырмалуу көрүнүш бойдон калууда. Мисалы, талаш-тартыштардан улам, тиешелүү стандарттар бир адамдан башка адамга, бир коомдон экинчисине жана бир доордон экинчи доорго чейин өзгөрүшү мүмкүн. Ошондуктан, эгерде батыштык мусулман эмес лингвисттер Куранды изилдөө үчүн мусулман илимпоздору колдонгон жолдор менен ыкмаларды колдонсо, Шекспир, Данте, Руссо жана Гёте сыяктуу генийлер дагы кудайлар экен деген тыянакка келишмек.

2. **Экспрессивдүү аспект:** Курандын экспрессивдүү өлчөмү боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр, Куран сөздөрүнүн тактыгына негизделген тилдик керемет экендигин көрсөтүүгө аракет кылат. Бул изилдөөлөрдүн авторлору Курандын терминдеринин, түзүлүшүнүн, сөз айкаштарынын ортосундагы окшоштуктарды талкуулашат, бирок алар окшош болсо да, чындыгында андай эмес. Аалымдардын арасында «Муташаабих аль-Куран» деген атка конгон мындай терминдер, түзүлүштөр жана сөздөр Аль-Жахиздин «*Аль-баян уа аль-табийин*» китебинде көрсөтүлгөн. Ошондой эле бул боюнча шилтемелер, Аль-Кадий Абдул-Жаббардын «*Муташаабих аль-Куран*» китебинде, Мухаммед ибн Абдуллах аль-Искафийдин (420-хиджра/1029-ж.) «*Дуррат ат-танзуль уа гуррат аль-та'уилде*», Фахр ад-Дин ар-Разинин (606-хиджра/1209-ж.) «*Асрар ат-танзилде*», Махмуд ибн Хамза аль-Кирманинин (505-хиджра/1111-ж.) «*Аль-бурхаан фи тау-жиих муташаабих Куран*» жана башка чыгарма, эмгектерде келтирилген.

3. **Илимий аспект:** Көпчүлүктүн ишенимине карама-каршы келсе дагы, бул тема жазма исламдык салттарда эрте пайда боло баштаган. Мурунку ислам илимпоздору, ошондой эле кийинки окумуштуулар, Курандагы ааламдык чындыктар жана табигый кубулуштар жөнүндө айтылган фактыларга таянып, Курандын кереметтүү табиятын көрсөтүүгө аракет кылышкан. Эгерде бул жазуулар ушунчалык башаламан жана илимге негизделбеген болсо, анда алар иш жүзүндө колдонууга жеткиликтүү эмес болуп калмак. Тилекке каршы, ушул темага кайрылган заманбап илимпоздордун көпчүлүгү өздөрүнө да, окурмандарына да чындыкты ачып бербегендей болуп калышты. Алар көрсөтүүгө ниеттенген кереметтер жөнүндө атайын билимдерин ачыкташпайт жана далилдерин академиялык түрдө келтиришпейт, анткени, аларда аталган тема боюнча Батыштын илимий эмгектерине жана илимий кубулуштарына байланыштуу эч кандай документтер же цитаталар жок. Алгачкы илимпоздорду мындай жаңылыштыктары үчүн, айрыкча жогорудагы көз караштарга шилтеме жасабагандыгы үчүн кайсы бир деңгээлде аларды актоого болот, себеби, алар заманбап кесиптештерине салыштырмалуу бир топ системдүү иш алып барышкан. Мусулман ойчулдары өз доорунун илимий сабактарын жана ачылыштарын өздөштүрүшкөн. Чындыгында, алар бул маселелерде башкы бийликти аткарышкан, анткени ал кездеги адамзат цивилизациясы оңдон солго жазылып келген. Мусулмандар сүйлөп, дүйнө аларга кулак төшөп турган. Мусулман дүйнөсүнүн таңуулаганын, калган дүйнө аткарып жаткан. Бүгүнкү күндө бардыгы тескерисинче, академиялык жана илимий изилдөөлөр, ачылыштар, инновациялар жана чечим кабыл алуу борборлору дүйнөнүн башка бурчуна

жылып, цивилизация солдон оңго жазылып жатат. «Илимий керемет» (*аль-Ижаз аль-'ильми*) темасын жазган биринчи мусулман окумуштуулары: Аль-Жахиз ибн Сурак (415-хижрада каза болгон (к.б.) /1023-ж.), Аль-Маварди (450-хижрада (к.б.) /1058-ж.), Аль-Газали (505-хижрада (к.б.) / 1111-ж.), Аль-Кадий Ияд (544-хижрада (к.б.) / 1149-ж.), Фахрудин ар-Рази, Ибн Аби аль-Фадль аль-Мурси (655-хижрада (к.б.)/1257-ж.) жана Давуд аль-Антаки (1008-хижрада (к.б.) / 1599 ж.). Кийинчерээк мусулман авторлордун арасына бул маселе боюнча, Аль-Искандарани (1307-хижрада (к.б.)/1889-ж.), Абд-Рахман аль-Кауакиби (1320-хижрада (к.б.) / 1903-ж.) жана Тантави Джаухари (1359-хижрада (к.б.)/1940-ж.) дагы кошулушкан. Бул темадагы жазуу иш-аракеттери ХХ кылымда күч алып, натыйжада, «Курандын сандык керемети» (*Аль-Ижаз аль-Адади*) деп аталган бир катар китептер жарык көрдү. Бул категориядагы эң алгачкы китептердин бири – 1970-жылдардын башында басылып чыккан Абд-Раззак Науфалдын «Аль-'Ижаз аль-'Адади фи аль-Куран аль-Карим» китеби болгон. Науфал өзүнүн китебинде Курандын тили негизделген «жупташтыруунун» (*аль-матани*) узак тизмесин камтыган. Мисалы, Куранда «түн» (*лайль*) жана «күн» (*нахаар*) деген сөздөр бирдей санда кездешет. Ушул сыяктуу эле, бейиш (*жаннат*) жана тозок (*ан-нар*) сыяктуу сөздөр да, периштелерге (*мала'ика*) жана жиндерге (*шайтыйн*) байланыштуу сөздөр бирдей санда кездешет. Ал тургай, «ай» (*шахр*) сөзү Куранда он эки жолу кездешкенин, ал эми «күн» (*йюум*) сөзү 365 жолу кездешкенин дагы байкаган. Фахрудин ар-Рази Зумар сүрөсүнүн 39:23 аятындагы *матани* терминин талкуулоо үчүн, Курандын лингвистикалык сырына биринчилерден болуп көңүл бурган. Куранда айтылат: «Аллах эң сонун баянды окшош кайра-кайра кайталануучу (*матани*) Китеп катары түшүрдү; андан өз Раббисинен корко тургандардын терилери титирей баштайт...»¹

Бул китеп боюнча айта турган болсок, анда ал Куран тилинин чыныгы керемет аспекти эменде экенине, башкача айтканда, анын жаңычылдыгына токтолот. Ушундай жаңычылдык – тигил же бул билдирүү менен гана чектелбейт. Тескерисинче, ал бүт Курандын тилин башынан аягына чейин камтыйт: тигинен жана горизонталдык, лингвистикалык жана риторикалык жактан, сөздөр, бөлүкчөлөр, түзүлүштөр жана билдирүүлөрдүн деңгээлинде; формулалар, ритмдер, сүрөттөр жана түшүндүрмөлөр жагынан, ошондой эле ушунчалык интенсивдүү түрдө, эч ким жарата албагандыгы же жакындай албагандыгы жагынан дагы! Бул лингвистикалык жаңычылдыкка карабастан, Куран – араб тилинин негизин сактап, аны уккан адамга түшүнүктүү болгон. Арабдар Куранды түшүнүп кана калбастан, ага терең маани беришип, абдан таңыркашкан.

КУРАН ТИЛИНИН ПАЙГАМБАРЫБЫЗДЫН ДООРУНДАГЫ АРАБДАРГА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Курандагы сөздөр, грамматика, морфология жана риториканын өзгөчө жаңы стилинин деңгээли аны биринчи жолу уккандар үчүн акылга сыйбас таң калыштуу окуя болду.

«*Фасда' бимаа ту'мару*» сыяктуу жөнөкөй, үч сөздөн турган Курандагы фразаны («Демек, сизге буйрук кылынган нерсеңизди ачык жарыялаңыз» (Хижр сүрөсү, 15:94) уккан бир араб бедуини мындай деп кыйкырды: «Мен эмнени угуп жатам? Бул жөн эле адамдын сөзү эмес!» Адан соң, ал сөзүн улай: «Бул айтылган сөздөр ушунчалык деңгээлде таасирдүү болгондуктан, мен аны айткан адамга таазим кылдым».² Бул жерде бир жашыруун жана табышмактуу нерсе бар. Сөз биздин угуу жөндөмүбүз тууралуу болуп жатат. Умар ибн Хаттабтын же жогоруда айтылган бедуиндин, же ыйык Куранды уккан учурда Кудайга өз эрки менен берилген башка арабдардын угуу жөндөмдөрү биздин угуу мүмкүнчүлүгүбүздөн айырмаланабы? Эгер ушундай бир мүмкүнчүлүк түзүлүп, ошол доордогу арабдардын угуу жөндөмдүүлүктөрү бизге берилсе, анда биз да ыйык Куранды укканда, алар байкаган кереметти байкай алат белек? Балким, ошондо биз алардын акыбалында болуп, бизге түшүнүксүз болгон нерселерди андап жетмекпиз?

Мени ар дайым ойго салып келген суроо – Курандын ошол доордогу араб элине чакырык таштаганы, бир чети бөлөк тил болсо, бир чети уккан элди нес кылган абалга алып келгени. Мындай чакырык провокациялык мааниде болгон, бирок ошол эле учурда, реалдуу жана акылга сыярлык десек болот. Ал үчүн аларга он гана сүрө берилгени – бул таң калыштуу жана бир аз тынчсыздандырат, бул чакырыкты таштаган тараптын күчтүү жана өзгөчө белгисинен кабар берет. Эми элестетиңиз, бир жолу эмес, эки жолу, ар башка убакта эки башка сүрөнүн (Бакара сүрөсү 2:23 жана Юнус сүрөсү 10:38) түшүшүнө жооп катары, ушул сүрөлөргө окшош бир эле жалгыз сүрөнү ойлоп табуу – мүмкүн эмес же даана адаттан тыш болмок. Эгер алар чакырыкты чын эле кабыл алышсачы? Алдыңкы акындар, жазуучулар, ораторлор, тилчилер жана генийлер күч-аракеттерин бириктирип, көлөмү Духа (93) сүрөсүндөй, же узундугу Аср (103) же Каусар (108) сүрөлөрүндөй кичинекей бир сүрө жаза алышат беле? Бул жерде, ашык же кем эмес, бир гана сап ыр түзүү жөнүндө кеп болуп жатат. Же, бул ушунчалык оор болушу мүмкүнбү? Түшүрүлгөн ыйык Куран алардын эне тилинде жазылган эмес беле же алар өз эне-тилин билишпейт беле?

КЕРЕМЕТТИН ЧЫНЫГЫ ДАРАЖАСЫ КУРАНДЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫК ЖАҢЫЧЫЛДЫГЫНАН БАЙКАЛАТ

Бул суроолорго жооп берүүнү чечкенден кийин, Курандын тилин лингвистикалык лабораторияга алып келип, анын кыртышын микроскоптун астына койгон кезде, өзүм өзүмө жасаган чакырыктын реалдуу маанисин түшүнбөй турдум. Мен эч качан Курандын ар бир аятынын, ар бир билдирүүсүнүн аркасында жана дээрлик ар бир сөзүнүн аркасында бир керемет же «ойлоп табуу» жатат деп толук ишеним менен ачык-айкын түшүнгөн эмесмин. Анын үстүнө, ушул кереметтүүлүктү сүрөттөө үчүн адамзаттын тили камтый албаган ылайыктуу бир терминди таба албаганым мени кайгыга салып турду. Акыр-аягы «Сыпаттардын эң бийиги – Аллага таандык»³, ошондуктан мен ушул жашыруун бийик акылмандыкка башымды ийип таазим эттим.

Мен Курандын тилинин сырларын ачууга аракет кылган сайын, өзүмдү эбегейсиз зор алптын бут манжасын ченеп жаткан эргежел сыяктуу сезем. Бул тилден тапкан нерселерибиз – илимий ойлоп табуу эмес. Тескерисинче, ал көптөгөн өзгөчөлүктөрдү жана үлгүлөрдү камтыган, таң калыштуу лингвистикалык инновациялардын үзгүлтүксүз сериясынан турат. Алар бири-бири менен тыгыз байланышта болгондуктан, аларды туураганга аракет кылган адам, жарып өтө албаган дубалга туш болот жана ал текебердикке, же өзүн-өзү жогору баалоого орун жок экендигин түшүнөт. Сиздин күн сайын гүл жыттап, аларды өстүрүп жана дарактардын жемиштерин жыйнап, убакыт өткөрүп жүргөн кооз бакчаңыз бар болчу дейли. Бир күнү кимдир бирөө келип, ушул сиздин дайыма көз алдыңызда турган, сиз эң жакшы билген бакчаңызда сиз байкабай жүргөн жана эч качан көрө элек миндеген укмуштуу сырлар бар деди. Мындан сырткары, бул адам сизге мурункуга караганда такыр башкача бир көрүнүшкө көз чаптыра турган көз айнек берди дейли, аны менен караганда бакчадагы ар бир таштын астынан баалуу берметти, ар бир жуп розанын ортосунда күмүш жалбырактарды, дарактын кабыгынын астынан эң сонун жыпар жыттанган атыр жытты жана ал кабыктын ортосунда кымбат баалуу металлдын чаңчаларын көрдүңүз дейли. Булардын баары сиздин бакчаңызда болгон жана сиз бул жөнүндө эч нерсе билген эмессиз!

Бул китепти жазууга даярданып жатканда жасаган иштеримдин эң сонун бөлүгү – ушул көз айнекти табуу болчу. Мен аны тапкан соң, Курандын башка окурмандарын ушул жаңы көз айнекти кийип, алардын көз алдында узак убакыт бою көрүнбөй жана билинбей жаткан тилдеги

чексиз, табышмактуу кереметти көрүү жөндөмүн жок кылган коркунучтуу тааныштыктан арылтууну чечтим.

КУРАНДЫК ИННОВАЦИЯЛАРДЫН КЕРЕМЕТТҮҮ ЖЫШТЫГЫ

Бир жолу кызыктай, бийик чынжырлашкан тоо кыркаларына окшош сүрөттү камтыган табышмактуу картинаны көргөнүм эсимде. Ал ушунчалык таң калыштуу жана өзүнө тарткан укмуш сонун болгондуктан, Ай же Марстын бетинен тартылган фото сүрөттөй сезилди. Сүрөттүн эмне экендигин билүү үчүн, кагазды ордуна козгоп, оодарганымда, бул адамдын манжа изин түзгөн назик сызыктардын бир кыйла чоңойтулуп тартылган сүрөтү экенин түшүндүм. Бул Куран тилинин контурун көрө алган жана чоңойтуп көрсөтүүчү көз айнек аркылуу издегенин таба алган адамдын сезиминдей абал эле. Эми окурмандар бул көз айнектин жардамы менен Курандын көз жоосун алган тилдик кубулуштарын анын укмуштуудай даңкы менен кошо көрө алышат.

Эгерде, биз ушул көрүнүштөрдүн бирин андан мурунку же андан кийинки окуялардан бөлөк деп эсептей турган болсок, анда, албетте бул инновациялык нерсе эмеспи деп, өзүбүздүн ой жүгүртүүбүздөн өзүбүз баш тартууга азгырылышыбыз мүмкүн. Бирок качантан бери инновация керемет болуп калган? Эгер биз мындай каршы пикирди көтөрүп чыксак, биздики туура болмок, себеби чындыгында, Куранды бир гана, эки же ал тургай үч башка окуяга негизделген керемет деп айтууга болбойт. Негизи, Курандын аяттары менен сүрөлөрүн камтыган жаңычыл кубулуштардын тыгыздыгын жана жыштыгын байкаганда, биринчиси экинчисин тыныгуусуз, эч кандай ажырымсыз жана токтоосуз бир дем менен ээрчигенин көргөндө; Курандагы ар бир сөз, түзүлүш жана сөз айкашы ар кандай түстөгү жана формадагы керемет инновацияларды жашыргандыгын байкаганда, Курандын чыныгы тилдик керемет экендигин жана аны туурап же жасалмалоо мүмкүн эместигин түшүнө баштайбыз.

Кимдир бирөө суроо бериши мүмкүн: Бул дүйнөдө мындан ары жасалма болбой турган нерсе барбы? Адамдар АКШ долларын, Британдык фунт стерлинг, евро жана башка көпчүлүк дүйнөлүк валюталарды жасалмалоого жетишти. Алар айкелдерди, адабий чыгармаларды, байыркы мамыларды жана монеталарды, ошондой эле дүйнөдөгү эң чоң жана эң белгилүү сүрөтчүлөрдүн сүрөттөрүн туурап чыгарышкан. Анда эмне үчүн бирөө Курандагыдай бир же эки сүрөнү же аяттарды жаза алышпайт? Эгерде сиз, бир нерсени ушунчалык ийгиликтүү туурап, анын

жасалма экендигин адамдар андап-жете албаса, эч болбосо, биринчи убактарда жасалмалыгын билишпесе, бирок кийинчерээк ал нерсенин нукура эмес, окшоштурулуп жасалган нерсе экенин билишкенде, алар сизди албетте, татыктуу жазалашып, бирок, ич-ичинен мындай өнөрдү өздөштүргөнүңүзгө жашыруун суктанышкан болсо, анда бул башка сөз. Бирок жасалмалоонун натыйжасы таптакыр бөлөкчө болуп да калуусу ыктымал, ал – адамдардын реакциясы: шылдың, кемсинтүү, сабатсыздык жана жеңил ойлуулукка айыптоолор. Бул сценарийге Куран тилин тууроону каалагандар туш болушат.

КУРАНДЫН АРАБ УГУУЧУЛАРЫНА ТИЙГИЗГЕН ЖАҢЫ РИТМИКАЛЫК ТҮЗҮЛҮШҮНҮН ТААСИРИ

Мухаммед Пайгамбарыбыздын доорунда жашаган алгачкы бедуйн арабдары үчүн Курандын түшүрүлүшү – алардын көз алдында чоң, таң калыштуу, татаал, мыкты иштелип чыккан учуучу табактын түшүшүнө салыштырылган. Дүйнө жүзүндөгү адамдардай эле, ошол мезгилдеги арабдардын кулактары бир нече муунга чейин жаңы экспрессивдүү форманы – поэзиябы же проза болобу, алардын ритмине, стилине, түзүлүшүнө көнүшүп кеткенче, кабыл алышкан эмес. Эгерде жазуучу, оратор жана акын ушундай тааныш формалардан алыстап кетсе, алардын жаңы кабыл алган формасы бир нече жыл бою кайталанып, лингвистикалык репертуарынын таанылган бөлүгү болуп калганга чейин, угуучулар кайгылуу диссонанстан башка эч нерсе укпай жүрө беришмек.

Таң калыштуусу, арабдар Курандагы оозеки, грамматикалык жана экспрессивдүү жаңы стилди биринчи жолу кездештиргенде, мындай диссонанска кабылышкан эмес. Өзгөчө кайталануучу бирикмелери менен бул кайра жаралган тилдик кубулуштар болуп көрбөгөндөй кыска убакыт аралыгында угуучулардын кулактарына, жүрөктөрүнө жана аң-сезимине өзгөчө ритмикалык репертуарларын орното алган. Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдар Куранды алгач ирет кездештирген учурдан тартып эле жактырышты, себеби Курандагы кырааттан келип чыккан үндөрдү, эмоцияларды, сезимдерди камтыган тилдин ыргагы, музыкасы жана образдар менен маанилерди камтыган бирикмелер угуучуларды арбап турган. Арабдар үчүн бул Ыйык Жазма таптакыр жаңы болгонун карабастан, андагы ритм жана ыргак кубанычтуу кабыл алынды, кала берсе сөзгө чечен, мыкты мушриктерди да таң калтырып, ишенбестигине карабастан, алар Куранга суктанганын жашыра алышкан жок. Исламга кирүүдөн баш тартканына карабастан, ошол учурдагы алдыңкы мушрик

Аль-Валид ибн аль-Мугиира Куранды жогору баалап мындай деди:

«Кудайга ант берем, араңарда менден поэзия жагынан өтө билимдүү жана жаман менен жакшы аятты айырмалай алган адам жок. Силердин араңарда жиндердин поэзиясында да илимдүү эч ким жок! Ошентсе да, Кудайга ант берем, бул адамдын айткандары адамдардын да, жиндердин да поэзияларына окшобойт. Анын сөздөрүндө таттуу, кооз жана сулуулук бар. Алар бийик дарак сыяктуу жемиш берет, тамырлары терең. Алар башкалардан жогору турушат, алардын үстүнөн эч ким көтөрүлө албайт».⁴

МЕНИ АРТКА КАЙТАРГАН УБАКЫТ УНААСЫ

Куранды биринчи жолу көргөн жетинчи кылымдагы чөлдө жашаган арабдардын кулактары менен Куранды угуу үчүн, мени он төрт кылымга артка кайтарган кандайдыр бир унаа барбы деп кайра-кайра ойлондум. Куран түшүрүлүп жаткан доордо жашаган исламга чейинки араб болуу үчүн азыркы өзүмдүн эс тутумумду унута алган мүмкүнчүлүгүм болсо кандай болмок? Андай болсо, мен Курандын аяттарын аларды уга элек тунук, таза кулактарым менен укмакмын, себеби, менин Куран менен болгон азыркы тааныштыгым мага анын өзгөчөлүгүн, жаңы стилин жана уникалдуулугун түшүнүүгө тоскоол болмок. Аллахтан биринчи жолу түшүрүлгөн вахийди алган жетинчи кылымдагы мусулмандар үчүн бул кандай гана керемет окуя болду! Бардык турмуштук маселелер боюнча, Кудайдын акыйкат, талашсыз сөздөрүн «түз эфирден» угуу – кубанычтуу болсо керек?! Кудайдын сүйлөгөн сөздөрү аларды күн сайын, атүгүл саат сайын, адамзаттын акыл-эсине сыйбай турганчалык кеңири дүйнөгө алып барганда, алар кандай сезимде болушкан? Төмөнкү аяттарды биринчи жолу укканда, VII кылымдагы арабдардын акылына кандай таасир эткенин элестетип көрсөнүз:

Жок, Аллахка гана ибадат кыл жана Ага гана шүгүр кылуучулардан бол! Жана алар Алланы Анын кадырына жараша кадырлашпады. Кыямат күнү жер бүтүндөй Анын ээлигинде болот жана асмандар Анын оң колунда оролуп турган болот. Ал таза жана алар (Ага) теңештирип жаткан (бардык) нерселеринен жогору. Сурнай чалынганда, Алла каалаганынан башка асмандар жана жердегилердин баары эсинен танып жыгылат. Анан кайра сурнай чалынат, ошондо кокустан алар тик абалда карап турган болушат. Жана жер өз Раббисинин нуру менен жаркыйт. Амал Китеби (алдына) коюлат жана пайгамбарлар менен күбөлөрдүн баары келтирилет; алардын ортосунда адилет менен өкүм кылынат жана аларга зулумдук кылынбайт.

(Зумар сүрөсү, 39:67-69)

Эми, ушул аяттар түшүрүлгөнүнөн он төрт кылым өткөндөн кийин, буларды окуганда сиз жер титиретүүчү билдирүүлөрдөн бөлөк эч нерсе түшүнө албашыңыз мүмкүн, а балким, сиздин түшүнгөн нерсеңиз – бул билдирүүлөр жетинчи кылымдагы араб жана араб эместердин аша чапкан элестетүүлөрү гана. Эгер бул билдирүү, ал кездеги эч бир араб тааный албаган укмуштуудай жаңы тил формаларында пайда болуп жана ушунчалык интенсивдүү болгондо, алардын акылдары аны кабыл алышмак эмес. Тарыхтын нугун өзгөрткөн цивилизацияны кура алган алгачкы мусулмандардын акылына жана жүрөгүнө ушундай күч-кубат, ишеним жана чечкиндүүлүктү берген ошол жарык учурларды кайра калыбына келтирүү мүмкүнбү?

Исламга чейинки поэзия жана Пайгамбарлык хадистер – бул Куранга ылайык заманбап тилди калыбына келтире ала турган эки тастыкталган булак болуп эсептелет. Ошондуктан, мен жогоруда айткан ошол жарык учурларды калыбына келтирүү үчүн, Куран боюнча эс-тутумду мээмдин катуу дискинен алып салып, анын ордун Исламга чейинки араб поэтикасы жана кийинки Пайгамбарлык хадистер тутуму менен толтурууну чечтим.

ҮЧ ЛЕКСИКА: КУРАНДЫК, ИСЛАМГА ЧЕЙИНКИ ЖАНА ПАЙГАМБАРЛЫК

Ыйык Куран менен Исламга чейинки поэзиянын жана Пайгамбарлык хадистердин ортосундагы стилистикалык айырмачылыктарды аныктоо аракетинде мен поэзияга өзгөчө көңүл бурууну чечтим. Бүгүнкү күнгө чейин бизде болгон электрондук энциклопедиялар Исламга чейинки поэзиянын жыйырма миңге жакын саптарын түзгөн. Бул саптар Курандын көлөмүнө барабар же бир аз көбүрөөк, бирок исламга чейинки жоголгон поэзиянын саны – сакталып калгандардын санынан да көп болушу мүмкүн экендигин билебиз.⁵

Исламга чейинки поэзия – өзгөчө лингвистикалык сапатка ээ, ал Пайгамбарыбыздын тилинен оңой эле айырмаланат. Айта кетчү нерсе, Пайгамбарыбыз Исламга чейинки мезгилдин жүрөгүндө туулуп жашаган. Исламга чейинки поэзиянын Пайгамбарыбыздын өзү алып келген китептин тилинен толугу менен айырмаланган өзгөчө лингвистикалык стили болгон. Анын үстүнө, бул үч тил бири-бирине эч качан аралашкан эмес. Бул фактылар ушул үч тилдик стилде бизге келген тексттердин ишенимдүүлүгүнүн ачык далили болуп саналат, алардын бири дагы бири-бирине кайчылашып же ширелишип кеткен эмес. Тескерисинче,

Исламга чейинки акындардын стилдери көбүнчө бири-бирине окшош болуп, аларды изилдегендер Исламга чейинки бир акын менен экинчисинин стили жана тили арасында шартсыз жана так айырмачылыкты табуу мүмкүн эместигин байкашкан. Бул акындар бири-биринен күч-кубат же алсыздык, стилдин тазалыгы, назиктик, жөнөкөйлүк, акылдуулук жана башка сапаттар жагынан айырмаланса дагы, бир дагы адабий сынчы мындай поэманы Исламга чейинки анык бир акын жазган деп так ырастоого батынбайт, ал эми Куранды окуган кадимки окурман мындай бир сүйлөм же үзүндүнү Курандан алынган же алынган эмес деп так айта алат.

Пайгамбардын хадистеринин тили, башкача айтканда Пайгамбарыбыз өзү колдонгон тил, Курандын тили тарабынан үстүртөн таасир этилгенине карабастан, бул таасир бардык хадистердин бир пайызынан ашыгында гана байкалат. Бул, хадис адабиятынын фундаменталдык мүнөзүнө таасирин тийгизбейт.

Ошондуктан, ушул изилдөөнүн жүрүшүндө мен чыгыш таануучуларга жана Элчи Мухаммедди (с.а.в.) жана анын замандаштарын жасалмалыкта айыптаган скептиктерге Пайгамбарлык хадистер менен Курандын ортосундагы кеңири жана радикалдуу стилистикалык айырмачылыктарды ачып берүүгө аракет кылдым.

ЖАҢЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫК РЕВОЛЮЦИЯ

Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдар, аларга тааныш эмес идиомаларды, сөз айкаштарды жана түзүлүштөрдү камтыган Ыйык Курандын жаңы тилин кандайча кабыл алышты? Алар ошол учурда арсар ойдо кабылганы – айдан ачык. Чындыгында, алар шок абалына кабылышты, убакыттын өтүшү менен гана алар жаңы тилди таанып-билүү аркылуу, бул абалдан чыга башташкан.

Мен айтып жаткан лингвистикалык өзгөрүү Курандын лексикасы менен гана чектелип калган жок. Тескерисинче, ал айрым сөздөрдүн деңгээлинен чыгып, сөздөрдүн ортосундагы мамилелерге, алардын ар кыл контексттерде жайгашуусуна, колдонулушуна, ошондой эле, анын тилин башкарган лингвистикалык, грамматикалык жана элестетүү элементтери менен шарттуулуктарына өттү. Лингвистикалык жылыш ушул айрым сөздөрдөн, мамилелерден жана конвенциялардан куралган бирдиктерди камтыйт. Курандын ар бир сүрөсүн өз-өзүнчө изилдегенибизде, жаңы пайда болгон лингвистикалык кубулуштар сүрөдөгү сөздөрдөн көп экендигин байкадык. 29 сөздөн турган кыска сүрөлөрдүн бири – «Фатихада» (1) 58ден кем эмес «жаңы кубулуш» бар. 20 сөздөн турган «Наас»

сүрөсүндө (114) жок дегенде 33 жаңы кубулушту табабыз; «Фалык» сүрөсүндө (113) (23 сөз) 38 жаңы кубулуш, «Ихлас» сүрөсүндө (112) (15 сөз) 22 жаңы кубулуш бар. Ушундай көрүнүш башка сүрөлөрдө да байкалат.

Ушул сымал өзгөрүүлөрдөн улам, VII кылымдын араб элдеринин акыл-көөдөнүндө жана жүрөктөрүндө пайда болгон таасирдин деңгээлин элестете баштайбыз. Курандын тили, албетте, арабдардын эне-тилинен таптакыр эле айрымаланган, бөлөк тил эмес эле. Анын керемети да дал ушул жерде катылган. Куран араб тилинде түшүрүлүп, анын пайдубалына негизделген. Бирок, анын уникалдуулугу ошол учурдагы араб тилинин терминдери, түзүлүшү, идиомалары, формулировкалары, сүрөттөлүшү жана ички мамилелери жаатында коюлган чектен чыгып, эски араб тилин кеңейте алгандыгында. Курандын керемети ушунда – ал араб тилиндеги конвенцияларды жана эрежелерди жокко чыгарбастан, аны өркүндөтүп, байытууга жол ачты, анын чексиз көлөмү менен мейкиндиги – арабдар үчүн эч качан болуп көрбөгөндөй мүмкүнчүлүктөрдү берди.

Курандын керемети – анын жоктон бар кылып, жаңы тилди жаратуусу эмес, эгер ал ушундай кылган болсо, б.а. түп тамырынан жаңы тилде түшүрүлгөн болсо, анда Куран менен элдердин ортосунда чоң бир ажырым пайда болмок. Тескерисинче, анын керемети – эски тилдин фундаментине жаңы тилди куруп, андан кийин салттуу тилди ага тааныш эмес чөйрө менен тааныштыргандыгында. Ушул изилдөө темасы боюнча лекция учурунда угуучуларым «жаңы тил» деген терминди Курандын тилине карата колдонушума каршы болушту, анткени, алардын ою боюнча: бул термин Курандын тили арабчадан айрымаланган, такыр башка тил деген түшүнүктү берип калат. Андыктан угуучуларым мага башка альтернативдүү сөз айкашын колдонууну сунушташты. Бирок, Курандын керемети дал ушул парадоксто жатат: анын чындыгында, араб тектүүлүгү жана бир эле учурда, жаңы тил экендиги. Бул жерде логика жоктой көрүнүшү мүмкүн. Бирок, кереметтин логикасы, сыягы, логикадан алда канча жогору турат... Логикага негизделген керемет – керемет болбой калат!

СҮРӨНҮН КУРАНДАГЫ ОБРАЗЫ

Жогоруда белгилеп өткөндөй, Куранда *каана* этиши «болгон (өткөн чакты билдирет)» деп которулуп, бирок, учур чакта «бар» деген мааниде колдонулат. *Каана* этишинин жаңы колдонулушу Куранда 190 жолу кездешет. Ошентсе да, бул этиштин жаңы Курандык маанисинде ушул күнгө чейин колдонулган учурлары болгон эмес. Бул Пайгамбарлык

хадиске да тиешелүү. Бирок, Курандын ар кандай сүрөлөрүндө *каана* этишинин жайылышы андан да таң калыштуу. «Ихлас» (112) сыяктуу кыска, эки саптуу сүрөдө *каана* этишинин 190 учурунун бирөөсүнүн гана камтылышы – табигый нерсе.⁶ Бирок, статистикалык жаатта биз күткөндөн айырмаланып, бүт Курандын болжол менен 1/12 бөлүгүн түзгөн «Бакара» сүрөсүндө (2) *каана* этишинин мындай мааниде колдонулган учурларын байкабадык. (бул *каана* этиши көп учурда учур чактагы мааниде колдонулган)

«Аль-Имран» сүрөсү (3), «Маида» сүрөсү (5), «Ан'ам сүрөсү (6), «Арааф» сүрөсү (7), «Анфал» сүрөсү (8) жана «Тообо» сүрөсү (9) сыяктуу кыска сүрөлөргө токтолсокчу? Алардын бири да жогоруда биз сөз кылган учурду камтыбайт. Мындай абал он алтынчы «Нахл» сүрөсүнө чейин сакталат. Чындыгында, *каана* этишинин жаңы жана өзгөчө колдонулган учурлары Курандын биринчи жарымын түзгөн сүрөлөрдө аз кездешет.

Эми, ушул тегиз талаада баратып эле, бийик тоого жолуккандай болуп, «Ниса» сүрөсүндө (4) *каана* этишинин 53 жолу колдонулганын байкайбыз. Андан кийинки сүрөлөрдө бул этиштин колдонулушу кайрадан токтоп, «Исра» сүрөсүндө (17) 27 жолу кайталанат. Кийин дагы жети сүрөгө чейин кайрадан жоголуп, «Фуркан» сүрөсүндө (25) 11 жолу колдонулат, ортодогу 7 сүрөдө кайрадан жоголуп, «Ахзааб» сүрөсүндө (33) 26 жолу кайталанат. Андан кийин бир катар кийинки сүрөлөрдө кайрадан пайда болот. Бул көрүнүш Курандагы ар бир сүрөнүн өзүнүн бекем пайдубалына негизделип, анын башкалардан айырмалоочу атайын тилдик мөөргө ээ экендигин ырастайт. Ошондуктан, бир сүрөнүн аяттарын экинчисинин аяттары менен айкалыштыруу же кайталоо кыйынга турат. Бул көрүнүштүн дагы бир маанилүү тарабы – Курандагы ар бир сүрөнүн башка сүрөлөргө карата учурдагы ордун тастыктоосу жана аяттардын түшкөн тартибин адам тарабынан өзгөрүлүшүн четке кагуусу. Айрым чыгыш таануучуларынын негизсиз жана бейкалыс пикирлерине карама-каршы келген бул көрүнүш, сүрөлөрдүн орду Кудайдан келип чыккан деп ырастаган адамдардын пайдасына жүйөлөрдү берип, ошол эле учурда, сүрөлөрдүн ырааттуулугу Пайгамбардын доорунда тартипке келтирилгенин тастыктайт.

Ар бир сүрөнү белгилөөчү лингвистикалык мөөр – Курандын таң калыштуу кубулушу, ал Курандын түзүмүнүн жана өздүгүнүн бир бөлүгүн түзөт. Бул сүрөлөрдү тереңирээк изилдөөнүн натыйжасында белгилүү болгондой, ар бир сүрөдө башка сүрөлөрдө кездешпеген терминдер колдонулуп, ушул сүрөнү гана белгилеген жаңы тилдик байланыштар, формулалар жана конструкциялар бар экенин байкайбыз. Мындан тышкары, ар бир сүрөдө жалпы ритм жана рифмалар да камтылган.

Сүрөлөрдөгү белгилер бири-бирине дал келеби?

Айрым жатталган сүрөлөрдү, айрыкча кыскараагын окуп жатып, ошол ыргакка дал келген жана рифмалык тамгалары окшош башка сүрөгө кокустан өтүп бара жаткандай сезилиши мүмкүн. Буга мисалдар: «Мурсалыт» сүрөсү (77) жана «Наазиат» сүрөсү (79), «Таквир» сүрөсү (81) жана «Иншикак» сүрөсү (84) же «А'ля» сүрөсү (87) жана «Лайль» сүрөсү (92). Бул сүрөлөрдүн белгилеринин ортосунда кандайдыр бир окшоштук бар же алардын чек аралары бири-бирине ачык деп ойлошубуз мүмкүн жана бул учурда, ар бир сүрө кайталангыс лингвистикалык мүнөзгө ээ деген билдирүүбүз негизсиз болуп калчудай...

«А'ля» сүрөсү (87) жана «Лайль» сүрөсү (92)

Бул эки сүрөнү бири-бири менен салыштырсак, канчалык окшош сезилбесин, алардын тилдик белгилери бири-биринен бир топ деңгээлде айырмаланаарын жана аларда болгону бир эле жалпы окшош сөз айкашы бар экендигин байкайбыз. Мисал катары, «А'ля» сүрөсүн (87) жана «Лайль» сүрөсүн (92) алып, алардын тилдик түзүлүштөрүн жана сөз айкаштарын карап көрөлү. Бул салыштыруу ушул эки сүрөнүн тилдик өзгөчөлүктөрү, алардын ритмикалык жолдору кесилишкенине карабастан, канчалык деңгээлде айырмаланарын көрсөтөт. «А'ля» сүрөсү 72 сөздөн, ал эми «Лайль» сүрөсү 71 сөздөн турат. Карап көрүңүздөр, эки сүрө бирдей рифмага ээ, демек, ар бир аят *алиф* менен аяктайт, аяттагы акыркы сөз *фа'ля* шаблонун ээрчийт жана эки сүрө тең төмөндөгүдөй жалпы сөздөрдү камтыган: *халақа, аль-ашқаа, яслаа, аль-аахира, роббаху* жана *ал-а'ля* жана ушуну менен эки сүрөнүн окшоштуктары аяктайт. Жогоруда айтылган окшоштуктардан тышкары, бул эки сүрөнүн ар биринин өзүнчө айырмаланган сөздөрү, идиомалары жана түзүлүштөрү бар. Дагы бир өзгөчөлүгү жана керемети – эки сүрөнүн ар биринин өздөрүнө гана тийиштүү болгон түзүлүштөрү жана сөз айкаштары бар.

«А'ля» сүрөсүнүн *басымдуу* бөлүгүн түзгөн 26 түзүмдүн жана сөз айкаштарынын ичинен төртөөсү гана Курандын башка сүрөлөрүндө кездешет. Булар: *халақа фа савуа, илля ма ша'а Аллах, фа заккир, жана валя яхйя*, ал эми алардын 22си же ушул түзүлүштөрдүн 80 пайыздан көбү ушул сүрөгө гана тиешелүү жана башка эч жерде кездешпейт.

«Лайль» сүрөсүнө кайрылсак, бул сүрөнү түзгөн 25 түзүмдүн жана сөз айкаштарынын ичинен үчөөсү гана башка сүрөлөрдө кездешет, ал сөздөр: *фа анзартукум, каззаба уа тауалляа* жана *илля ибтигаа'а*. Ал

эми, калган 22 түзүлүш жана сөз айкаштары же алардын 88 пайызы башка эч бир сүрөдө, ошондой эле «А'ля» сүрөсүндө да кездешпейт.

КУРАНДЫН КАЙТАЛАНГЫС МҮНӨЗҮ

Вахий жараяны башталаары менен, Куранды уккан арабдар, бул – жаңы жана өзгөчө стиль экендигин тубаса сезимдери менен түшүнүштү. Бул сапаттарды Исламга чейинки арабдар буга чейин колдонуп көрбөгөн «Куран» деген өзгөчө аталышынан билсек болот жана китептин аталышынын өзгөчөлүгү анын мазмунунун уникалдуулугунан кабар берет. Куранга гана таандык болгон ушундай жаңы стиль жана өзгөчөлүк Курандын 1-сүрөсү «Фатиха» сүрөсүнө да берилген.

Курандын бөлүктөрүнө же бөлүмдөрүнө карата колдонулган сүрө деген сөз, «суур» – «шаар дубалы» же «чеп» деген сөздөн келип чыккан. Терминдин мааниси – Курандын кыйрагыс «дубалдары» жана анын бөлүмдөрүн (сүрөлөрүн) окшоштуруунун же ичиндеги боштуктарды, же бузууларды табуу мүмкүн эместигин көрсөткөн асман белгиси сыяктуу. Мындан ары биз Курандын саптарын белгилөө үчүн колдонулуп, белги же керемет деген маанини билдирген «аайах» терминин карап көрөлү. Бул белгиде китептин кереметтүү мүнөзүнө жана анын тилдик бирдиктеринин ар бирине мүнөздүү болгон чакырык элементине, мейли ал кыска же узун болсун, дагы бир кудуреттүү белги – «Тияява» терминин карап көрөлү. Артынан ээрчүү же андан кийин келүү мааниси бар «ятлю» этишинен келип чыккан «тияява» сөзү Куранда Аллахтын Элчиси Куран аяттарын биринчилерден болуп окубаган деген маанини билдирет. Себеби, Жабраил аларды биринчилерден болуп окуган, Пайгамбарыбыз (с.а.в.) периштени ээрчип (тияява) кыраатын туурап окуган, а биз Пайгамбарыбызды ээрчийбиз.

Баса белгилеп кетүүчү нерсе, Курани Карим – дүйнө жүзүндө бүгүнкү күнгө чейин башка эч бир китепте жок өзгөчөлүктөрү менен айырмаланган жалгыз китеп. Бул жерде салыштыруу китептердин темасына, идеяларына, тилине же стилине негизделген эмес. Негизи, дүйнө жүзүндөгү ар бир китеп өзүнүн темасына, идеяларына жана тилдик стилине байланыштуу аны башкалардан айырмалай турган өзгөчөлүктөргө ээ болушу керек. Тагыраак айтканда, мен китептин китептик «түрү» жөнүндө айтып жатам. Эгерде колуңуздагы бир китепти азыр китепканаңыздагы башка китептер менен салыштырып көрсөңүз, анда аны башкалардан айырмалай турган эч нерсе таба албайсыз, анткени ал – китеп. Албетте, англис тилинде жазылган бир китепти арабча жазылган

китеп менен салыштырып көрсөк болот, бул учурда эки китеп тең эки өзгөчөлүгү менен айырмаланат деп айта алабыз:

- (1) андагы жазылган тил (бири англис, экинчиси араб тилинде);
- (2) кайсы багытта окула тургандыгы (англисче солдон оңго окулат, ал эми арабча оңдон солго окулат).

Бул эки китептин ортосундагы айырмачылык ушул жерден бүтөт. Бирок, ушул эки китеп тең дүйнө жүзүндөгү бардык китептерден ушул өзгөчөлүктөрү менен айырмалана алышпайт. Дүйнөдө араб же англис тилинде жазылган миллиондогон башка китептер бар. Бирок, Куран бир катар өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып турат, ал жер жүзүндө жана адамзат тарыхындагы бир дагы китепке окшобойт.

Мен жыйырма ушундай айырмалоочу белгилерди санадым, алардын он экисин төмөндө келтирем:

1. анын бөлүмдөрүнө жана аяттарына карата уникалдуу термин колдонулат;
2. аны бир нече жол менен окууга болот, алардын бардыгы Кудай тарабынан шыктандырылган деп эсептелинет;
3. анын окулушу жазуу ыкмасы менен айырмаланат. Буга мисалдар катарында: намаз (*ас-саят*), зекет салыгы (аз-закят) жана өмүр (*ал-хайат*) сөздөрүн келтирсек болот, алар Куранда *уау* тамгасы менен (созулма «у» менен) жазылган, бирок биз аны алиф катары окуйбуз («кат» деген сөздөгүдөй «а» тыбышын берет). Дагы бир мисал «Инсан» сүрөсүнүн 76:16 аятындагы «*қаварийра*» сөзү, жазуу түрүндө кездешсе дагы, сөз акыркы алифсиз «а» окулат;
4. анын тексттери дүйнө жүзүндөгү араб текстеринен башкача окулат. Айтылыштын ар кандай ыкмасы айтылыш жана интонация эрежелерине ылайык тажвид же Куран чеберчилигинин жардамы менен ырааттуу иштелип чыккан;
5. ал дүйнө жүзүндөгү араб тексттерине караганда башкача жазылган. (Себеби, Курандын негизинде жазылган орфография эрежелери азыркы араб тилиндеги жана он төрт кылым мурун колдонулган эрежелерден айырмаланып турат)
6. аны башкалардын үн чыгарып окугандыгын угуп, документтештирүүгө болот. Тажвид эрежелерине таянуудан тышкары, Куранды документтештирүү Пайгамбарыбыз Мухаммаддын (с.а.в.)

- оозунан чыккан оозеки жеткирүү тизмегине да байланыштуу;
7. Куран обон менен окулат. Пайгамбарыбыз айткандай, «Куранды обон менен кайталаңыз, ким ушундай жол менен кайталабаса, ал бизден эмес», демек ансыз Пайгамбардын жолуна дал келбейт;⁷
  8. Курандын лингвистикалык стили аны бизге өткөрүп берген адамдын стилинен, б.а. Пайгамбардын (с.а.в.) стилинен таптакыр башкача;
  9. Дүйнө жүзү боюнча миллиондогон адамдар аны баштан-аяк жаттап келишкен;
  10. Куранды жаттап алган адамдардын көпчүлүгү араб тилин билбейт жана керек болсо аны түшүнүшпөйт. Арабдар дүйнөдөгү мусулмандардын 20 пайыздан ашпаган бөлүгүн түзөт;
  11. Курандын ар кандай тексттери күнүнө миллиондогон жолу ырасталат. Күнүнө үч жолу үн чыгарып окулганы, багымдат намазында (аль-Фажр), шам намазында (аль-Магриб) жана бүткүл дүйнө жүзүндөгү жалпы намаздардын акыркы намазында (аль-Иша). Бул жалпы жума намазы жана Орозо Айт менен Курман Айт майрамдарында өткөрүлгөн жамааттык намазга кошумча. Бул намаздар дүйнө жүзүндөгү миңдеген мечиттерде он төрт кылым бою, намаз окуу буйругу чыккан күндөн бери окулуп келген. Эгер имам бир сөздү туура эмес айтып алса, же аны окууда ката кетирсе, анда аны артындагы көптөгөн намаз окугандар оңдоп кетишет. Ушундай укмуштуу, интенсивдүү тастыктоо ыкмасы Куранга бир сөздү же тамганы кошууга, ошондой эле, кандайдыр бир сөздүн же сөз айкашынын зыянга учурап же бузулушуна жол бербейт;
  12. Куран дүйнө жүзү боюнча эң кеңири жайылган илимий революцияны рекорддук убакытта жасай алды. Курандан тышкары, адамзат тарыхындагы бир дагы китеп бир нече ондогон жылдар ичинде адабий, илимий, интеллектуалдык жана тилдик революцияны жараткан эмес, ошондой эле обочолонгон, сабатсыз жарым аралдын тургундары арасында (аль-Инжил) Библия жалгыз окулуп жүргөн китеп болгон.

ЖАҢЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫК ЖАЗЫЛЫШ

Башка тил топторунун адабий ишмерлери сыяктуу эле, Исламга чейинки акындар көп колдонулган тил топторун иштеп чыгышкан жана аны өзүлөрүнүн идеялары үчүн булак катары колдонуп, ал тилден баш тартышкан эмес. Натыйжада, алар өз поэзиясынын лингвистикалык фонун камсыздай турган калыптарды же шаблондорду бекитишкен. Исламга чейинки эң кеңири таралган поэзияны Курандын түшүрүлүшүнө чейин поэтикалык аренада жүгүртүлүп келген жүздөгөн негизги тилдик үлгүлөрдөн байкаса болот жана алар Исламга чейинки «*қасыйданын*» же поэманын инфраструктурасы деп аталышы мүмкүн болгон нерселерди түзгөн. Бул шаблондордун көпчүлүгү Куран түшүрүлгөндөн кийин деле колдонула берген жана алардын айрымдары азыр деле акындар тарабынан ар кандай жыштыкта колдонулат. Бул шаблон поэманын же көркөм тексттин жалпы түзүлүшүнүн негизин түзгөн баштапкы тил бирдиктеринин иретинде болгон жана сейрек учурларда гана акын, жазуучу же оратор эски тилдин түзүлүшүн байытуу үчүн жаңы шаблон киргизген.

Бул адабий шаблондорду табышмактуу сүрөт оюну же ойноо картасынын сүрөттөрүнө салыштырсак болот. Адабиятчылардын даяр бөлүкчөлөрү болгон, алардын жардамы менен тилдик фигураларды, б.а. ырларды же адабий чыгармаларды түзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушкан. Ошентип, калыптанган ырлар сырттагы байкоочуга жаңы болуп көрүнүшү мүмкүн, чындыгында, алар жаңы форма түзүү үчүн колдонулган эски калыптар же чийки материалдар гана болгон. Исламга чейинки тандалган ырлардын биринчи саптарын карап чыкса, байыркы араб поэзиясындагы бул көрүнүштүн көлөмүн жана жыштыгын мындайча чагылдырылгандыгын көрсөтөт: *ва ман яку за, ва инни имру'ун ин..., а'ля халь а'та анна..., аля лайта ши'ри халь..., аля аним сабаахен аййюха аль-раб..., халилайя мурра би..., амин али асма аль-тулул ал-даварису..., я сахибайя талавама, вадди умамата инна..., ахаджака мин асма'а расму аль-маназили..., сама лака шаукун бада ма кана...*

Курандын вахий тили – бардык тармакта төңкөрүш жасады. Ал эски, мурасталган формаларды талкалап, өз кездемелерин токуу үчүн салттуу лингвистикалык кездемени ижарага алып, арабдардын адабий тилинин узундугу жана туурасы боюнча таасирлерди жиберүүгө багытталган жаңы тилдик формаларды иштеп чыгарган. Бул жаңы формалар Курандын бир бөлүгү же аспекти менен гана чектелип калган жок. Алар китепти толугу менен өз кучагына алышты, натыйжада, адамдар анын тили менен толук таанышкандан соң, бир гана сөз айкашынан, билдирүүдөн же конструкциядан турган туш келди үлгү аркылуу Куранды оңой эле таанып алышкан.

КУРАНДЫН КӨПЧҮЛҮК ЛИНГВИСТИКАЛЫК ФОРМАЛАРЫ БИРИ-БИРИН КАЙТАЛАБАЙТ

Курандын лингвистикалык түзүлүштөрүнүн уникалдуулугу Ыйык китепте бир нече жолу кайталанган деп ойлошубуз мүмкүн, бирок, алардын жаңы стилине жана айырмачылыгына карабастан, бүгүнкү күндө да, Пайгамбарыбыздын доорунда да колдонулган дал ушул кайталоо аркылуу биз алардын Курандык табиятын оңой тааный алабыз. Бирок таң калыштуусу, Куранда так кайталоо болгондугуна карабастан, кайталанбай турган Курандык түзүлүштөр кайталануучу түзүлүштөргө караганда алда канча көп. Чындыгында, Курандын уникалдуу түзүлүштөрү жана сөз айкаштарынын көпчүлүгү бир жолудан көп эмес кездешет. Бирок ошого карабастан, алар дааналыгын жана өзгөчөлүгүн сактап турушат. Куранга кирбеген араб тилинде колдонулган конструкциялар поэзияга же прозага карабастан, эгер алар көп жолу кайталанып турбаса же биз аларды көрүп угуп көнүшкөнчө, алардын формаларын жана түзүлүштөрүн таанып жана сактап калуу кыйынга турат. Демек, Ыйык Куран тилинин дагы бир өзгөчөлүгү – анын формалары жана түзүлүштөрү кайталанбаса дагы, алар менен таанышуу оңой болуп эсептелет.

Кимдир бирөө бул жерден: «Эмне үчүн бир гана Куранда уникалдуу сөз айкаштары бар деп ырастап жатасыңар?» – деп каршы чыгышы мүмкүн. Акырында, дүйнө жүзүндөгү ар бир жазуучунун жазуу ишмердиги үчүн мүнөздүү болгон анын билдирүү ыкмасы жана сөз айкаштык бурулуштары болот. Бул албетте, кандайдыр бир деңгээлде чындык. Адамдардын тилдик стилдери бири-биринен айырмаланып турса да, убакыт жана мейкиндик жагынан бири-биринен канчалык алыс болушса да, алардын авторлорун бири-биринен айырмалоо дайым эле мүмкүн боло бербейт. Эки же андан көп жазуучунун стилдери окшош болгондуктан, биз аларды чаташтыра баштайбыз. Эгерде биз бир жазуучунун жыйнагынан бир сүйлөм алып, аны башка авторлордун сүйлөмдөрү менен салыштырып көрсөк, анда биз бул чындыкты түшүнөбүз. Мисалы, биз ар кайсы адабий мезгилдеги беш араб жазуучусунун билдирүүсүн туш келди тандап алалы, андан соң кимдир бирөөдөн ушул сөздөрдүн авторлорун таап берүүсүн сураналы, ал авторлор: аль-Ма'арри, ибн аль-Мукаффа', ибн Хазм, Таха Хусейн жана Мустафа Садык ар-Рафии'дин.

Билдирүүлөр төмөнкүчө:

1. *Уа амма аль-китаabu фажама'a хикматан ва лахван*

وَأَمَّا الْكِتَابُ فَجَمَعَ حِكْمَةً وَلِهَؤَا

2. *Уа инна хааза ла юуаллиду миналь-хузни уаль-асафи гайра қалиилин*

وإن هذا ليؤيد من الحزن والأسف غير قليل

3. *Ябтади'уна асаалийба ва манаахижа фи назмиль-калями*

يبتدون أساليب ومناهج في نظم الكلام

4. *Ля яхофу 'ала уалядихи миналь-йутм*

لا يخاف على ولده من اليتيم

5. *Ва льякинналь-фанна аль-баяанийя йартафи'у 'аля залика*

و لكن الفن البياني يرتفع على ذلك

Канчалык чебер, тажрыйбалуу жана кыраакы сынчы болбосун, атүгүл араб тилинде сүйлөгөн адам да бул үзүндүлөрдүн авторлорун туура таба алышы – күмөн.⁸ Эгер Курандан бир узун же кыска аятты алып, жогоруда келтирген такыр башка мезгилдерден алынган жана өзүнчө адабий мектептерден чыккан беш билдирүү менен салыштырсак, айтылган кыска аятты эң тажрыйбасыз окурман деле аны Ыйык Китептен алынган деп айырмалай алат.

ИНТЕНСИВДҮҮ ЖАНА КАЙТАЛАНГЫС КУРАНДЫК КОНСТРУКЦИЯЛАР

Курандын көптөгөн уникалдуу конструкциялары жана билдирүүлөрү кайталанбайт жана аларды Курандын каалаган бетинен оңой табууга болот. Биздин тыянактарыбыз субъективдүү жана тандалма болуп калбоосу үчүн, тескерисинче объективдүү жана ар тараптуу болушун камсыз кылуу максатында, көпчүлүк нускаларда «Бакара» сүрөсүнүн 6-16-аяттары камтылган Куран текстинин биринчи толук барагын алсак болот. Жада калса ушул кичинекей тандалма да, ушул сыяктуу конструкциялардын жана сөз айкаштарынын канчалык көп жана ар түрдүү экендигин айкын көрсөтөт. Ушул бир эле барактан биз жок дегенде алардын жыйырма үчүн табабыз жана алардын ар бири өзүнчө бир түзүлүшкө ээ болуп, аларды араб поэзиясында жана прозасында кеңири таралган

билдирүүлөр менен конструкциялардан, Пайгамбарлык каада-салттардан жана Курандын ошол эле бетиндеги башка билдирүүлөр менен конструкциялардан да айрымалап турат. Көрүнүп тургандай, алардын уникалдуулугунан жана өзгөчөлүгүнөн тышкары, Курандын жалпы араб тилине болгон таасирине жана анын кылымдар бою араб жазуучулары үчүн татаал стилинин жагымдуулугуна карабастан, бул билдирүүлөр менен конструкциялардын көпчүлүгү Куранга гана таандык болуп саналат. Демек, ал адамдын сөздөрүнөн оңой айырмаланат. Мындай көрүнүштү башка адабий тилдерде кылымдар бою издесек да таппайбыз. Тандалган үзүндүдө мен келтирген түзүмдөр төмөнкүлөр:

1. **6-аят:** *«сава'ун 'алеихим а'анзартахум ам лям тунзирхум ляа ю'минуун»*
(Булардын бардыгы аларга бирдей, сен аларды эскертсең да, эскертпесең дагы, алар ишенишпейт)
2. **7-аят:** *«ва ляхум 'азаабун 'алийм»* (Аларды чоң азап күтүп турат)
3. **8а аяты:** *«ва минан-нааси ман яқуулу ааманнаа»*
(Ал жердеги адамдар «биз ишенебиз...» дешет)
4. **8б аяты:** *«ва ма хум би му'минийн»* (бирок алар ишенишпейт)
5. **9-аят:** *«ва ма яхда'ууна илля анфусахум ва маа яш'уруун»*
(Алар өзүлөрүнөн башка эч кимди алдаган жок жана аны сезишкен жок)
6. **10а аяты:** *«фи қулуубихим марадун фа заадахум Аллаху марадан».*
(Алардын жүрөктөрүндө оору бар, ошондуктан Кудай алардын ооруларынын санын арттырат)
7. **10б аяты:** *«ва ляхум 'азаабун 'алийм»*
(Аларды катуу азап күтүп турат) Бул жерде биз жогоруда келтирилген 2– конструкцияны кайталайбыз.
8. **10с аяты:** *«би маа каану якзибуун»*
(Алардын үзгүлтүксүз калптары үчүн)
9. **11а аяты:** *«ва иза қишля ляхум ляа туфсидуу филь-ард»*
(Аларга айтылды: Жер жүзүндө бузукулукту жайылтпагыла...)

10. 11б аяты: «*қоолу иннамаа нахну муслихуун*»

(Алар айтат: Биз болгону оңдоп-түзөп, жакшыртып жатабыз!)

11. 12а аяты: «*аля иннахум хум аль-муфсидуун*»

(Чындыгында, алар бузукулукту жайышты)

12. 12 б аяты: «*ва лякин ляуа яш'уруун*»

(Бирок алар муну түшүнүшпөйт)

13. 13а аяты: «*ва иза қийла ляхум аамину камаа 'аманан-наасу*»

(Аларга айтылды: Башкалардын ишенгенине силер да ишенгиле...)

14. 13б аяты: «*қоолу ану'мина кама 'ааманас-суфахаа'у*»

(Алар жооп берди: «Биз кем-акылдар сыяктуу эле ишенебизби?»)

15. 13с аяты: «*'алаа иннахум хумус-суфахаа'у*»

(Чындыгында, алар – кем-акылдар) Жогоруда келтирилген 11-конструкциянын кайталанышы)

16. 13д аяты: «*ва лякин ля я'лямуун*» (бирок алар муну билишпейт)

Жогорудагы 12-курулманын кайталоосу.

17. 14а аяты: «*ва изаа лақуль лязийна ааману қоолуу ааман-*

наа» (Алар ыйманга келгендерди жолуктурганда, ырасташат ...)

18. 14б аяты: «*ва изаа халау иля шаяатыйнихим*»

(Бирок алар өзүлөрүнүн жаман сезимдери менен жалгыз калганда...)

19. 14в аяты: «*қалуу иннама нахну мустахзи'уун*»

(Алар айтат: Чындыгында, биз сени мененбиз. Биз жөн эле шылдыңдап жатканбыз) Жогоруда келтирилген 10-курулманын кайталоосу.

20. 15а аяты: «*Аллаху ястахзи'у бихим*»

(Кудай аларды шылдың кылгандыгы үчүн жазалайт же Кудай аларды шылдың кылат)

21. 15б аяты: «*ва йамуддухум фии тугйа'анихим я'махуун*»

(Аларды бир нече убакытка чейин өзүлөрүнүн текебердигине калтырышат, алар бул жерде же ал жерде чалынып кетишине жол берет)

22. 16а аяты: *«улаа'ика-ллязиина иштарау ад-далялята биль-худаа»*
(анткени алар туура жолдун ордуна жаңылыштыкты кабыл алышкан)

23. 16б аяты: *«ва маа каану мухтадийн»*
(...жана алар туура жол таба алышкан жок)

Жогорудагы тизмеден көрүнүп тургандай, Курандагы ушул үзүндүдө төрт конструкция эки жолу кайталанган. Бирок, бул жерде келтирилген 23 конструкциянын жана билдирүүнүн эч бири Курандык эмес араб тилинде, анын ичинде Пайгамбарлык хадистерде колдонулган конструкцияларга же сөз айкашына окшобойт. Демек, биз ушул билдирүүлөрдүн же конструкциялардын арасына араб поэзиясында же прозасында колдонулган сөздөрдү кошо турган болсок, окурмандар алардын Курандан келгенин оңой эле таап алышат.

VII кылымда Араб жарым аралында жашаган арабдар Меккеге түшкөн ушундай билдирүү бороонуна кантип туруштук беришкен? Ыйык Куран тилинин Исламга чейинки доордо кеңири жайылган лингвистикалык каада-салтка байланыштуу алган орду кандай? Ошол убакка чейин, бир нече жүздөй негизги кайталануучу тилдик шаблонду же үлгүнү сунуш кылган лингвистикалык рынокто соода кылууга көнүп калган арабдар, күтүлбөгөн жерден алардын поэзиясына жана прозасына белгисиз миңдеген жаңы лингвистикалык формага толгон китептин келишине кандай реакция кылышты?

КУРАНДЫН ЛИНГВИСТИКАЛЫК ШАБЛОН- ДОРУ: АЛАРДЫН ТАБИЯТЫ ЖАНА КУРАМЫ

Курандын деңгээлиндеги үлгүлөрдүн жана жеке сөздөрдүн, ошондой эле конструкциялардын жана сөз айкаштардын ортосундагы мамилелерде байкалган өзгөчөлүк – өзгөчө тилди жаратууга кызмат кылат, бул өзгөчө тилди жөнөкөй, кала берсе катардагы окурмандар да жалпыга таандык адамдык стиль менен чаташтыра албайт. Курандын билдирүүсү менен жөнөкөй адамдын билдирүүсүнүн ортосундагы айырманы билүү үчүн, Курандын өзгөчө терминдери аздык кылат. Булар – Курандын тили негизделген конструкциялар же алардын жогорку ыргагы эмес. Булар – Курандын бизди таң калтырган жаңы образдары жана Аллахтын шыктандырган акылман, салтанаттуу, олуттуу чексиз билдирүүлөрү же алардын

адамдын сапаттарынан жогору жана бийик болуу жөндөмү да эмес. Же толук жөндөмгө, ишенимдүүлүккө, чебердикке, билимге, жана авторитетке ээ жана алсыз адам рухунан жогору турган ачык асмандагы баяндама да эмес. Куран текстинин айырмалоочу сапаты – бул анын элементтери тилдик бирдиктерге жана үлгүлөргө биригишип, алар миндеген адамдардын сөздөрү, сүйлөмдөрү, сөз айкаштары жана ушул сыяктуу нерселер менен аралашса дагы, алардын түпкү теги Куран экендигинде.

Курандын шаблону же үлгүсүнүн бир аз өзгөрүшү эсептегич метрдин жоголушуна алып келет. Чындыгында, канча эсептегич болсо, ошончо Курандын тилдик үлгүлөрү болот. Бул эсептегич метрлер кадимки эле ырдын ыргагындай, үндүү жана үнсүздөргө негизделбейт. Ошондой эле, алар тамгалардын жайгашуусун жана бир тектүүлүгүн жөнгө салуучу адамдык эрежелерге да негизделген эмес. Чындыгында, биз сөз кылып жаткан Курандын бул үлгүлөрү эрежелерден бир топ четтеп кеткен, бирок дал ушул четтөөлөрдүн натыйжасында, алар – жылмакай жана кооз. Мисалы, төмөнкү аятта алты ырааттуу «миим» тамгасы бар: *ва ман азламу мимман мана'а масаажида Аллахуан юзкара фишха исмуху* («Анын сыйынуу үйлөрүндө (Кудайдын) ысымын эскерүүнү жокко чыгаргандардан жаманыраак ким бар...»). (Бакара сүрөсү 2:114) Тажвид эрежелерине ылайык, алар төмөнкүдөй окулат:⁹ *ва ман азламу миммам-ма... - و مَن أَظْلَمُ مِمَّ مَمَّ مَ...* Худ сүрөсүндө (11: 48) ырааттуу сегиз «миим» тамгасы бар: *ва 'аля умамин мимман ма'ака و عَلَى أُمَّمٍ مِمَّمٍ مَعَكَ* («... сага жана ошондой эле жаныңда жүргөн адамдарга ...») Булар тажвид эрежелеринде мындай окулат: *умамим мим мам ма...* Бирок, «миим» тамгасынын ушунчалык узун ырааттуулугуна карабастан, адамдык текстке салыштырмалуу алар оор же көлөмдүү деп эсептелинбейт.

Эсептегич метр же Курандын ырактары – биздин учурдагы критикалык курал болгон тымызын факторлордон жана элементтерден келип чыгат жана менин оюмча алар бизге так көрсөтүп же аныктоого жардам бере албайт. Бул байкоону Куранды изилдеген бир катар Батыш ойчулдары тастыкташты жана тексттин маанисин түшүнбөсө дагы, аларга тийгизген психологиялык таасирин сүрөттөп беришти. Автор Джеффри Ланг бул ойчулдар жөнүндө мындай деп жазган:

Көпчүлүк динге киргендердин айтымында, Курандын ички күчүн сезүү үчүн мусулман болуунун кажети жок, Исламды кабыл алып, аны тандагандар жана көптөгөн мусулман эмес изилдөөчүлөр да муну ырасташат. Англиялык араб тили боюнча окумуштуу Артур Арберинин айтуусунда, турмуштун оор мезгилдеринде Куран анын колдоочусу болгон. Анын айтымында, Куранды угуу – өз жүрөгүнүн согуусун угуу сыяктуу болгон. Мусулман эмес жазуучулардын

бири Фредрик Денни, Куранды окуп жатканда таң калыштуу, кээде үрөй учура аларлык сезимдерге кабылганын эскерет. Куранды окуп жаткан окурман, ал Куранды окубай эле «Куран аны окуп жаткандыгын» сезе баштайт!¹⁰

Бирок, Курандын жаңы лингвистикалык түзүлүшүнүн табиятын сүрөттөөдө, бул жаңы кыртыштын бүгүнкү күнгө чейин «жаңы» бойдон калгандыгын унутпашыбыз керек. Адам биринчи жолу жазган же айткан нерселердин бардыгы убакыттын өтүшү менен сөзсүз эскирет. Исламга чейинки акындын киргизген лингвистикалык мүнөздөмөлөрү аларды биринчи жараткан кезде жаңы болгон. Бирок, көп өтпөй алар биринин аркасынан бири кийген эски баш кийимдей болуп калышты. Курандын лингвистикалык мүнөздөмөлөрүнө келсек, аларды кайталоолордун саны канча көп болсо дагы, Куран өзүнүн жаңы стилин жана өзгөчөлүгүн жоготушу мүмкүн эмес эле.

Пайгамбарыбыз колдонгон тил эки башка формада болгон:

Биринчиси – *Кудси хадиси* (ыйык риваят), башкача айтканда, Пайгамбарыбыз Кудайдын буйругу менен алган сөздөрдүн маанисин өз сөзү менен жеткирген;

Экинчиси – кадимки хадистер, мында Пайгамбарыбыз өзү айткан сөздөрдүн маанисин өзү чечмелеп берген. Ушул эки формадагы хадистердин тили укмуштуудай чечендик жана сулуулук менен айырмаланып турган. Бирок, ошону менен бирге эле, ал Куранда айтылган Кудайдын сөздөрүнөн ачык айырмаланып, айрым адамдык сапаттарды да сактап калган.

Бир мисал келтирели: Фабриканын директору жумушчуларын чогултуп, алардын ар бири өз катасы үчүн жооптуу экенин Курандагы белгилүү *«ва ля тазиру ваазиратун визра ухраа»* («Эч бир жан башкалардын жүгүн көтөрбөйт»). Фатыр сүрөсү 35:18) деген фраза менен түшүндүрүп айтты. Бул жерде директор, Курандын бул аятын түздөн-түз цитата катары эмес, терминдерди өз сөздөрү менен алмаштырып, лингвистикалык түзүлүшүн сактап калуу менен, *«ва латахмилу хамилатун химла ухра»* деп айтты. Байкап көрөлү, бул аятта колдонулган *в - з - р* араб уңгусун *х - м - л* тамырынан келип чыккан сөздөр менен алмаштырды. Курандын ушул мүнөздүү лингвистикалык үлгүсүн алуу – цитата келтирүү же түшүндүрүп берүү менен эле чектелбейт. Бөлөк сөздөрдүн киргизилиши менен Курандын түзүлүшү эч өзгөрбөй сакталат. Куранда колдонулган сөздөрдү окшош маанидеги сөздөр менен алмаштырууда да ушул эле көрүнүш сакталат. Болгону, бул күлкүлүү тилдик бурмалоо менен аяктайт.

**«Жок дегенде ушул сыяктуу бир сүрөнү жарат»
(Куран 10:38)**

Биймандуу ата-бабаларыбыз аксак, толук эмес бурмаланган лингвистикалык түзүлүштөрдү ойлоп таап, аларды Куран сүрөлөрү деп ырасташып, Куранды жана Исламды кемсинтүүгө аракет кылган адамдарды уяткарып келишкен. Бүгүнкү күндө да адамдар ушундай акылсыз аракеттерди жасап жатышканы – биз үчүн күлкүлүү. Куранга жат нерсени киргизүүгө же Курандын тилдик чеберчилигинин деңгээлине көтөрүлө алчу сүйлөмдү же сөз айкашын түзүүгө аракет кылып көрүңүз, андай жасалмалуулук – Курандын сөздөрүнүн жана түзүлүштөрүнүн тунук өзгөчөлүгүнүн алдында эч нерсеге татыбай калышы – айдан ачык.

Бул – ДНК тесттери баланы атасынан башка кишиге таандык кылууга аракет кылгандай же жасабаган иш-аракеттери үчүн бирөөнү жоопко тартууну көздөгөндөй эле көрүнүш. Образдуу түрдө, сиздерге төмөндөгүдөй жол менен түшүндүрөлү: Куран тили өзүнө башка бир жаңы лингвистикалык канды кабыл албайт, кандай гана топтогу кан болбосун, ал Куран тилинин канына эч убакта шайкеш келбейт. Демек, шайкеш келбеген топтогу кандан таасирленген бардык кыртыштар зыянга учурашат.

***Пайгамбарыбыздын сүйлөгөн сөздөрүн
белгилеген үлгүлөр***

Бизде Аллахтын элчиси айтып, калтырган сансыз окуялар бар. Андыктан, биз сурашыбыз мүмкүн: Асман тилине тиешелүү нерселер анын сөзүнө да тиешелүүбү? Жогоруда Курандык фразаларга жүргүзүлгөн экспериментти Пайгамбардын сөздөрүнө карата да жүргүзсөк, биз башаламандыкка кептелбейбизби? Пайгамбарыбыздын тили жана стили канчалык бийик даражада, сонун жана укмуш болсо дагы, ал бурмалоого жана жасалмалоого дуушар болгон адамдык тил экенине кантип ишенсек болот? Дагы бир жолу, субъективдүүлүк менен тандалмачылыкка жол бербөө үчүн жана Курандын биринчи бетиндеги үлгүлөрдү изилдөөдө кабыл алынган «келген нерселердин бардыгын ал» принцибин сактоо менен эң алгачкы сүрөлөрдүн бирин (Муддасир сүрөсү) изилдеп көрөлү. Пайгамбардын хадистеринин эң белгилүү жыйнактарынын бири Имам ан-Нававинин «Рияд ас-Салихин» (Адилдердин бакчалары) китебинин ачылыш бөлүмүндө келтирилген бир хадиске кайрылалы. Бул хадисте биз Аллахтын сөзү менен Пайгамбарыбыздын сөздөрүнүн ортосундагы так айырмачылыкты көрөбүз:

Умар ибн Хаттаб (Аллах андан ыраазы болсун) айтты: «Мен Аллахтын Элчисинин мындай дегенин уктым: «Иш-аракеттердин

маңызы анын (түпкү) ниетинде жана ар бир адамдын ниетине (жараша болот). Эгер кимдир бирөө Аллах жана Анын Элчиси менен бирге болуу үчүн көчүп кетсе, анда ушул ниетине жараша сыйлык алат. Эгер кимдир бирөө өзү каалаган дүйнөлүк максат үчүн же бир аялга үйлөнүүгө үмүттөнүп көчүп кетсе, анда ага ушул ниетине ылайык баа берилет. ¹¹

Пайгамбарыбыздын жогоруда айтылган «*иннамаль-а'маалу бин-нияат*» («иш-аракеттердин маңызы анын (түпкү) ниетинде») деген сөздөрүнөн көрүнүп турган түзүлүштүн негизинде ар бирибиз оңой эле өз оюбузду түзө алабыз. Мисалы, «*иннама ал-ибра бил-натаиж*» («бир нерсенин сапатын сынап, колдонуп же баштан өткөргөндөн кийин гана баа бере алат дегенди билдирет») деп, лингвистикалык жыйындарды бузбастан же шылдыңга же каршы пикирлерге кабылбай туруп айтса болот. Жогоруда айтылган хадисте келтирилген экинчи тилдик үлгү боюнча өзүңүздүн билдирүүңүздү негиздөөгө оңой болмок («*ва иннама ли кулли имри'ин маа науаа*» которулушу: «жана ар бир адам өз ниетине жараша бааланат»). Мисалы сиз «*ва иннама ли кулли мутасабикин ма ахраза*» («Ар бир катышуучу өзү тапкан нерсеге укуктуу») деген билдирүүнү өзүңүздү ыңгайсыз сезбестен же кимдир бирөө ага какшык менен жооп берет деп ойлобостон айта аласыз. Анын сыңарындай, жогоруда келтирилген хадистин калган үлгүлөрүнө таянуу менен сиз негизделген билдирүүнү түзүүдө кадимки тилди оңой колдонсоңуз болот. Үлгүгө окшоштуруп, «*фа ман каанат хижратуху иля Аллахи уа расуулихи, фа хижратуху иля Аллахи уа расуулихи*» («Эгер кимдир бирөө Аллах жана Анын Элчиси менен бирге болуу үчүн көчүп кетсе, анда ал ушул ниетине жараша сыйлык алат») деген фразаны: «*фа ман каанат гаятуху аль-хайр, фа ажруху 'азиим*» («Эгер кимдир бирөө жакшы иш кылууну көздөсө, анын сообу чоң болот») деп айтсаңыз болот жана үлгү боюнча «*ва ман каанат хижратуху лид-дунья юсиибуха ау имра'атин янкыхуха, фа хижратуху иля маа хаажара илейхи*» (жогоруда которулгандай: «Эгер кимдир бирөө өзү каалаган дүйнөлүк максат үчүн же бир аялга үйлөнүүгө үмүттөнүп көчүп кетсе, анда ага ушул ниетине ылайык баа берилет») дегенди, сиз: «*ва ман каанат гааятуху маалан ярбахуху ау шухран янаалюха, фа ажруху хуа ма ихтаара ли нафсихи*» («Эгер кимдир бирөөнүн (көчүүдөгү) максаты акча табуу же атак-даңкка жетүү болсо, анда анын сыйлыгы ал өзү тандап алган нерседе болот») деп окурмандардын жана угармандардын шылдыңына же терс ой-пикирне кабылбастан айта аласыз. Чыныгы Пайгамбардын хадистеринин жыйнагына миңдеген жасалмалоолор кирип кеткен. Бирок, илимпоздорубуз бул жат жана плагиаттык хадистерди аныктай алышты. Илимпоздордун

жогорку өнүккөн документтик ыкмалары аркылуу, чыныгы хадистер менен жасал хадистерди так айырмалоого болот. Бизге жеткен бир нече билдирүүлөрдө келтирилет: Пайгамбарыбыз мындай жасалмалардын кирүү мүмкүндүгү жөнүндө эскертип, бир нече принциптерди негиздеген, анын жардамы менен мусулмандар Пайгамбарыбыздын чыныгы сөздөрүн плагиатчылар тарабынан жеке кызыкчылык үчүн интерполяцияланган сөздөрдөн айырмалай алышат. Ушундай хадистердин биринде ал мындай деген:

«Эгер силер мен жөнүндө айтылган сөз уксаңар жана аны жүрөктөрүңөр (акылдарыңар) таанып, анын силерге жакындыгын сезсеңер, Мен муну сизден жакын таанууга даярмын. Экинчи жагынан, эгер силер мен жөнүндө айтылган сөз уксаңар, бирок ал жүрөгүңөргө жакындабаса жана силер андан алыстыкты сезсеңер, анда мен да андан (силердей эле) алыстайм».¹²

Эгер, бизде бир сахих хадистин үч версиясы болсо, жок дегенде ушул эки версияда сөзсүз түрдө Пайгамбарыбыз өзү колдонгон тексттерден айырмаланып, салтты жеткирген баяндоочулар тарабынан сунуш кылган же ойлоп табылган сөздөр камтылышы мүмкүн. Анткен менен, бул кичинекей тексттик өзгөрүүлөр Пайгамбарыбыздын тилдик стилин бурмалоо же бузуу үчүн эч бир кедергисин тийгизе албайт.

КОНСТРУКЦИЯНЫН ЖАНА БИЛДИРҮҮНҮН ЖАҢЫ СТИЛДЕРИ

Курандагы конструкцияларды (*тараакиб*, жекелик түрдө – *таркиб*), билдирүүлөрдү (*та'бират*, жекелик түрдө – *та'бир*), үлгүлөрдү (*сабаа'ик*, жекелик түрдө – *сабика*) жана тилдик байланыштарды изилдегенде, кээде ушул ар башка элементтерди так айырмалоо кыйынга тураары бекеринен эмес. Ошентсе да, ушул бөлүмдө мен айткан конструкциялар (*тараакиб*) жана билдирүүлөр (*та'бират*) менен термелип жаткан тил талаасында бетме-бет калууга аракет кылабыз. Мисалы, биз жеке сөздөр чөйрөсүндө тобокелчиликке барбайбыз. Ошондой эле биз төрт же андан ашык сөздөн турган тилдик бирдиктер менен иш алып барбайбыз, анткени бул бизди *сабика* аймагына, же конструкцияларды жана сөз айкаштарын камтыган, бирок структурада же билдирүүдө жок чоң тилдик бирдик болгон үлгүгө алып барат. Кийинки талкууда, биз Курандын пайда болушуна чейинки араб тилинде кездешпеген жаңы грамматикалык же риторикалык мамилелерди чагылдырган, эки же үч сөздөн турган формулалар менен

чектелебиз. Конструкциялар (*таракиб*) менен билдирүүлөрдүн (*та'бират*) чек аралары көп учурда кесилишет, бул кээде алардын ортосундагы айырмачылыкты татаалдаштырат. Мен ушул изилдөө максатында толук идеяны билдирбеген жана негизинен бөлүкчөлөрдөн, конъюктуралардан, байламталардан, жалгыз тамгалардан турган конструкцияны же таркибди аныктоону тандап алдым. Бул билдирүү же *та'бир* – толук, же дээрлик толук идеяны билдирүүчү, же негизинен зат атоочтордон, же этиштерден турган оозеки формула катары аныкталат.

Курандык конструкция (Таркиб)

Бир заматта жана кыска убакыттын ичинде түшүрүлгөн Куран арабдарга миңдеген жаңы конструкцияларды жана билдирүүлөрдү алып келди. Бул конструкциялар жана билдирүүлөр Курандын кыска жана узун сүрөлөрүндө камтылган, алардын көпчүлүгү араб тилине адабий өндүрүш жана күнүмдүк колдонуу деңгээлинде киргизилген, бирок алардын көпчүлүгү Куран менен гана чектелип калган, анткени алардын күчтүү өзгөчөлүгү алардын башка тилдик чөйрөлөргө киришине жол бербеди.

Курандын ар бир окулушунда ушул көптөгөн конструкцияларга кезигишибиз мүмкүн. Ошондой болсо да, биз аларды байма-бай байкап келебиз жана аларда адаттан тыш же түшүнүксүз нерсе көрбөйбүз. Мунун себеби, биз Куранга ушунчалык көнүп калгандыктан, мындай көрүнүштөргө кабылаарыбызды алдын-ала билебиз. Эгерде, биз аларды кылдаттык менен карап, узак убакытка көз чаптырып, Курандын тили менен таанышуу сезимибизди бошотуп, кадимки күнүмдүк жазуу же сүйлөө тилибизге башка эч нерсе билбегендей болуп кайтып барсак, биз күнүмдүк адам тили менен эч кандай байланышы жок, бирок ошол эле эрежелерге негизделген таптакыр жаңы тилге туш болмокпуз.

Курандык конструкция	Күнүмдүк араб тилинде колдонулган конструкция	Котормосу
<i>ман за аллязии</i>	<i>ман аллязии</i>	Ал ким ...?
<i>хал асайтум</i>	<i>хал юнтазару минкум</i>	Сиз (кыла алмаксызбы) ...?
<i>фа'из лям йа'ту</i>	<i>фа маа даму а'жизин ан йа'ту</i>	Эгер алар алып келе алышпаса...
<i>ба'да из</i>	<i>ба'да ан</i>	Кийин...
<i>уа казаалика жа'альна</i>	<i>уа хааказа жа'альна</i>	Ошентип биз... жасадык...
<i>уа 'инна куллан лямма</i>	<i>уа куллу уаахидин минхум</i>	Алардын ар бири...
<i>ин каада ля юдыллуна</i>	<i>каада ан юдыллуна</i>	Ал аз жерден бизди адаштыра жаздады...

<i>ауа ляу жи'тука</i>	<i>хатта ин жи'тука</i>	Сага алып келсем дагы...
<i>фа ламма ан жа'а</i>	<i>фа ламма жа'а</i>	Ал келгенде...
<i>инна ла нахну аль-гаали-буун</i>	<i>иннана санаглибухум</i>	Биз аларды жеңебиз...
<i>фима хаахунаа 'ааминин</i>	<i>'ааминин хуна</i>	Сизге бул жерде коопсуз...
<i>қалилан ма</i>	<i>ма ақалля</i>	Чанда...

1-таблица: Курандын жаңы конструкцияларын күнүмдүк араб тили менен салыштыруу

Куранда көп кездешкен жогорудагы конструкциялардын тизмесине кыскача көз чаптырсак, алардын араб элинин күндөлүк жашоосунда колдонуп жаткан түзүлүштөрүнөн канчалык айырмаланаарын көрүүгө болот. Мындай конструкциялардын сейрек кездешкенине карабастан, жогоруда белгилеп өткөндөй, алар негизинен бөлүкчөлөрдөн, конъюнктулардан, байламталардан, жекече тамгалардан жана башкалардан тургандыгын эске алганда, биз төмөнкүлөрдү таба алабыз. (2-таблицаны караңыз, Муддасир сүрөсүндө он эки жаңы конструкция бар)

Бул сүрөдө канча жаңы билдирүү кездешет деген суроону берээрден мурун, бул сүрөдө жаңы эмес кандайдыр бир билдирүү барбы деп сура- сак жакшы болмок. «Муддасир» сүрөсү эки беттен аз баракты ээлеген 56 аяттан турат. Ошого карабастан, биз бул сүрөдөгү 65 жаңы Куран тилин- деги билдирүүлөрдү жана 12 жаңы конструкцияларды эсептей алабыз. Алардын ар бири 56 аятта кездешет жана алардын кеминде отузү эки же үч гана сөздөн турат.

Түзүлүш	Котормосу	Аят
<i>фа залика йома'изин</i>	«Ошол күн ... болот»	9
<i>калля иннаху</i>	«Жок, чындыгында бул...»	16
<i>фа қутила кайфа</i>	«өлүм анын жолуна түшсүн, анын...» ¹³	19
<i>сумма қутила кайфа</i>	«Ооба, өлүм анын жолуна түшсүн, анын...»	20
<i>ин хааза илля</i>	«Мунун баары жөн эле...»	24
<i>уа маа адраака маа</i>	«...жөнүндө түшүнүүгө сени эмне мажбур- лайт?»	27
<i>казаалика юдыллю</i>	«Кудай ушундай жол менен адаштырды...»	31
<i>калля уаль-қамари</i>	«Жок, Ай менен ант!»	32
<i>лям науку мин</i>	«Биз алардын арасында болгон жокпуз...»	43

<i>фа ма ляхум ан</i>	«Анда аларга эмне болду...»	49
<i>калля бал-ля</i>	«Жок, бирок алар...эмес...»	53
<i>илля ан яшаа' (Аллах)</i>	«Эгер (Кудай) гана каалабаса...»	56

2-таблица: аль-Муддасир сүрөсүндөгү он эки жаңы конструкция

Демек, бул сүрөдө Курандын түшүшүнө чейин арабдарга мурунтан дээрлик тааныш эмес билдирүүлөр камтылган. Андан дагы таң калыштуусу – бул 65 жаңы билдирүүнүн 52си ушул сүрөдөн башка эч жерде кездешпейт. Бул Курандын тилинин жаңы экендигин гана эмес, Курандын ар бир сүрөсүнүн өзгөчө тилдик өзгөчөлүгү менен айырмалангандыгын дагы бир жолу тастыктайт. Бул экинчи томдун кыска сүрөлөрүн окуп жатканда көп жолу кездеше турган көрүнүш.

Төмөндөгү 3-таблицада Муддасир сүрөсүндө кездешкен 65 жаңы сөз айкашы сүрөттөлгөн.

№	Сөз айкашы	Котормосу	Аят
1	йаа айюха Муддасир	«Сен (жалгыздыгыңда) курчалган-сың».	1.
2	кум фа анзир	«Тур жана эскерт!»	2.
3	уа раббака фа каббир	«Раббиндин улуулугун даңкта!»	3.
4	уа сиябака фа таххир	«Ошондо ички дүйнөң (же кийимиң) тазаланат!»	4.
5	уа аль-руж'а фахжур	«Бардык арам нерселерден алыс бол!»	5.
6	ва ля тамнун тастаксир	«Жана берешендик менен пайда табууну көздөбө»	6.
7	ва ли раббика фасбир	«Раббин үчүн сабырдуу бол»	7.
8	фа изаа нукира фи ан-на-акуур	«Сурнай (тирилүү) үнү угулганда (бардык адамдарга эскертип койгула)»	8
9	йоумун 'асиир	«... азап-кайгы күнү»	9.
10	'ала аль-каафирийна гай-ру ясиир	«Чындыкты тангандардын бардыгы үчүн оңой эмес!»	10.
11	зарни уа ман халакту уахиидан	«Жалгыз жараткан адам менен (сүйлөшүү үчүн) мени жайыма кой»	11

№	Сөз айкашы	Котормосу	Аят
12	ва жа'альту ляху маалан	«Мен кимге каражаттарды берген болсом...»	12
13	маалан мамдуудан	«Чоң каражаттар»	12
14	баниина шухуудан	«Жана балдар (сүйүүнүн) күбөлөрү»	13
15	маххадту ляху тамхийдан	«Мен анын өмүрүнө ушунчалык кеңири мүмкүнчүлүк бердим»	14
16	ятма'у ан азийда	«Ал Менден, дагы көп берүүмдү эңсейт!»	15
17	каана ли аайаагина 'анийдан	«Ал билип туруп, моюн сунбай койгондугу – Биздин билдирүүлөрүбүзгө каршы келет»	16
18	са урхикуху са'уудан	«Мен аны бийик тоого азап менен чыгууга мажбурлайм!»	17
19	факкара уа каддара	«Анткени ал ойлонуп, тузакка түштү»	18
20	фа қутила кайфа қаддар	«...жана өлүм аны ой жүгүртүүсү үчүн кармап алсын...»	19
21	'абаса уа басар	«Анан ал кабагын бүркөп тиктеди»	22
22	адбара уастакбар	«Ал (Биздин кабардан) баш тартты жана текебердиги менен белгилүү болду»	23
23	сихрун ю'тар	«Укмуштай чечендик (байыркы мезгилдерден бери) уланып келет!»	24
24	са'услихи сақар	«Мен аны тозок отуна түшүрөм»	26
25	ля тубки уа ля тазар	«Жашоого жол бербейт, же (өлүмгө) жол бербейт»	28
26	лаууахатун лиль-башар	«Өлгөн адамга (бүт чындыкты) ачып бер»	29
27	асхааба аль-нар	«(Тозок) отуна бийлик кылуу»	31
28	уа маа жа'альна 'иддата-хум	«Биз алардын санын түзгөн жокпуз»	31

№	Сөз айкашы	Котормосу	Аят
29	фитнатан лил-лязийна кафару	«Чындыкты четке кагууга аракет кылгандар үчүн сыноо»	31
30	аллязийна ууту аль - китааба	«Буга чейин вахий берилгендер»	31
31	йаздаада аллязийна 'ааману 'иимаанан	«Ошентип, (ага) ыйман келтиргендер, ишениминде ого бетер бекем болмок»	31
32	фи қулуубихим марадун	«Жүрөктөрүндө оорусу барлар»	31
33	[мааза] араада Аллаху би хааза масалан	«Бул үлгү-насаат аңгеме менен силердин (Кудайынар) (эмнени) айткысы келет?»	31
34	юдыллю аллаху ман яшаа'	«Кудай ушундай жол менен адаштырды»	31
35	уа яхдии ман яшаа'	«Ал каалаганын жолго салат»	31
36	жунууда раббика	«Сенин Рабиндин күчтөрү»	31
37	зикраа лиль-башар	«Ажалдуу адамга эскертүү»	31
38	калля уа аль-қамар	«Жок, Ай менен ант!»	32
39	уа аль-лайли из адбар	«чыгып кеткен түнү»	33
40	уа аль-субхи изаа асфар	«Жана таң атканда»	34
41	ля ихда аль-кубар	«Эң чоң (эскертүүлөрдүн бири)»	35
42	назийран лиль-башар	«Ажалдуу адамга эскертүү»	36
43	ан ятақаддама ау ята'ах-хар	«Алдыга же артка кетүү»	37
44	би маа касабат рахийна	«Кылган бардык жаман иштери үчүн күрөөгө коюлат»	38
45	асхааб аль-ямин	«Адилдикке жеткендер»	39
46	фи жаннаатин ятасаа'алуун	«Алар (Бейиштин бактарында) жашап, сурашат»	40

№	Сөз айкашы	Котормосу	Аят
47	ятасаа'алууна 'аниль-мужримийн	«Алар күнөө кылгандардан сурашат»	40-41
48	ма салакакум фии сакар	«Сиз тозок отуна эмне себептен түштүңүз?»	42
49	лям нау миналь-мусоллийн	«Биз намаз окуган адамдардын катарында болгон жокпуз».	43
50	уа лям нау нут'иму аль-мискийн	«Жана биз муктаж болгондорду тойгузган жокпуз»	44
51	нахууду ма'а аль-хааидийн	«Муну кылган бардык адамдар менен бирге күнөө кылчубуз»	45
52	йоум аль-дийн	«Кыямат күн»	46
53	нуказзибу би йоуми аль-дийн	«Биз Кыямат күнүн жалган деп айтууга көнгөнбүз»	46
54	атаана аль-якийн	«Бизге (өлүм) ишеними келгенге чейин»	47
55	шафаа'ат аль-шаафи'ийн	«Кандайдыр бир шапаат алар үчүн шапаат болмок»	48
56	'ан аль-тазкирати му'ридийн	«Алар ар кандай насааттан баш тартышат»	49
57	хумурун мустанфира	«Үрөй учурган эшектер»	50
58	фаррат мин қасуара	«Арстандан качкан»	51
59	йу'та сухуфан мунашшарах	«Берилген аяндар ачылсын!»	52
60	ла яхаафуна аль-аахира	«Алар келечектеги жашоодон коркушпайт»	53
61	иннаху тазкира	«Бул насаат»	54
62	фа ман шаа'а закара	«Ким кааласа, ал аны кабыл алат»	55
63	яшаа'а Аллах	«Кудай ушуну каалайт»	56

№	Сөз айкашы	Котормосу	Аят
64	ахлю аль-такуа	«Кудайлык түшүнүктүн булагы»	56
65	ахлю аль-магфира	«Кечиримдүүлүктүн булагы»	56

3-таблица: Муддассир сүрөсүндө кездешкен 65 жаңы сөз айкашы

Эки сөз айкашын кошпогондо: 28-аятта «*ля тубқи уа ля тазар*» жана 56-аятта «*яшаа'а Аллах*», экөө тең кийинчерээк расмий жана расмий эмес араб тилинде (Курандык эмес) колдонула баштаган, калган сөз айкаштар Куран менен гана чектелген.

ЖЕКЕ СӨЗДӨР ЖАНА ЖАҢЫЧЫЛДЫК МЕНЕН АЙКЫНДЫКТЫ АЙКАЛЫШТЫРГАН КЕРЕМЕТ

Куран жаңы сөздөр менен толукталды, бул көптөгөн Батыш скептиктерин Курандын тилин чыныгы араб тили эмес деп ырастоого түрттү. Мындай скептиктер Курандын өзү ачык жана бир нече жерде «таза араб тилинде» түшүрүлгөндүгүн байкаган жок окшойт. (Шуура сүрөсү 26:195)

Жакында эле ушул көз-караштын экстремалдык формасын жактаган Германиянын чыгыш таануучусу Кристоф Люксенберг, 2000-жылы Германияда басылып чыккан «*Куранды сирия-арамейче окуу*» аттуу китебинде, Мухаммед (с.а.в.) Куранды Христиан тексттеринен алып «жасалмалаган» деп ырастаган. Куран Христиан булактарынан алынган деген пикирди чыгыш таануучулар да, Христиан евангелисттер да үзгүлтүксүз айтып келишет. Люксенбергдин айтымында, “Курандын тили – араб эмес, Сирия-Арамей тили. Бул тил – бир кездерде Меккеге келип, тургундары менен аралашып калган соодагерлер сүйлөгөн тил. Люксенберг ушул «фактыга» ылайык: “Курандын маанилери мусулман чечмелөөчүлөрү ойлогондон таптакыр башкача болуп чыкты”, – деп айтат.¹⁴

Албетте, Люксенбергдин Куран – Сирия-Арамей тектүү экендиги жөнүндөгү тезистери, мындай жалган жалаа менен коштолуп жаткан караңгылыкка жана карама-каршылыктарга карабастан, мусулмандар жана мусулман эмес окумуштуулар тарабынан дискредитацияга учурап келгенин айтуунун кажети жок.

Чындыгында, Люксенбергдин сөздөрүнө карама-каршы келген нерсе – Куранда камтылган жаңы сөздөр араб тили жана анын тил эрежелерине негизделген критерийлерге жооп берген формаларда кездешет. Курандын

эч бир термини ушул формалардан чыгып кетиши мүмкүн эмес. Мындан тышкары, Куранда киргизилген жаңы сөздөр уникалдуу лингвистикалык контексттерде кездешет, бул окурмандар үчүн жаңы болсо дагы, алардын маанисин түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Демек, жаңычылдык менен айкындыктын айкалышы – Курандын тилинде чагылдырылган инновациялык кереметинин дагы бир аспектиси.

КУРАНДА ТАБЫЛГАН ЖАҢЫ ТЕРМИНДЕРДИН МААНИСИ

Араб акыны же адабий ишмери үчүн жаңы терминди киргизүү – маанилүү деп эсептелген, айрыкча бул термин адамдардын жүрөгүнө жана акылына ушунчалык күчтүү таасир эткен болсо, анда ал адамдардын күнүмдүк сүйлөшүүсүнө аралашып, башка жазуучулар жана акындар тарабынан кабыл алынып колдонулган. Мындай сөз белгилүү акындын чыгармасында бир жолу пайда болушу, башкаларга акындын ысымын алмаштырмайынча ага ушул сөз менен кайрылууга түрткү бериши мүмкүн болчу. Мисалы, Исламга чейинки акын ан-Наабиг аз-Зубьяни (б.з.ч. 604-ж.ж.) анын: «*фа қад набагат ляна минхум шу'унун*» *فقد نبعت لنا منهم* деген сөзү менен белгилүү болгонун көрөбүз; аль-Мураккаш аль-Ақбар бул ысымды өзүнүн: «*раккаша фи захр аль-адиими калям*» *رفقش في* *ظهر الأديم قلم* деген билдирүүсүнүн негизинде алган; ал-Мусайяб ибн Аластын (б.з.ч. 575-ж.) наамы анын: «*гизааран фа қуулу лиль-мусайяби яльхақи*» – деп айткан сөзүнүн негизинде пайда болду: *غزاراً فقولوا للمسيب* *يلحق*

Бйык Курандын тилин изилдөөдө, анын жаңы терминдерине байланыштуу айрым фактыларын эсибизден чыгарбашыбыз керек. Эгерде, жаш баланын колунда жыйырма тогуз тамга болсо, ал бир нече жаңы сөздөрдү ойлоп таап баштайт. Ал бул тамгаларды ирээттеп, бир эле маалда миллиондогон жаңы сөздөрдү түзүүнү каалап турат. Бирок маанилүү мындай суроолор келип чыгат: Кийин бул сөздөрдү ким түшүнө алат жана алардын адабий баалуулугу кандай болот? Мына ушул жерде Курандын кереметтеринин чындыгы эң айкын көрүнүп турат. Ал бардык негизги элементтери жана өлчөмдөрү боюнча жаңы тилди алып келгенине карабастан, жетинчи кылымдагы арабдар жаңы тексти биринчи жолу укканда эле түшүнүшкөн жана анын сөздөрүн, бөлүкчөлөрүн, зат атоочторун жана этиштерин, конструкцияларын, сөз айкаштарын жана үлгүлөрүн, сөздөрдүн ортосундагы мамилелерди, жаңы грамматикалык жыйындарды, жаңы түшүнүктөрдү жана укуктук чечимдерди, тарыхый

баяндамаларды жана илимий фактыларды дагы кабыл алышкан. Элдери уккандарын түшүнүү менен кабыл алып тим болбостон, алардын суктануу сезими да ушунчалык күчтүү эле. Ал эми динге ишенбегендер менен скептиктердин таң калуулары – Курандын өзүнөн-өзү таанылышына, анын артыкчылыгына жана анын бийиктигине жетүү мүмкүн эместигине байланыштуу.

Куран тилиндеги жаңы терминдерди оңой эле төмөнкү беш топтун бирине бөлүүгө болот:

1. Арабдарга мурунтан белгилүү болгон, бирок Куранда жаңы мааниде берилген сөздөрдү тилдик же риторикалык контекстин негизинде түшүнүүгө болот. Мындай сөздөрдүн мисалдары: *султан* (бийлик), *марад* (оору, ишенимсиздиктин метафорасы), *тауалля* (баш тартуу), *асляма* (Кудайга багынып берүү), *ад-дуня* (жер жүзүндөгү падышачылык, жер бетиндеги жашоо), *ас-соолихат* (адилеттүү иш-аракеттер), *аш-шухада'* (шейиттер), *ар-рух* (рух, жан, Жабраил периште), *хааши'ин* (динчил), *набтахилу* (Кудайга жалынуу), *иср* (оордук, тыюу салынган метафора), *китааб* (кудайдык вахий), *баййина* (далил, Ислам вахийинин метафорасы), *аль-бирр* (тактыбалык, адилдик), *'иуаж* (ийкемсиздик, ийри), *аль-харс* (түшүм алуу, иштетүү, айдоо жер, аялдар үчүн метафора), *янзуруун* (кароо, баа берүү), *ястун* (кол салуу, чабуул), *аль-мухтадуун* (туура багыт берүү, ыйман келтирген адам үчүн метафора), *аль-бурууж* (мунаралар, топ жылдыздар), *аль-қадар* (тагдыр), *яқдир* (бөлүү, алдын-ала жазуу) жана *юқаддир* (бөлүштүрүү, ой жүгүртүү, бөлүү).
2. Этимологиялык жактан келип чыккан жаңы сөздөр, ошол эле учурда арабдарга мурунтан эле белгилүү болгон тилдик тамырлардан алынган сөздөр. Биринчисинен чонураак бул категория төмөнкү сөздөрдү камтыйт: *атааху* (ага берген), *малакуут* (падышачылык, хандык), *таагут* (жамандыктын күчү), *аль-жаахилия* (сабатсыздык доору, б.а. Исламга чейинки доор), *саляуаат* (чиркөөлөр, сыйынуу үйлөрү), *хаадуу* (еврей ишенимин ээрчүү), мақами (чектөө, темир кармоо), *аль-фурқаан* (чындык менен жалганды айырмалаган нерсе), *ар-рақим* (жазуу), *марқуум* (жаздырылган, катталган, жазылуу же катталуу), *аль-михраб* (ниша), *аль-қасас* (окуялар), *гузза* (күрөш), *аль-мухтазир* (кой короосу), *аль-ан'аам*

(бодо мал), *даххааха* (жерди тоголотуп койду), *су'уур* (акылсыздык, наадандык), *тазаууар* (алыстап кетүү), *мультахад* (баш калкалоо), *аль-'аадуун* (кылмышкерлер, чектен чыккандар), *раббаанийуун* (Кудайдын кишилери), *қаанитуун* (тил алчаак), *аль-мунаафикуун* (эки жүздүүлөр), *'иллийуун* (ал эң бийик режим), *шакуур* (адамга терең ыраазы болуу), Кудайга ыраазычылык билдирүү менен жооп берүү), *аль-хайауан* (чыныгы жашоо), *ас-суу'а* (жамандык), *ас-сальсабиль* (бейиштеги булак), *тилька* (карай), *уа 'аднаа* (дайындалган).

3. Жаңычылдык баскычынан чыккандан кийин, чоң байлыктын жана күндөлүк жашоо менен өз ара аракеттенүүнүн баскычына өткөн сөздөр бар. Бул акыркы баскыч – туруктуулуктун, кеңири колдонуунун жана жайылтуунун бири болду. Мындай учурларда каралып жаткан сөз же сөз жыйындысы «техникалык терминдин» мүнөздөмөсүнө ээ болот, ал терминдин көлөмүнө караганда бир кыйла кененирээк жана инклюзивдүү маанини жеткире алат. Мындай сөздөрдүн же терминдердин мисалдары төмөнкүлөрдү камтыйт: *му'мин* (момун, ыймандуу), *каафир* (каапыр, ыймансыз), *зикир* (зикир, Ислам вахийи), *масаажид* (сыйынуу жайлары, түз мааниде «таазим кылган жерлер»), *ас-саа'а* (Кыямат күн, түз мааниде «саат»), *ажр* (сыйлык, айрыкча акыретте), *такуа* (Кудайдан сестенүү, Кудайдан коркуу), *хасана* (жакшы иш, түз мааниде «сонун нерсе»), *саййи'ах* (жаман иш), *никах* (нике), *аль-гайб* (кайып чөйрөсү), *аш-шахада* (кабылдоо дүйнөсү), *ас-саят* (намаз окуу), *аз-зака* (зекет), *аль-'иман* (ишеним), *аль-жихаад* (күрөш, умтулуу), *аш-ширк* (бир Аллахка шерик кылуу), *аль-аахира* (акырет), *аль-қияма* (тирилүү) жана *ан-наар* (тозок оту).
4. Араб тилинде сүйлөгөндөрдүн арасында мурда таанылбаган, кеңири таралбаган жана уңгулары тааныш эмес, бирок Курандагы тилдик контекстте колдонулуп, угуучуларына же окурмандарына алардын маанисин түшүнүүгө мүмкүндүк берген сөздөрдү карап көрөлү. Бул категориядагы сөздөрдүн көпчүлүгү башка тилдердин, атап айтканда фарси, грек, абышсиниан, набатиялык, сириялык, иврит жана копт тилдериндеги сөздөрдүн арабдаштырылган формалары. Мисалдар: *сыраат* (түз жол), *субхаанак* (О, Кудай, Сага даңк),

'*абб* (чөп), *қасуара* (арстан), *сижжийн* (өзгөрбөгөн тартип), *барзах* (тосмо, ортодогу жер), *сижийль* (жазуу), *сижжийль* (таш жана чопо, бышырылган чоподой бекем), *таннуур* (чопо меш), *дыйзаа* (адилетсиз), *қамтарийр* (кайгылуу, ачуулуу), *сундус* (жибек), *истабрақ* (парча), *абаарийқ* (кумуралар, чөйчөктөр), *аль-қист* (акыйкаттык, жөн гана өлчөө), *аль-қистас* (толук өлчөө), *аль-фирдаус* (бейиш), *мишкаат* (чырак үчүн орун), *тооба* (бакыт, бата), *қараатыс* (кагаздар), *сураадиқ* (чатыр, павильон), *'илл* (келишим, керээз, (тукум боюнча) кандык байланыш), *курсий* (отургуч, такты), *араа'ик* (орундуктар), *жибт* (ор) жана *ямм* (ачык деңиз).

5. Куран тарабынан аллегориялык же каймана маанидеги жаңычылдыктарды алган сөздөр. Чындыгында, дүйнөнүн ар кайсы тилдериндеги сөздөрдүн көпчүлүгү ушундайча жаралат. Куран араб тилин жүздөгөн сөздөр менен байыткан, алардын каймана маанилери арабдарда белгисиз болчу. Мындай сөздөр төмөнкүлөрдү камтыйт: *Ислам* (багынуу), *куфр* (чындыкты ишенбөө аркылуу) жаап-жашыруу), *ятазаккаа* (ишеним менен тазаланат), *сидра* (лот дарагы), *аль-мийзаан* (өлчөм менен (жакшылык жана жамандык) Кыяматта «таразага тартылышат»), *харс* (жер иштетүү, жер маанисинде колдонулат же жубайына жыныстык жакындыкка карата колдонулат), *аль-худаа* (жетекчилик (чындык жолунда), *ад-далаяя* (жолун жоготуу, жаңылыштык), *ат-такуаа* (этият болуу, коркуу, (кыраакылык жана жакшы иштер аркылуу Кудайдын каарына калуудан сактануу), *умма* (бир улут, бир эл, учурда мусулман элин белгилөө үчүн колдонулат), *либаас* (жабуу, кийим, метафорикалык мааниде рухий жабуу же коргонуу жөнүндө сөз кылуу), *мухсанаат* (адептүү аялдар, түз мааниде «жетүүгө болбойт»), *'аайях* (жышаан, керемет; Куран аяттарын белгилөө үчүн колдонулган), *аль-авуаб* (кайтып келген адам, Кудай Өзүнө кайрылгандарды кабыл алат деп айтчу), *аль-ажаль* (белгиленген убакыт, өлүм), *уаазира* (оорчулуктарды көтөргөн адам, адамдын жаны), *аль-хаафира* (жер же пайдубал), *саахира* (толук ойгонуу абалы) жана *аль-хуннас* (жашырылган же көрүнбөгөн жылдыздар).

Ошого карабастан, окурмандарга түшүнүктүү болгондой, биз Курандын көптөгөн жаңы сөздөрүнө Курандын керемет ти-

линин далили катары таянган жокпуз. Муну «Фатиха» сүрөсүнөн байкаса болот, 58 жаңы тилдик кубулуштун ичинен бешөө гана жаңы сөздөр, атап айтканда: *рахмаан*, *аль-'алямиин*, *ад-дийн* (Кыямат күндү маанисинде) *ас-сыраат* жана *ад-дооллийн*.

Куран өзүнүн өзгөчө үлгүлөрүн, курулмаларын жана лингвистикалык шилтемелерин камтыгандай эле, өзүнө гана таандык болгон уникалдуу сөздөрдү да камтыйт. Бирок, биз Куран сөздөрүнүн орду менен Курандын үлгүлөрүнүн ортосундагы эки орчундуу айырмачылыкты билишибиз керек. Курандын үлгүлөрүнөн (саба'ик) айырмаланып, Куранда айтылган сөздөрдүн көпчүлүгү Пайгамбарыбыздын доорундагы араб тили үчүн жаңы болгон эмес. Ушул сыяктуу, жекече сөздөрдү күндөлүк араб тилинде колдонуу жана Куранда кездешкен лингвистикалык өзгөчө үлгүлөрдү күнүмдүк турмушка кабыл алуу – кыйын болгон эмес. Демек, Курандын тилдик үлгүлөрү Ыйык Китептин манжа мөөрү болуп саналат, аны эч бир адамдын тилдик үлгүсү көчүрө албайт.

МУДДАССИР СҮРӨСҮНДӨГҮ ЖАҢЫ СӨЗДӨР

256 сөздөн жана дээрлик эки беттен турган Муддассир сүрөсүндө кеминде 84 жаңы сөздү оңой эле санай алабыз. Башкача айтканда, бул сүрөдөгү сөздөрдүн үчтөн бир бөлүгү жаңы.

Төмөндө мындай сөздөрдүн мисалдары келтирилген:

1. *Ар-Ружз*: буркандарга (жасалма кудайларга) же кыйноолорго карата колдонулган жаңы термин.
2. *Ан-Наакуур*: Ибрафил периштеси кыяматтын белгиси катары тарткан сурнай жөнүндө сөз кылган жаңы термин.
3. *Са'уудан*: кыйналууну тик боордон көтөрүлүү менен салыштырган метафоралык сүрөттөлүш.
4. *Басар*: «Адамдын жүзү карарды» дегенди түшүндүргөн жаңы сөз.
5. *Лавуаахатун лиль-башар*: жаңы мааниге ээ болгон сөз айкашы, башкача айтканда теринин түсүн өзгөртүү (*аль-башара*), же адамдар үчүн ачык көрүнгөн нерсе (*аль-башар*).
6. *Кафаруу*: башкача айтканда, алар Исламга чакырууну четке кагышты. «*Кафара*» этишинин түпкү мааниси – жаап-жашыруу; Демек, мааниси – чындыкты акылы аркылуу жүрөгүн жабуу менен жашырышкан.

7. *'Утуу*: жаңы формула жана жаңы маани, б.а. «аларга берилген».
8. *Рахиина*: күрөө коюу же кармоо деген этиштен келип чыккан, «рахина» (күрөө, барымта) сөзү «жоопкер» дегенди билдирет.
9. *Саякакум*: «Силерди алып келди» дегендин ордуна колдонулган жаңы форма.
10. *Сақар*: *жаханнам* (тозок) маанисиндеги жаңы термин.
11. *Касуара*: «арстан» же жаачылар, же жаалар деген маанини камтыган жаңы термин.
12. *Аль-Магфира*: кечиримдүүлүккө байланыштуу сөздүн жаңы формасы.

МУДДАССИР СҮРӨСҮНДӨГҮ БӨЛҮКЧӨЛӨРДҮН ЖАҢЫЧА КОЛДОНУЛУШУ

Муддассир сүрөсү байыткан жаңы лексикага кошумча болуп, кеминде 14 жаңы арабча бөлүкчөлөрдүн колдонулушу бар (*адауаат*). Мисалы, *фа* бирикмеси араб тилинде колдонулган адаттагыдан башка колдонулуп келет. *Фа*, адатта эки этиш же эки зат атоочтун ортосуна жайгаштырылат, анын милдети – экинчи этишти биринчи этиш менен же экинчи зат атооч менен биринчи зат атоочту байланыштыруу. Анын ордуна, удаалаш үч аятта (3-5-аяттар) ал (сүйлөмдүн аягында коюлбастан, башында турган) түз объекттин жана (түз объектке чейин эмес, кийин коюлган) этиштин арасына жайгаштырылгандыгын көрөбүз. Демек, 3-5-аяттар төмөндөгүдөй окулат: *уа раббака фа каббир* (жана Раббинди даңкта), *уа сийабака фа таххир* (жана кийимиңерди тазалагыла), жана *ва ар-ружза фажжур* (жана булганыч, андан сактангыла). 7-аятта аны байламта кошулган сөз айкашынан жана байламта менен жупталган этиштин ортосунан табабыз: *уа ли раббика фасбир* (жана Раббиң үчүн сабырдуулук менен күт).

Мындан тышкары, 16, 32, 53 жана 54-аяттарда «Жок!» деп баса белгилөө үчүн колдонулган «*калляа*» сөзү – сөгүш, коркутуу маанисинде же балким «чыныгы» маанисинде колдонулганын көрөбүз. 19-20-аяттарда – *фа қутила кайфа қаддара, сумма қутила кайфа қаддара*

فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ قِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ

(Асад тарабынан которулган «жана ал өзү ой жүгүрткөндөй эле өзүн-өзү кыйратат: Ооба, ал өзү ой жүгүрткөндөй эле өзүн-өзү кыйратат!» жана Абдуллах Юсуф Али: «Ага кайгы! Ал кандай гана айла кылды! Ооба, Ага кайгы! Ал кандай гана айла кылды!»), суроолуу маанидеги *кайфа*

бөлүкчөсү Курандык эмес араб тилиндегидей суроолуу маанисинде колдонулбайт. Ошондой эле, ал тактоочтук мааниде да колдонулбайт. Анын ордуна, *аль харф масдари*¹⁵ менен бир мааниде колдонулат, бул учурда аны кийинки этиш менен бирге пассивдүү «*кутила*» этишинин предмети катары чечмелесе болот.

Бул учурда, «*кутила такдируху*» сөз айкашынын сөзмө-сөз мааниси – «анын ой жүгүртүүсү өлтүрүлдү же жок кылынды» же «анын ой жүгүртүүсү өлтүрүлсүн же жок кылынсын» дегенди билдирет. Дагы бир түшүндүрмөдө мындай деп айтылат: «*Кутила жаза'а тақдирихи*»: «Ал анын ой жүгүртүүсү үчүн жаза катары өлтүрүлгөн (же жок кылынган), же ой жүгүртүүсү үчүн жаза катары ал өлтүрүлсүн (же жок кылынсын)». Эгерде, ушул эки чечмелөөнүн ичинен кайсы бирин кабыл алсак дагы, *кайфа* сөзүн ушул эки аятта суроо бөлүкчөсү же тактооч катары колдонулган деп түшүнүүгө негиз жок. Мындан тышкары, 24-25-аяттарда кездешкен «*ин*» бөлүкчөсү таанууну, жокко чыгарууну билдирүү үчүн колдонулат. Демек, ал «*маа*» же «*лейса*» эквиваленти катары каралат. Бул эки аятты окуңуз: *Фа қооля ин хаазаа илля сихрун йу'сар. Ин хаазаа илля қаулю аль-башар*, «Андан кийин ал: «Бул илгертен келген сыйкырдан башка нерсе эмес (*ин хаазаа илля*). Бул ажалдуу адамдын сөзүнөн башка эч нерсе эмес (*ин хаазаа илля*)!» (Абдуллах Юсуф Али которг.) Куранда «*каанаа*» жана «*маа заалья*» сөзүнүн (учур чактагы этиш менен коштолгондо «дагы деле» деген маанини билдирет) колдонулушу сыяктуу кеңири жана өзгөчө болгон «*ин*» бөлүкчөсүнүн колдонулушу Куранда бардык жерде кездешет. Бирок, мен Исламга чейинки поэзияда мындай бир дагы мисалды таба элекмин. Ушул сыяктуу кичинекей бир сүрөдө 84 жаңы сөздүн болушу жана Пайгамбарлык элчилик кызматынын башында эле ачылгандыгы – аны биринчи жолу уккандардын жүрөгүндө жана акылында чыныгы төңкөрүш жаратышы мүмкүн эле. Ошондуктан, «Фуссилат» сүрөсүнүн (41) алгачкы 13 аятын уккандан кийин, Курайштын башчысы 'Утба ибн Рабии'а араб тилинин чечени болсо дагы, уккан сөзүн араң түшүнүп, элине дендароо болуп кайтып келген. Куранда кездешкен бардык жаңы сөздөрдөн тышкары, көптөгөн чечмелөөлөргө жана көркөм кыска сөз айкаштарына жол ачкан көп сандаган жаңы конструкциялар, билдирүүлөр, тилдик үлгүлөр, метафоралар, сөздөр камтылганын эске алганда, дагы канчалаган төңкөрүш күтө алабыз? Жогоруда аталган тилдик жана риторикалык окуялар менен кесилишкен жаңы интеллектуалдык жана маданий аспектилерди айтпай эле коёлу.

ЛИНГВИСТИКАЛЫК БИРДИКТИ КАЙРАДАН КАЛЫБЫНА КЕЛТИРҮҮ

Биринчи жолу Курандын толкуну башталганда, Ыйык Китептин жана анын сөздөрүнүн маанисине байланыштуу катуу реакциялар келип чыккан. Бирок, убакыттын өтүшү менен кийинки муундар Курандын тилине көнүп, Курандын угармандарга болгон таасири да азайып, натыйжада, биринчи муундагы угуучуларга караганда кийинкилери сестенүү сезимин жоготуп башташты. Курандын жаңы лингвистикалык кубулуштар менен түшүрүлгөнүнө карабастан, ал адамдар үчүн тоскоолдук жараткан жок. Курандын алгачкы кабыл алуучуларын ушунчалык тынчсыздандырган көрүнүштөрүнүн бири – аят болду. Аят – араб прозасынын негизги тилдик бирдиги (*жумла*) жана араб поэзиясынын тилдик бирдиги болгон ыр сап (*бейт*) менен карама-каршы келген жаңы концепциясын сунуш кылды. Бул жаңы тилдик бирдик арабдардын кошмок сөздөр эрежесине чоң таасир этти. Натыйжада, арабдардын жалпы тилдик пайдубалын жарып, араб тилине жаңы өлчөмдөрдү киргизип, анын салттуу горизонтун кеңейтти. Сураныч, аль-Имран сүрөсүнөн (3) кыска үзүндүнү мени менен окуп чыгыңыз:

وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (а. 36)

من قبل هدى للناس وأنزل الفرقان إن الذين كفروا بايات الله لهم عذاب شديد (а. 4)

(а. 36) *Ва анзала ат-таураата уаль-инжиль (а. 4) мин қаблу худан лин-нааси уа анзалаль-фурқана инналь-лязийна кафаруу би 'аайаати Аллахи лахум 'азаабун шадийд.*

(а. 36) ... Ал Тоорат менен Инжилди жогору жактан берген.

(а. 4) Буга чейин, жалпы адамзатка бир жол көрсөтүүчү катары жана Ал (адамга) чындыкты жалгандан айырмалай турган ченемди берген. Мына, Кудайдын кабарларын четке кагууга даяр болгондор үчүн, аларды оор азаптар күтүп турат...

3-аят сүйлөмдүн акырына чейин кандай аяктап жатканына, б.а. «мурунку» (*мин қаблю*) деген тактоочтун «Тоорат менен Инжил жогорудан берилген» (*уа анзалат-таураата уаль-инжиль*) деген оозеки сөз айкашына болгон байланышына көңүл буруңуз.

4-аятта карама-каршылыктын кандайча пайда болгонуна көңүл бурсаңыз, «адамзатка» (*лин-наас*) деген сөз менен жана (жана Ал берген...) деген жаңы сүйлөмдүн башталышы менен жыйынтыкталат. Андан кийин 4-аят «...чындыкты жалган менен айырмалай турган ченем» (*аль-фурқан*) деген сөздөр менен аяктап, сүйлөмдөн кийин улантылат жана андан

мурунку сүйлөм менен грамматикалык байланышы жок жаңы сүйлөмдү өзүнө камтыйт: «Мына, Кудайдын кабарларын четке кагууга даяр болгондор үчүн - аларды оор азаптар күтүп турат» (*инналь-лазийна кафаруу би 'айаати Аллахи лахум 'азаабун шадийд*).

Рум сүрөсүнүн (30) алгачкы беш аятына кайрылып, мен диагоналдык сызыктарды тааныш тилдик салттарыбызга жана бирдиктерибизге ылайык бөлүштүрүлгөн үзүндүлөргө киргизген болсом, анда биз бир аяттын аякташын жана кийинки аяттын башталышын күтмөкпүз:

(а.1) *Алиф. Лям. Мим.*

(а.2) *гулибатир-руум*

(а.3) *фии адналь-арди // ва хум мин ба'ди галабихим сайаглибуун*

(а.4) *фи бид'и синшина // лиллахиль-амру мин қаблу уа мин ба'ду // ва йаума 'изин йафрахуль-му'минуун*

(а.5) *би насриллаахи // янсуру ман яша'у // ва хуаль-азийзур-рахийм.*

(а. 1) *Алиф. Лям. Мим.*

(а. 2) Византиялыктар жеңилип калышты

(а. 3) жакын жерлерде; // Бирок, ушул жеңилүүгө карабастан, алар жеңишке жетет

(а.4) бир нече жылдын ичинде: // Чечимдин бардык күчү, биринчиси жана акыркысы Кудайда. // Ушул күнү ыймандуулар (да себептерге) кубанышат

(а.5) Кудайдын жардамында: // Ал кимди кааласа, ага жардам берет, // Анткени ал жалгыз Кудуреттүү, ырайымдын Бөлүштүрүүчүсү.

Бул үзүндүдө ачык көрүнүп тургандай, ушул беш аяттагы Курандын бөлүнүшү, башкача айтканда, бир аяттын аягы жана кийинки аяттын башталышы – бир сүйлөмдү экинчисинен бөлүп салуу адатыбызга эч кандай тиешеси жок.

САЛТТУУ КОШУЛМАЛАРДЫН ЖАҢЫ АБАЛЫ

Бөлүнүштөрдүн жана байланыштардын жаңы түзүлүшү – Курандын лингвистикалык пейзажынын эң көп кездешкен өзгөчөлүктөрүнүн бири. Бул схеманын эң маанилүү өзгөчөлүгү – *уау, фа, из, инна, иннама жана қад* сыяктуу байламталардын жана *хуа, хия, хум* ж.б. сыяктуу өзүнчө сөздөр катарында пайда болгон ат атоочтордун сүйлөмдөрдөгү жана абзацтардагы жайгашкан салттуу орундарынан аттап кетүүсү, тилде жалпыга таанымал «аймактык чек араларды» жок кылган кубулуш. Бул кубулушка мисал катары «Раад» сүрөсүн (13:33) окуп чыгалы:

Афаман хуа қаа'имун 'аля кулли нафсин бимаа касабат уа жа'алууу лилляхи шуракаа'а қуль саммуухум ам тунабби'уунаху би ма ля я'ламу филь-арди ам би зоохирин мин аль-қауль баль зуййина лиллязиина кафару макрухум уа суддуу 'анис-сабишили уа ман юдлили Аллаху фа ма ляху мин хаадин

(Ар бир адамга жана эмнени жаратса ошонун баарына кам көргөн Кудуретүү Кудай – ал жалганбы? Бирок алар Аллага шерик кошушат. Айткын: "Аларды атап чык! Ага өзү билбеген нерселер жөнүндө айтып бересиңби же бул жөн эле куру сөздөрбү?" Каапырлар өздөрүнүн амалкөйлүгүнө алданып, адашып кетишти. Аллах алдаган адамга насаатчы жок.)

Эгерде ушул аятта калтырып кеткен сөздөрдү издеп, аларды турган жерлерине кайтарсак, эгер ошол маанилер биздин лингвистикалык жыйындарга ылайык келтирилсе, натыйжа мындай болот:

Афа [хаказа якууну] ман хуа қооимун 'аля кулли нафсин би ма касабат ва [қад] жа'алю лилляхи шураака'а [фа] қул [ляхум] саммуухум [изан] ам [тазаннуна аннакум] тунабби'уунаху би ма ля я'ламу [би ма йуужад] филь-арди ам [инна хаза] би захирин мин аль-қаул [минкум] бал [аль-хаққу аннаху қад] зуййина лиллязиина кафару макрухум ва судду 'анис-сабишили...

أف [هكذا يكون] من هو قائم على كل نفس بما كسبت و [قد] جعلوا لله شركاء [ف] قل [لهم] سمؤهم [إذن] أم [تظنون أنكم] تتبنونه بما لا يعلم [بما يوجد] في الأرض أم [إن] هذا [بظاهر من القول] [منكم] بل [الحق أنه قد] زين للذين كفروا مكرهم وصدوا عن السبيل

Мында, аяттагы сөздөрдүн жок дегенде он жеринен алынып салынганын көрөбүз. Төмөнкү аяттарда тандалган жерлердин арасынан жоголгон байланышты эстеп көрөлү:

Ва қоола аллязина ла йа'ламуна лауля юкаллимууна Аллаху ау та'тина аятун казаалика қоола аллязина мин қаблихим мисла қавлихим ташаабахат қулуубухум қад байянналь-аайаати ли қаумин йууқинуун. (Бакара сүрөсү, 2:118)

(Билими жок адамдар (гана): «Кудай эмне үчүн биз менен сүйлөшпөйт жана бизге кандайдыр бир (керемет) белги көрсөтпөйт?» дешет. Аларга окшоп, алардан мурун жашагандар да айтышкан, алардын жүрөктөрү бирдей. Чындыгында, ички ишенимге ээ болгондор үчүн бардык белгилерди айкын кылдык.)

Қуль: инни 'аля байинатин мин рабби уа каззабтум бихи ма 'инди ма таста 'жилууна бихи иниль-хукму илля лилляхи яқуссу аль-хаққа... (Ан'ам сүрөсү, 6:57)

(Айткын: «Мен Раббимдин айкын далилине таянам жана Ага силер жалган айтып жатасыңар! (Билбестиктен) ушунчалык шашылыш кылган талабыңарга менин күчүм жетпейт, өкүм Аллахтан башка эч кимге тиешелүү эмес. Ал чындыкты жарыялайт...»)

Ва саххараш-шамса уаль-қамара куллун яжри ли ажалин мусамма юдаббируль-амра юфассылюль-ааяти ла'аллякум би ликаа'и раббикум тууқинуун. (Раад сүрөсү, 13:2)

(Ал Күндү жана Айды (Анын мыйзамдарына) баш ийдирген, ар бири (Өзү) белгилеген мезгилге чейин өз жолунда жүрөт. Ал баарын башкарат. Сиздин Раббиңизди (Кыямат күнү) жолуктурууга теренирээк ишенүүңүз үчүн, Ал билдирүүлөрдү ачык-айкын келтирди.)

Мындай аттап кетүү – Курандын араб тилине кошкон жөн гана жаңы тилдик стиль эмес. Бул – дагы бир маанилүү идеялык жана риторикалык кошумча. Аятта кездешкен ар кандай аттап кетүүлөрдүн түрлөрү, ал аятты баштапкы манисине караганда бир топ кооз чечендикке жана айкындыкка ээ кылат.

СӨЗДӨР АРАЛЫК ЖАҢЫ МАМИЛЕЛЕР

Жогорудагы айтылган кубулуштардын бардыгы аяттар менен сүйлөмдөрдүн ортосунда болуп жаткан окуяларга байланыштуу. Демек, жалгыз сөздөр жана алардын өз ара мамилелери жөнүндө эмне десек болот? Куран оозеки байланыштардын жаңы бурулушун жана байланышын пайда кылды. Бул жаңы байланыш түрү Куран пайда болгонго чейин араб маданияты менен, ошондой эле азыркы доордо Символизм жана Сюрреализм сыяктуу жаңы адабий мектептердин пайда болушуна чейин башка маданияттар менен тааныш болгон эмес. Демек, ал тексттин баштапкы маанисине кошулган жаңы идеялык жана көркөм горизонтторун ачып берди. Мисалы, Фатиханын төртүнчү аятында «Кыямат Күндүн Ээси (же Кожоюну)» деп жазылган «*маалики йоумуд-диин*» сөздөрдүн ортосундагы байланышты камтыйт жана анын механикасы Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдар үчүн тааныш эмес болгон. Курандын биринчи угуучулары бул оозеки байланыштын жана алар көнүп калган сөздөрдүн ортосундагы айырманы сезишкен жана ушул аятты биринчи жолу укканда абдан таң калышкан. Негизи, алардын «лингвистикалык лабораториясы» инстинктивдүү (тубаса сезим) жана примитивдүү (жөнөкөй) болчу, анткени анда азыркы кездегидей изилдөө жана талдоо үчүн заманбап шаймандар жок эле.

«Күн» деген маанини берген «*йаум*» сөзүнүн жана «ээси, кожоюну, падышасы» деген маанини берген «*малик*» сөздөрүнүн биригиши, Курандын биринчи жолу пайда болгон мезгилиндеги араб жана араб эместер үчүн жаңылык эле. Биз үчүн менчик (мүлк) – ээ боло турган конкреттүү буюмдар менен байланыштыруу адатка айланган. Биз: кыймылсыз мүлктүн ээси, дирхамдын ээси, жер ээси, унаа ээси, кеменин ээси ж.б. деп айтып келебиз. Бирок күндүн ээси жөнүндө ким эмне деп айта алат? Убакыттын үстүнөн ким ээлик кылат же ал өзүнө-өзү ээби? Банктар жана башка финансы институттары саат менен күндөргө үстөмдүк кылган эсептерди ачууга даярбы? Ошентип «күндүн ээси...» деген сөз айкашы жетинчи кылымдагы арабдар үчүн өзгөчө тилдик таң калыштуу окуя болду. Бирок, аларды алдыда дагы бир сюрприз күтүп турган, бул «*йоум*» («күн») жана «*ад-диин*» («сот») сөздөрүнүн ортосунда турган байланыш. Арабдар да, араб эместер да убакыттын бирдигин ошол убакытта болуучу окуя менен жупташтырышчу. Мисалы, «бир секунддук тыныгуу», «жумуш убактысы», «согуш күнү», «орозо айы», «аза күтүү жылы», «согуш мезгили», «ойгонуу доору» ж.б. Курандын алгачкы угуучулары бул аяттагы жаңы маанини түшүнгөнгө чейин, «дин» сөзү бир окуяны эмес, тескерисинче абстракттуу түшүнүктү (динди) билдирген.

Курандагы ушул жана башка сүрөлөрдүн түшүшү – бат-баттан болуучу күтүлбөгөн кубулуштар менен коштолду. VII кылымдын арабдары адамдык табитинин чектелгендигине карабастан, алар асмандан биринин артынан бири келген сөз айкаштардын жана сөздөрдүн ортосундагы тилдик байланыштардын жаңы чынжырын тааныштырган кыска жана күчтүү «телеграммаларды» кабыл алууга аргасыз болгон. Ушул бардык жаңы өңүттөрдүн айкалышуусу аркылуу Куранда араб жана башка тилдерде пайда болгон инновациялык революция тилдин чегинен чыгып, графикалык сүрөттөр, метафорикалык колдонуу жана риторикалык стилдер формасындагы элестетүү чөйрөсүнө өттү.

ОБРАЗДАРДЫН КУРАНДЫК ЖАҢЫ РЕПЕРТУАРЫ

Исламга чейинки араб акындары бир эле образды көпкө чейин кайталашкан. Эгерде бир акын колдонгон образ башка акынга жагып калса, ал аны сурап алып, кайра түзүп, жаңы поэтикалык калыпка салчу же ошондой эле, ал аны түп нускасында деле колдоно алган. Бул араб поэзиясынын траекториясына тийгизген Исламга чейинки таасир кылымдардан бери уланып, кээ бир заманбап акындар менен жазуучулардын чыгармаларына жана адамдардын күндөлүк сүйлөшүүлөрүнө да сиңип калган. Колдонулган образдар арабдарга тааныш чөйрөдөн алынган. Демек, эр жүрөк инсан – бул арстан, коркок – бул төө куш, берешен адам – деңиз, саран адам – какыраган жер, таарынган адам – төө, соргок – пил, жайдары жана оор салмактуу адам – тоо, сулуу адам – күн же айды чагылдырган, такшалган адам – жылдыз, мүнөзү төмөн адам – чатырдын казыгы, акылы аз же жеңил ойлуу адам – көпөлөк, жумшак же момун адам – козу, өжөр же тырышчаак адам – тезек коңузу, текебер адам – тоос, куу же митаам адам – түлкү, кара чачтуу – түн, ак чачтуу – күн, сүйүктүүнүн тиштери – мөндүрдөй, оозу – шакектей же ромашкадай, эриндери – лаалдай, беттери – розадай же алмадай, көз жашы – берметтей, манжаларынын учтары – мармеладдай, көздөрү – нарцисс гүлүндөй, денеси – найзадай, анын мандайы – эртең мененки аткан таңдай, каштары – жебедей ж.б.

Ыйык Куранга келсек, ал мурасталган дээрлик бардык образдарды кыдырып өтүп, аларды экспрессивдүү резервинен алып салып, жаңы образдар менен толтурулган өзүнүн иллюстрациялык сөздүгүнө алмаштырган. Мен Куранда табылган образдарды толук карап чыкпаган болсом да, ушул эмгекти жазуу учурунда изилдеген аяттарга таянып, Курандан келип чыккан экспрессивдүү жанар тоо биздин репертуарга метафоралык образдарды кошкон чоң жаңы иллюстрациялык резервди түзүү менен гана чектелбегенин толук айта алам.

Андан да маанилүүсү – Курандын, салттуу лингвистикалык образдын көркөм түзүлүшүнө түп-тамырынан бери төңкөрүш жасап, анын жогорку деңгээлде өнүккөн, ар тараптуу жана болжолдуу көрүнгөн компоненттеринин ич ара байланыштарын өз убагында орното алды. Ушул убакка чейин колдонулган образдар поэзия менен гана чектелип, анын сапаты, чыгармачылдыгы жана көлөмү, кала берсе сан жагынан да аксап турчу. Куран бул чектөөлөрдөн чыгып, араб кыялдарын араб поэзиясы менен прозасына бейтааныш болгон жаңы доорго жана бүтүндөй элестер дүйнөсүнө алып келди.

Риториктер тарабынан иштелип чыккан жана сакталган салттуу эрежелер метафорикалык образдарды төрт элементке бөлүшөт:

(1) *мушаббах*, башкача айтканда, башка нерсе менен салыштырылган нерсе,

(2) *мушаббах бихи*, «башка нерсе», *мушаббахка* окшоштурулган,

(3) *адат-ташбиих*, башкача айтканда, салыштыруу же окшоштук бар экендигин көрсөткөн сөз (мисалы, «сыяктуу», «катары» ж.б.)

(4) *уажх шабах*, башка нерсе менен салыштыруу жана аны менен салыштырылган «дагы бир нерсенин» окшоштук чекити. Андан кийин образдар ушул төрт элементтин бирөөсү же бир нечеси так көрсөтүлгөнүнө же көрсөтүлбөгөнүнө жараша классификацияланган жана категорияланган. Бирок, биз Куранда табылган образдарды ушул салттуу эрежелерге жана классификацияларга ылайык келтирүүгө аракет кылганыбызда, алардын көпчүлүгү биздин кылымдар бою ыйыкталган категорияларга кирүүдөн баш тартканын байкайбыз. Мисалы, Курандын төмөнкү образдарын кадимки риториканын эрежелери боюнча анализдөө мүмкүн эмес:

- *ва лякум филь-қисааси хайаатун «Адилеттүү жазалоо (мыйзамында) ... силер үчүн өмүр бар».* (Бакара сүрөсү, 2:179)
- *да'ифат-таалибу уаль-матлууб («Алсыз, чынында издөөчү жана (алсыз) издеген!»)* (Хаж сүрөсү, 22:73)
- *уа аф'идатухум хауаа'ун («алардын жүрөктөрү түпсүз боштук»)* . (Ибрахим сүрөсү 14:43)
- *уа яқзифуун бил-гайби мин маканин ба'ийд («... Алар (тынмсыз) алыскы абалдан көзгө көрүнбөгөн нерсени (ушактап жатышабы?»)* (Саба сүрөсү 34:53)
(которгон Абдулла Юсуф Али)

Көп өлчөмдүү образ

Куран түшүрүлгөндө, Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдар алгач көп өлчөмдүү образдарды жолуктурган. Араб риториктери араб риторикасынын эрежелерин түзүп, алардын курамындагы метафоралык образдарды талдай баштаганда, Курандын образдарын алардын анализдеринен четтетүүдөн башка аргасы калган эмес, себеби алар эрежелерди сакташкан эмес, тагыраак айтканда, алардын чектелген адамдык эрежелери Куранда сүрөттөлгөн образдардын ченемдерин камтып же эске ала алган эмес.

Исламдан жана Курандан азгырууну каалагандар, Курандын образдарынын өзгөчөлүгүн жана алардын салттуу критерийлерге дал келбестигин – алсыздык деп эсептешкен, ошонун негизинде, алар мусулмандардын динине кол сала алабыз деп ишенишкен. Жаңылчылдыгы, рационалдуулугу жана келечекке багытталган түшүнүктөрү боюнча даңазаланып келген эркин ой жүгүртүүчү Ибн ар-Раванди, бир жолу тилчи жана котормочу Ибн аль-Арабиге Курандын: «фа'азаақаха аллаху либаасаль-жуу'и уаль-хоуфи» «Кудай аны/аларды (жакшылыкты билбеген шаарды) ачкачылыктын жана коркуу сезиминин кийимин татып көрүүгө мажбурлады»¹⁶ деген (16:112) аятына карата комментарий айткан, «Кийимден даам татса болобу?» Ибн аль-Араби айтты: “Мейли, маймыл: Мухаммед – Пайгамбар болгон эмес дейли. Бирок, сен аны арабдардан эмес деп айта албайсың!» Бул жерде Ибн аль-Раванди жогоруда айтылган аятты: «*фа касааха Аллаху либас аль-жуу'и*» («Кудай ага/аларга ачкачылык кийимин кийгизди») же «*фа азаақаха Аллаху та'м ал-жуу'и*» («Кудай ага/аларга ачкачылыктын (даамын) таттырды») ¹⁷ деп айтсаңар жакшыраак болмок деп талашып жаткан эле.

Гипотетикалык образ

Мен бул жерде айтып жаткан образдын түрү – бул биздин адамдык элестетүүбүзгө калтырылган нерсе, биз аны толукташыбыз керек болот. Анткени ал, биздин кадимки адамдык сезимдерибиз түшүнө албаган нерселерди же «*мушаббахты*» «*мушаббаха бихи*» менен салыштырат. Же ал белгилүү бир нерсе менен белгисиз нерсени же белгилүү нерсе менен угуучу/ окурман тарабынан эч качан сыналбаган же байкалбаган нерсени салыштырышы мүмкүн.

Ушундай образдардын биринде, алгачкы риториктердин кызыгуусун туудурган нерсе – Куранда айтылган *заққуум* дарагынын жемиштери (Асад тарабынан которулганы – «жемиши өлтүрө турган дарак» жана Юсуф Алинин котормосу – «*заққуум* дарагы») «шайтандын баштарына»

салыштырылат (Сааффат сүрөсү, 37:65). Эч кимибиз «шайтанды» жана анын башын көрбөгөндүктөн, бул сүрөттөөнүн негизинде, жер бетиндеги эң начар жандыктардын формасын алган даракты элестете да албайбыз. Элестетүүнүн бул түрү чектелген, логикалуу, рационалдуу элестетүүнүн жолундагы тоскоолдуктарды жок кылат, азыр ал концептуализациянын жана түстөрдүн чексиз горизонтунан орун алды. Азыр мени менен чогуу жайдары маанайда Курандагы бир нече сүрөттөөлөрдү өзүңүздүн элестетүүңүз, сезимдериңиз жана эмоцияларыңыз менен кабыл алып көрүңүз:

ля тудрикухуль-абсаару, уа хуа юдрикуль-абсаар.

(Ан'ам сүрөсү, 6:103)

(Эч бир адам Аны көрө албайт, ал эми Ал бардык адамзаттын көз караштарын көрө алат)

йаума тубаддалюль-арду гайраль-арди уас-самаауаату.

(Ибрахим сүрөсү, 14:48)

(ошол күнү асман сыяктуу жер дагы башка жерге айланат)

уа асбаха фу'ааду умми муса фаариган.

(Қасас сүрөсү, 28:10)

(түзмө-түз «жана Мусанын энесинин жүрөгү бош болуп калды», ал эми Асаддын котормосу боюнча, «Мусанын энесинин жүрөгүндө оору күчөдү»).

Ва ляу аннама филь-арди мин шажаратин аклямун валь-бахру йамуддуху мин баъдихи сабъату абхурин маа нафидат калиматау Аллах.

(Лукман сүрөсү, 31:27)

эгерде жер бетиндеги бардык бак-дарактар калем болуп, деңиз сыя (болгон) болсо жана ага (дагы) жети деңиз кошулса дагы, Кудайдын сөздөрү түгөнмөк эмес...»)

валь-арду жамииъан кабдатуху йаумаль-кыйаамати уас-самаауаату матвийаатун би яминихи.

(Зумар сүрөсү, 39:67)

(...Қыямат күнү бүт жер жүзү Ага бир ууч болот жана асмандар Анын оң колунда топтолот)

фа изаа иншаққатис-самаа'у факаанат уардатан кад-ди-хаани.

(Рахмаан сүрөсү, 55:37)

(Асман жарылып, (күйүп турган) майдай кызарып турганда)

Ва льякад заййанас-самаа'ад-дуня би масаабиха уа жаъалнааха ружуман лиш-шаяатыын. (Мүлк сүрөсү, 67:5)

(Чындыгында, биз жерге эң жакын асманды жарык менен кооздоп, аларды жаман адамдар үчүн куру бекер божомолдорго айландырдык (Асад); же, «(Биз мурунтан эле) эң төмөнкү асманды шамдар менен кооздоп, шайтандарды кууп чыгуу үчүн ушундай (шамдар) атылган окторду жасадык. Абдуллах Юсуф Али которгон).

Уа ин якадул-лязийна кафару ля юзликуунака би абсаарихим . (Қалам сүрөсү, 68:51)

(ошондо каапырлар силерди өз көздөрү менен адаштырмак. Абдулла Юсуф Али которгон).

Мудассир сүрөсүндө табылган образдардын түрлөрү

Эгер, Муддассир сүрөсүнө дагы бир жолу көз чаптырсак, анда жогоруда аталган түрлөрдөн кеминде 31 образ камтылганын байкайбыз. Курандын бул образдары, ошондой эле, исламга чейинки жана кийинки элементтер да, Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдар үчүн таптакыр жаңы нерсе болгонун унутпаш керек.

Образ	Котормосу	Аят	Риторикалык классификация
<i>уа сибабака фа таххир</i>	<i>«Ошондо ички дүйнөң (же кийимиң) тазаланат!»</i>	4	Метафора («кийим» деген сөз адамдын ички дүйнөсүнө тиешелүү колдонулат).
<i>са 'урхикуху саудан</i>	<i>«Мен аны бийик тоого кыйынчылык менен чыгууга мажбурлайм!»</i>	17	Табияты аныкталбаган метонимия же катуу азаптын белгиси.
<i>адбара вас-такбара</i>	<i>«Ал (Биздин билдирүүдөн) баш тартып, өзүнүн текебердигин даңазалайт»</i>	23	Метонимия же кыйыр сөз «артын салуу» сөз айкашы менен баш тартуу же четке кагуу дегенди салыштырат.
<i>кафаруу</i>	<i>«Чындыкты четке кагууга жакын»</i>	31	Чындыкты четке кагуу – метафора, акылды жашыруу иш-аракетине салыштырылат (кафара этиши жаап-жашырууну билдирет).

<i>юдыллю Алла-ху ман яшаа 'у</i>	<i>«Кудай (адаштырууну) каалаган адамды адаштырат»</i>	31	Ишенбестикке түрткү берүү же ага жол бербөө, бирөөнү туура эмес жолго түшүргөнгө окшоштурулат.
<i>яхди ман яшаа 'у</i>	<i>«Жана (жол көрсөтүүнү) каалаган адамды туура багыттайт»</i>	31	Ишенимди туудурган же күчтөндүргөн иш-аракет бирөөгө туура жолду көрсөтүүгө салыштырылат.
<i>уас-субхи иза асфара</i>	<i>«Таң жарыгы атканда»</i>	34	Тандын сүрүлгөнү менен түндү ачуу иш-аракетине окшоштурулган асфара сөзү (ачуу же алып салуу деген маанини билдирет).
<i>куллю нафсин бима касабат рахиша</i>	<i>«Ар бир адам жасаган бардык жаман иштери үчүн күрөөгө алынат»</i>	38	Адам жасаган иш-аракеттери үчүн темир тордун артында камалган адамга салыштырылган мисал.
<i>Асхаабаль-ямин</i>	<i>«Адилдикке жеткендер» (сөзмө-сөз «адил шериктери»)</i>	39	Бейиште жашагандар үчүн болгон ишарат же кыйыр сөз.
<i>Ат-такуаа</i>	<i>«Кудайдан сестенүү сезими»</i>	56	Кудайдын жазасынан коркуунун белгиси же символу (таква аталышы т - к - у тамырынан келип чыгат, коркуу же сак болуу дегенди билдирет), бул адилеттүү иш-аракеттерде көрүнөт.

4-таблица: Муддассир сүрөсүндө колдонулган образдардын риторикалык классификациясы

Бул образдардын ар бирине тиешелүү риторикалык классификация сөзсүз түрдө акыркы же жалгыз категорияны билдирбейт. Себеби, жогоруда айтылгандай, Куранда кездешкен көптөгөн образдар араб риторикасынын илимпоздору аныктаган чектер жана шарттар боюнча классификацияланбайт. Бул 4-таблицада көрсөтүлгөн.

ИЛТИФАТ: КУРАНДАГЫ УНИКАЛДУУ ЛИНГВИСТИКАЛЫК ИСКУССТВОСУ

Илтифат. Риториктер лингвистикалык феноменди көп талкуулашкан жана семантика рубрикасы боюнча классификациялашып, аны илтифат же капыстан өтүү деп аташты. Адабий контекстте *илтифат* – бул автордун же баяндамачынын кайрылуусунун бир режимден экинчи режимге күтүүсүз өтүүсүн билдирет. Мисалы, күтүлбөгөн жерден үчүнчү жактан (ал, ал, алар) экинчи жакка (сиз, сен) же экинчи жактан (сиз,

сен) биринчи жакка (мен, биз) же жекеликтен көптүк түргө өтүшү да мүмкүн. Кээ бир учурларда, өткөн чактан учур чакка, императивге, зат атоочтон этишке ж.б *илтифаттар* же өтүү болушу мүмкүн. Төмөнкү аятта, жекеликтен көптүк түргө өтүү мисалы көрсөтүлгөн: *балая ман асляма уажхаху лилляхи уа хуа мухсинун фа ляху ажруху ъинда раббихи уа ля хауфун алайхим уа ля хум яхзануун*, «Ооба, Чындыгында: бүт жанын Кудайга тапшырган жана жакшы иш кылган адам, өз сыйлыгын Раббисинин алдында алат жана алар коркушпайт жана кайгырышпайт» (Бакара сүрөсү, 112). Аят үчүнчү жактын жекелик түрүн колдонуудан башталса (ар бири, анын өзү), ал үчүнчү жактын көптүк түрүн (алар) колдонуу менен аяктайт, бирок аяттын эки бөлүгүндө тең ошол эле адамдар жөнүндө сөз болуп жатканын эске алуу шарт.

Бул кубулуштун мисалдарын келтиргенде, тилекке каршы, риториктер Курандын аяттары менен исламга чейинки поэзиянын саптарын айырмалаган эмес. Ырас, алар исламга чейинки поэзиядагы ырлардан көрө илтифатты сүрөттөө үчүн Курандан көбүрөөк аяттарды келтиришти, бул Курандын ушул багытта артыкчылыктуу экендигин кыйыр түрдө моюнга алуу болуп саналат. Академиялык тил менен айтканда, мындай поэтикалык саптарды Курандын аяттары менен салыштырууга татыктуу эмес.

«*Мифтах аль-'Улуум*» китебинде ас-Сакаки 'Алькама аль-Фахльдын (б.з. 603-ж.)¹⁸ *илтифат* жөнүндөгү бөлүмүндө төмөнкү эки поэзияны келтирет:

<i>Тохаа бика қальбун филь-хисаани таруубу</i>	<i>Буъайдаш-шабааби 'асра хаана машишбу</i>
Сиздин кубанычтуу жүрөгүңүз сулуу аялдарга карата сезимдерин жоготту	Жаштык өтүп, карылык келди
<i>Юкаллифунни Лейла уа қад шаттаа уалюхаа</i>	<i>Уа 'аадат 'ауаадин байнанаа уа хутуубу</i>
Лейла кеткенден кийин, ага (жүрөгүмө) кайрылуу мага оордук келтирди	Биздин ортобузда тынчсыздануу, тоскоолдуктар жана кайгы-капалар пайда болду

Менин суроом: «Ушул саптарда *илтифаттын* кандайдыр бир түрүн таба алабызбы же ага байланыштуу кандайдыр бир нерсени тапсак болобу?» Баары болбосо да, көпчүлүк риториктер биздин колубуздан келет деп ишендирип келишет. Чындыгында, бул саптарда кадимки маектешүүдөн башка эч нерсе жок. Акындар үчүн, ошондой эле ар бирибиз үчүн адатынча, өзүн «сиз» деп атаган башка адам катары сунуштайт жана ал өзү менен өзү сүйлөшүп, анын маңдайында башка бир адам отургандай сезет. Андан кийин ал өзүнө кайтып, биринчи жакта сүйлөй баштайт («Мен»). Баарыбыз ушундай жол менен канча жолу өзүбүз менен өзүбүз сүйлөшкөнбүз? Мен: «Бассам, сага эмне болду? Мага сенин өзүңө кылганың жаккан жок. Ошентип, мен чечимиме кайтам. Ооба, бул сиз үчүн жакшыраак болмок, Бассам», – дешим мүмкүн. Монолог учурунда мен экинчи адам менен («сен») сүйлөшүп, биринчи адамды («мен») колдонуунун ортосунда бир нече жолу алдыга, артка кайрылып жаттым. Бирок мен бул процессти *илтифат* деп айта аламбы? Мен аны ушул аталыш менен белгилүү болгон Куран искусствосуна жанаша жайгаштырсам болобу? Ыйык Куранда *илтифат* – бул Исламга чейинки араб адабияты үчүн белгисиз болгон жана азыркыга чейин белгисиз бойдон калган жаңы искусство. Ушул күнгө чейин бул көрүнүш адам жазуучулары үчүн жеткиликсиз бойдон калууда жана мен башка эч бир тилде ушул сыяктуу нерсени жолуктура албадым. *Илтифат* – бул жерде же башка жерде кокусунан эле пайда боло турган нерсе эмес жана ал Курандагы адистешкен ырааттуу риторикалык кубулуштарды камтыйт. Илтифатты «феномен» деп атаганымда, мен ушул сөздү Курандын текстинде ушул искусствонун ар кандай түрлөрүнүн чагылдырылгандыгын баса белгилөө үчүн колдоном. Ошондой эле, ат атоочтордун өзгөрүлүшүнүн адаттан тыш учурлары – бул окурмандан ойлонууну талап кылып, «мен, биз, сиз, ал, алар» деген сөздөрдү колдонууда интеллектуалдык акылдын ылдамдыгына басым жасайт. Төмөндө көрсөтүлгөндөй, Исра сүрөсүндөгү Аллахка байланыштуу ат атоочтор алгачкы үч аятындагы «ал» (*хуа*), «мен» (*анаа*) жана «биз» (*нахну*) сөздөрүнүн ортосунда кеминде алты жолу өзгөртүлөт: (17:1-3)

Субхана аллязии асра би-абдихи лайлан миналь-масжидиль-хараами иляль-масжидиль-аксаллязий бааракна хауляху ли нурияху мин аайаатина иннаху хуас-самий'уль-басыйр. Уа аатайна муусаль-китаба уа жа'альнааху худан ли бании исраа'ийла алля таттахизу мин дууни уакийлан. Зурриятта ман хамальна ма'а Нуухин иннаху кана 'абдан шакууран.

Анын даңкы чексиз, түнкүсүн Өз кулуна кол тийгис сыйынуу үйүнөн (Меккеден) алыскы сыйынуу үйүнө (Иерусалимге) – ага Биздин кээ бир белгилерибизди Биз көрсөтүү үчүн – Биз бата берген чөйрөлөргө Ал алып барды: Чындыгында, Ал – жалгыз, баарын Угуучу жана баарын Көрүүчү. Биз Мусага вахий бердик жана аны Исраил уулдары үчүн жол көрсөтүүчү булак кылып (аларга буйрук кылдык) «Тагдырыңды аныктоо укугун Менден башка эч кимге жүктөбө. Эй, Биз Нух менен бирге кемеге киргизгендердин урпактары! Мына, ал (Биздин) эң ыраазы болгон кулубуз болчу!» (Исра сүрөсү 17:1-3)

Убакытка байланыштуу илтифат

Куранда *илтифаттын* көптөгөн түрлөрү бар, алардын биринде өткөн чак, учур чак жана келер чактын маанилери биригип кеткенин байкайбыз. Бул жерде адамдык аныктамалар менен байланышуудан баш тарткан жердин жана убакыттын Кудайлык ченемдери тууралуу сөз болуп жатат. Курандагы сөз айкаштар жана билдирүүлөр көбүнчө ушул адамдык үч убактылуу дүйнөнүн ортосунда өзгөрүлүп, жер жүзүндөгү ченемдерди жана чектерди этибарга алышпайт, алар өздөрүн жердеги чектөөлөрдөн арылтышат жана биздин чектелген акыл-эсибиздеги аларга койгон талаптарыбызды бузушат. Курандагы төмөнкү аяттар убактылуу чек аралардын кантип ураганы жана өз ара чырмалышкандыгы жөнүндө түшүнүк берет:

*Ва ляу тара из **укифуу** алян-наари фа **қоолуу** йа лайтанаа нурадду уа ля нуказзиба би'аайаати раббинаа:*
«Эгер алардын отко түшкөнүн гана көрө алсаңар, алар: «Оо, эгер биз кайра (жашоого) кайтканда: Раббибиздин буйруктарынын четке какпайт элек...» (Ан'ам сүрөсү, 6:27)

Бул үзүндү келечектеги Кыямат күнү жөнүндө сөз кылса да, ал окуяларды сүрөттөө үчүн өткөн чакты колдонот.

*Ва казаалика **нурии** Ибраахийма малакуутас-самаауаати уаль-арды:*
«Ошентип, Ибрахимге (биринчи жолу) (Аллахтын) асмандар менен жер үстүндөгү улуу падышалыгы жөнүндө түшүнүк бердик ...» (Ан'ам сүрөсү, 6:75)

Бул үзүндүдө өткөн чакта болуп өткөн окуяларды учур чакта сүрөттөө берүү аракети көрсөтүлгөн.

Уа яснаъуль-фулька уа куллямаа марра алейхи мала'ун мин каумихи сахируу минху:

«Ошентип, Нух кеме курууга даяр болду, анын элинин улуу адамдарынын ар бири өткөн сайын, аны шылдындап күлүштү».

(Худ сүрөсү, 11:38)

Нухтун мурунку иш-аракеттери учур чактагы этишти колдонуу менен сүрөттөлөт, ал эми башкалардын ага байланыштуу аракеттери өткөн чакта сүрөттөлөт.

Табыш жөндөмөсүндөгү Илтифат

Мен муну Курандык *илтифаттардын* ар кандай түрлөрүнүн ичинен эң таң калыштуусу жана көңүлүбүзгө татыктуу деп, аны «грамматикалык *илтифат*» деп айтаар элем. *Илтифаттын* бул түрү, айрыкча, табыш жөндөмөсү күтүлбөгөн ыкмада же күтүлбөгөн жерде колдонулган учурларда, өзгөчө байкалат. Курандын бардык тилдик кубулуштарына байланыштуу жайгдайлардын адамдык эрежелерден баш тартканы – тилдик эрежелерди иштеп чыгууга аракет кылган көптөгөн грамматиктерди таң калтырып келет. Ошентип, грамматиканын мындай түрү боюнча туруктуу грамматикалык формулага келгенге чейин, мен ушул грамматикалык лабиринттерде адашуунун ордуна, бул көрүнүштү «Курандык табыш жөндөмө» же «*илтифатка* негизделген табыш жөндөмөсү» деп атай турууну сунуштайм. Курандык табыш жөндөмөнүн мындай күтүлбөгөн жана иликтөөсүз колдонулушу – «жаңылыштык» деп ырастаган скептик чыгыш таануучуларга келсек, алардын көз караштары жана башка скептиктердин дооматтары – төмөнкүлөр менен четке кагылышы мүмкүн:

(1) Куранда араб грамматикасынын эрежелери бар. Чындыгында, Куран – грамматиктердин, тилчилердин жана риториктердин бүгүнкү күндөгү грамматикалык эрежелерди түзүүсүнө түрткү болгон, эгер Куран болбосо, анда бул окумуштуулар араб тилинин жашоосунун ошол алгачкы баскычында мындай эрежелерди түзө алышмак эмес. Жыйынтыктап айтканда, Куран Куранды караган араб грамматикасынын эрежелери эмес – бул араб грамматикасынын эрежелерин сактаган нерсе.

(2) Эгерде, биздин скептик чыгыш досторубуз Курандын авторду деп эсептеген Пайгамбарыбыз Мухаммед (с.а.в.) бул китепте ката кетирген болсо, анда эмне үчүн ал бизге жеткен хадистерде жазылган күндөлүк

сүйлөшүүсүндө ката кетирген жок? Пайгамбарыбызга байланыштуу айтылган сөздөр – Курандын көлөмүнөн он эсе көбүрөөк экендигине карабастан, Пайгамбарыбыз Курандагы каталарын оңдоп-түзөөгө аяр мамиле жасайт беле? Бизге жеткен пайгамбарлык хадистер – Пайгамбарыбыздын күнүмдүк жашоодо эл менен оозеки сүйлөшкөн сөздөрүнүн жыйындысыбы? Пайгамбарыбыз сүйлөгөндө, анын тили кемчиликсиз болгон, ал эми ал жалгыз калып, элден обочолонгондо Кудайдын атынан деп элге айтуу үчүн тексттерди жазган деп ырастоого негиз барбы?

(3) Эгер Куранда каталар болгон болсо, анда поэзиянын жана чечендиктин терең сырларын жакшы билген сахабалар анын каталарын оңдоп, Куранды бизге катасыз жеткизе алмак беле? Андан да маанилүүсү, сахабалар ушундай жөнөкөй жазуу эрежелерин билбеген Кудайдын дининен алыстап кетишмек эмес беле?

(4) Эгер, чын эле Куранда каталар бар деп эсептей турган болсок, анда карап көрөлү, Курандын көптөгөн грамматикалык *илтифат* мисалдарында сөз фатха менен табыш жөндөмөсүндө жөндөлөт (мисалы, *аш-шамса муширика* шарттуу сүйлөмдүн зат атоочун табыш жөндөмөсүнө келтирүү), адатта бул дамма менен келсе нормалдуу көрүнүш болмок, бирок мындай учурларда каталар айдан ачык көрүнүп калгандыктан, жаңы үйрөнүп жаткан окуучулар да мындай каталарга жол беришмек эмес. Төмөндө табыш жөндөмөсүн колдонуу мисалдары келтирилген:

- *Хоолидийна фийха абадан уаъда Аллахи хаққан*: «алар анда түбөлүккө болушат, Аллахтын убадасы – чын» (Ниса сүрөсү 4:122; *Абдуллах Юсуф Али которг.*) «Убада» (уаъд) сөзү «Кудайдын убадасы – чындык» деген сүйлөмдүн предмети болуп эсептелгенине карабастан, атооч жөндөмөсүндө эмес, табыш жөндөмөсүндө колдонулат.
- *Фа иннаху рижсун ау фисқан ухилля ли гайрилляхи бихи*: «анткени булар чынында эле ыплас жана булганыч жана Аллахтан башканын аты аталгандары» (Ан'ам сүрөсү 6:145). Бул жерде «ыплас» деп которулган *рижс* атооч жөндөмөсүнө таандык болсо да, «ыплас булганыч» деп которулган *фиск* сөзү табыш жөндөмөсүндө турат, бул эки сөз тең бир эле атоочтук сөз айкашынын бөлүгү болуп саналат.

- *Уалакад жаа'ат русулюна ибрахийма биль-бушра қоолуу саламан қооля саламун:* «Биздин элчилерибиз Ибрахимге жакшы кабар менен келишти. Алар: «Тынчтык!» Ал: «Тынчтык!» – деп жооп берди. (Абдуллах Юсуф Али которг.) (Худ сүрөсү, 11:69) Салам сөзүнүн биринчи учуру («тынчтык») табыш жөндөмөсүндө, экинчиси атооч жөндөмөсүндө турат, бирок грамматикалык жактан, эки сөздүн конструкциялары бирдей.
- *Заалика ѓииса-ибну марьяма қауляль-хаққ:* «Чындыгында, бул Марьямдын уулу Иса» (Асад которг.) же «Марьямдын уулу Иса (болгон): (бул) чындыкты билдирүү» (Абдуллах Юсуф Али которг.) (Марьям сүрөсү 19:34) Адатта, атооч жөндөмөсүндө болгону менен, табыш жөндөмөсүндө колдонулат.
- *Инна хаазихи умматукум умматан уаахидатан:* «Акыйкатта, үммөттөр – бир эле үммөт» (Анбия сүрөсү, 21:92) Бир тутумдуу сүйлөмдүн баяндоочу катары, «үммөттөр» (умма уаахида) сүйлөмү адатта атооч жөндөмөсүндө болушу керек болчу, бирок ал табыш жөндөмөсүндө колдонулду.
- *Уа маа жағала алейкум фид-дийни мин харажсин миллята абишукум Ибрахийм:* «(Ал) динге (байланышкан бардык нерселерде) силерге кыйынчылыктарды туудурган жок жана силерди ата-бабаңар Ибрахимдин (жолуна түшүрдү)» (Асад которг.) же «...бул силердин атаңар Ибрахимдин сыйынуусу» (Абдуллах Юсуф Али которг.) (Хаж сүрөсү 22:78) Милля (сыйынуу же ишенүү) атооч жөндөмөсүндө эмес, табыш жөндөмөсүндө колдонулган. Асаддын «түшүндүрүлүүчү» сөз айкашы табыш жөндөмөсүндө экендигин кантип өзгөрткөнүнө көңүл буруңуз.
- *Саламун қаулан мин раббин рахийм:* «Тынчтык! –Мээримдүү Раббиздин (саламдашуу) сөзү» (Абдуллах Юсуф Али которг.) (Ясин сүрөсү 36:58) *Кауль* сөзү табыш жөндөмөсүндө эмес, атооч жөндөмөсүндө болот деп күтүлүүдө. Төмөндө келтирилген калган үзүндүлөрдө айтылган сөздөр үчүн да ушундай.
- *Калля иннахаа лязоо наззаағатан лиш-шаваа:* «Жок, бул абдан ысык от анын баш терисин шылып салат». (Ма'ариж сүрөсү 70:15-16)

- *Уа мизаажуху мин тасниим ʻайнан йаишрабу бихаль-муқаррабуун:* «Анткени ал эң бийик нерселерден турган - Аллахка жакын болгондор иче турган (бакыттын) булагы». (Мутаффифийн сүрөсү, 83:27-28)
- *Са йаслаа наран заата ляхабин уамра'атуху хаммааляталь-хатаб:* «Алоологон отко азапталаат, отун көтөргөн аялы да анын мойнунда эшилген жиби бар». (Масад сүрөсү, 111:3-4)

Акырында, Муддассир сыяктуу кичинекей бир сүрөдө *илтифаттын* ар кандай түрлөрүнүн кеминде он беш учурунун кездешүүсү – Куранда кездешкен ар кандай жаңы тилдик кубулуштар арасында илтифаттын чоңдугун жана маанисин айгинелейт. Ошондой эле, ал алгачкы арабдар вахий сөздөрүн биринчи жолу укканда башынан өткөргөн тилдик жана риторикалык шоктун чоңдугунан кабар берет.

АЧЫК ТИЛ

Куран, Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдарды бири-бири менен толук шайкеш келген көптөгөн аспекттерге ээ болгон жаңы тил менен таң калтырды. Бул ийкемдүү Кудай тили кылымдар бою өлбөй жашап өтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ, аны окуу менен адамдар өзүлөрүнүн ата-бабалары айырмалай албаган маанилерди байкай алышат, анткени, ошол доордун же муундун акыл-эси жана билим деңгээли Куранды түшүнүүсүнө таасир этет. Демек, ар бир муундагы адамдар, балким ар кайсы жердин жана маданияттын адамдары бул тилди өзүлөрүнүн ой жүгүртүүсүнө, жасаган ачылыштарына жана аларга берилген билимге ылайык түшүнүшөт. Умар ибн аль-Хаттабдын Куранды тафсир кылууга же анын маанилерин суроого уруксат бербей койгондон келип чыккан акылмандыгын түшүнүү – мен үчүн көп убакыт талап кылынгандыгын моюнга алышым керек. Умар бул маселеге ушунчалык курч болгондуктан, тыюу салууну бузгандарды сабап, ур-токмокко алып, камаганга чейин барган. Абу аль-Аббас мындай деди: «Биз Умар ибн Хаттабдын (Аллах андан ыраазы болсун) жанында болгондо, бир киши ага келип: Эй, ыймандуулардын башчысы, «*альжауаариль-куннас*» сүйлөмү эмне билдирет?» (Таквир сүрөсү, 81:16) Ага жооп кылып, Умар кишинин чалмасын тешип, башынан ыргытты. Анан ал: «Сен харижитсиңби? Умар ибн Хаттабдын өмүрү (Анын) колунда турганга ант болсун, эгерде

чалмаң жок болгондо, анда мен сенин башыңды тешип салмакмын!»¹⁹

Биздин чектелген көз карашыбыз боюнча, Пайгамбарыбыз жана анын сахабалары жашаган мезгилдеги Куранды чечмелөө – Курандын ичинде жашырылган тилдик сырлардын дүйнөсүнө алтын ачкычтар менен толтурулган казына болмок. Бирок, Умар сыяктуу алысты көрө билген, кыраакы адамдын көз карашынан караганда, бул кийинчерээк адамдардын аң-сезимине бут тосот деген натыйжага келген. Анткени, бул келечек муундун чечмелөө аракеттерине катышуу мүмкүнчүлүгүн жана Курандын сырларын, кереметтерин өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн чектеп коймок. Пайгамбарыбыз Мухаммеддин (с.а.в.) өзү айткандай, Куран – кереметтери эч качан түгөнбөгөн китеп (*ля танкади ъажжа'ибуху*). Демек, хижранын биринчи кылымында, Умардай сахабалар жашап өткөн коомдо чечмеленген Курандын сүрөлөрүн, хижранын экинчи кылымында башка бир адам ошол сүрөнү кайра жаңыча чечмелейт беле? Анан дагы, эгер ошол адам, Умардын бул чечмеленген сүрөнү угуп жана ал тууралуу үн катпаганын билгенде, кандай абалда калмак?

Бүгүнкү күндөгү Курандын кереметтүү сансыз ачылыштары, буга чейинки адамзатка белгисиз болгон фактылар менен байланышкан. Ушул себептен улам, азыркы сүйлөп жаткан ачык же көп кырдуу тилдин канатынын астында кылымдар бою жашырылып келген. Бүгүнкү күндөгү ачылыштарды – Кудайдын китебинин лингвистикалык өзгөчөлүгүнүн жемиши катары таанысак болот. «Ачык» же көп кырдуу сөздөр же сөз айкаштары *муташабих* деп аталып көптөгөн аяттарда кездешет (аллегориялык, аль-Имран сүрөсүн 3:7 караңыз). Бирок, аларды Аллахтын жалгыздыгы тууралуу Курандын негизги окуулары менен байланышы бар *мухамм* деп аталгандардын арасынан (негизги, фундаменталдуу, белгилүү мааниге ээ жана өзүлөрүнө түшүнүктүү) табууга болбойт. Комментаторлор, мисалы, *ас-самад* термининин мааниси боюнча ар кандайча айырмаланышы мүмкүн – «Түбөлүктүү, бардык нерсенин Себепсиз себеби» (Асад которг.) жана «Түбөлүктүү, Абсолюттук» (Абдуллах Юсуф Али которг.) – (Ихлас сүрөсү 112), анткени анын мааниси, ар кандай болгону менен, монотеизмдин өзөгүнөн чыкпайт. Бирок, *ас-самаддан* мурунку жана андан кийинки сөздөр боюнча, мисалы, *ахад* – Бир Кудай, Жалгыз жана Бир гана, *лям ялид* – Ал төрөбөйт, *лям йууляд* – жана Ал төрөлгөн да эмес, алар монотеизмдин өзөгүнөн тургандыктан, убакыттын, жердин жана маданияттын айырмачылыгына карабастан, бул жерде талаш-тартышка же ар кандай чечмелөөгө орун жок.

Аллаху акбар деген сөз айкашы – «ачык тил» деп эмнени айтаарыбыздын бир мисалы. Адатта, бул сөз айкашы англисчеге «Кудай улук» же «Кудай баарынан улук» деп которулган. Ошентсе да, бул айтылгандардын

бири да *Аллаху акбар* сөзүнүн так котормосу эмес, себеби *акбар* сөзү англисче «улук» деп которулат. Демек, *Аллаху акбар* сөзүн «Аллах улук» деп которуу туура болот. *Мин* (котормосу – караганда) бөлүкчөсүнүн салыштырмалуу сын атоочтон кийин ээрчип орун алышы – талап кылынган лингвистикалык конвенцияларды бузуп жаткандыгына карабастан, Ислам бул сөз айкашын ачык калтырган, демек, сүйлөп жаткан адам сүйлөмдүн аягын жагдайга ылайык бүтүрө алат. «Кудай баарынан жогору...»: кайгыга караганда, кубанычка, ар кандай тынчсызданууга, ар кандай кумарга, каалоого жана эзүүгө караганда ж.б. Эгер колдонулган сөз айкашы *Аллаху аль-Акбар* («Аллах эң улук») же *Аллаху аль-Кабийр* («Аллах улуу») – булар ачык эмес, өз алдынча, андыктан биздин элестетүүбүзгө же ойло-рубузга эч кандай амал кылууга орун калбайт. Таанып-билүүчүлүк бизге ушул сүйлөмдүн жаңычылдыгынын эң сонун аспектилерин, уникалдуулугун жана ачыктыгын өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүн жоготуубузга алып келди. Биз муну «Кудай улуу» дегенден башка эч нерсени билдирбегендей кылып кайталап келдик жана ушул нерсе Ыйык китептин башка тилдерге бурмаланган, туура эмес которулушуна себеп болуп жатат.

Сөздүн же сөз айкашынын байлыгынын жана көп өлчөмдүүлүгүнүн эң жакшы көрсөткүчү – анын ийкемдүүлүгү же бурмалоо ыкмаларынын саны. Сөздү же сөз айкашын сүрөттөө ыкмалары канчалык көп болсо, ал – ошончолук ачык, көп жагдайдагы маанини түшүндүргөн, мазмундуу жана көркөм болот. Куран өз заманынын прозасынан да, поэзиясынан да ашып өтүп, VII кылымдагы арабдарды өзгөрүлүп жаткан заманга, жаңы окуяларга жана ачылыштарга, ар кыл мүнөздөргө жана адамзаттын ой жүгүртүүсүнүн, маданиятынын жана билиминин эволюциясына жооп бере турган тил менен таң калтырды. Натыйжада, адамдар Курандан өзгөчө түшүнүккө жана маданиятка ылайыкташтыра турган нерсени, ошондой эле алардын дооруна, жайгашкан жерине, айлана-чөйрөсүнө, менталитетине жана муктаждыктарына ылайык келген нерселерди ала алышат. Ошентип, Куранда ар кандай сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын көп болушу – арабдарга өздөрүнүн адабиятын жана поэзиясын чексиз байытууга мүмкүнчүлүк берди.

Ачык тилдин мындай түрүн мурдагы тексттерден, б.а. Эски Осуяттан (*Тора*) жана Жаңы Осуяттан (*Инжил*) табуу оңой. Бирок, биз мындай тексттер боюнча туура, объективдүү чечим чыгара албайбыз, анткени, биздеги тексттердин көпчүлүгү адамдар же эң жакшы дегенде Пайгамбарлар айткандай, Кудайдан түз келтирилген тексттерди сейрек кездештиребиз. Андыктан, бул тексттер көпчүлүк учурда даана асман тилине кирет. Көбүнчө, алар Кудайдын сөздөрүн чечмелеп беришет. Ошондой эле, бул тексттер алгач ирет кайсы тилде түшүрүлгөн болсо, ошол тилде бизге жетип келген эмес. Демек, берилген тексттин канчалык деңгээл-

де мыкты которулганына карабастан, ал тексттер ошол котормочунун жеке көз карашын гана билдирет. Буга кошумча, котормолордун көбү башаламан, айрыкча котормочу ушунчалык кылдат, объективдүү жана чынчыл болсо дагы, тексттин түшүнүксүз бөлүктөрүн так, таза абийир менен түшүнүктүү тилге которуп бере албай, натыйжада ал башаламандык стилди колдонууга аргасыз болот жана ал иш жүзүндө түшүнүксүз бойдон кала берет. Акырында, тилдердин грамматикалык, оозеки жана маданий айырмачылыктары котормочуларга бир топ кыйынчылыктарды туудурат, анткени, ар бир тилдин өзүнүн ар кандай эрежелери, маданий бирикмелери жана конвенциялары бар экени айкын.

Мисалы, Байыркы Осуяттын «Сен душмандарың үчүн күч дайындадың» (Забур 8:2) сыяктуу түшүнүксүз фразасы бизди бир топ түйшөлтөт, анын арабча котормосу: *ассаста хамдан би сабаби аддаадика* *أسست حمداً بسبب أصدادك* Ачык тилдин мисалы катары, айрыкча бул сүйлөмдүн англисче котормосу анын араб тилиндеги аналогуна караганда бир кыйла айырмаланганы эске алынган. Менин жеке котормом дагы, башка котормолор сыяктуу эле кемчиликтери бар: *ла кад аксабака а'дау'ка кувватан* («Душмандарың күч-кубатынды арттырды»), дагы бир арабча котормосу: *таъаззаста фи уажхи хусуумика* *تعزرت في وجه خصومك* деп которгон, же («Душмандарыңдын алдында сен күчтөндүң»), бул жогоруда келтирилген арабча котормого караганда бир аз мааниге ээ, бирок англис тилиндеги вариантындай түшүнүктүү эмес. Ал эми, Куранда мындай көйгөйлөргө туш болбойбуз жана Кудай башынан аягына чейин өз сөзү менен сүйлөйт. Анын үстүнө, биздин колубуздагы Куран өзүнүн түп нуска тилинде, демек, биз анын маңызын түшүнүү үчүн бир нече ортомчу тилдердин котормолоруна муктаж болбойбуз.

Мудассир сүрөсүндөгү «Ачык тилдин» мисалдары

Буга чейин Куранда кездешүүчү ар кандай жаңы тилдик кубулуштардын аналитикалык изилдөөсүндө Мудассир сүрөсүнө (74) таянганбыз. Бул сүрөдө көптөгөн жаңыча тилдердин мисалдары келтирилген, алар чечмелөө жана анализдөө багытында комментаторлордун, тилчилердин жана грамматиктердин ортосунда пикир келишпестиктерди жаратты. Мындан сырткары, Курандын кылымдар бою жарактуу болуп келген ар кандай окууларын эске алсак, ошолордун ичинен «ачык» сөздөр же сөз айкаштары деп атагандардын жок дегенде 29 мисалын көрөбүз. *5-таблицада* алардын айрымдары көрсөтүлгөн, алардын ар бири үчүн сунушталган маанилердин бири гана берилген.

«Ачык» сөз же билдирүү	Котормосу (Мухаммед Асаддын котормосу боюнча)	Аят
<i>қум фа 'анзир</i>	«Ордуңан тур жана эскерт»	2
<i>уа раббака фа каббир</i>	«Жана Колдоочундун улуулуғун даңкта»	3
<i>уар-ружза фахжур</i>	«Жийиркеничтүү нерселердин баарынан алыс бол!»	5
<i>уа ля тамнун тастаксир</i>	«Садаканы көп берип салдым тебе»	6
<i>уа банина шухуда</i>	«Жана балдар (сүйүүнүн) күбөлөрү»	13
<i>уа маххадту лаху тамхида</i>	«Мен ага (жашоону) текши жана ыңгайлуу кылып жараттым!»	14
<i>калля</i>	«Чынында...»	16
<i>лавуахатун лиль-башар</i>	«Ажалдуу адамга (бардык чындыкты) ачып берүү»	29
<i>ли ман ша 'а минкум ятақад-дама ау ята'аххар</i>	«Ар бириңерге, алдыга кетүүнү же артка кетүүнү тандаганыңарга карабастан!»	37
<i>илля асхаабаль-ямин</i>	«Адилдикке жеткендерди гана куткар»	39
<i>нахууду маъаль-хаа'идшин</i>	«Муну жасаган бардык (адамдар) менен бирге биз да күнөөгө баттык».	45
<i>ан ю'таа сухуфан мунашша-ра</i>	«Ачыла турган ачылыштарды алуу»	52
<i>хуа ахлот-такуа</i>	«Бардык Кудайдык түшүнүк булагы»	56

5-таблица: Муддассир сүрөсүндө кездешкен кээ бир «ачык» сөздөрдү же билдирүүлөрдү сүрөттөө

Эгер ушул сөздөрдүн же сүйлөмдөрдүн ар бирине токтолуп ой жүгүртсөк, биз алардын ар бири жеткире турган көптөгөн өлчөмдөрдү жана нюанстарды айырмалай алабыз. Мисалы, Асад тарабынан «ордуңан тур жана эскерт» деп которулган *қум фа'анзир* биринчи сүйлөмүн алалы. *Қум* буйругу ар кандай маанилерди бере алат. Ал: «көтөрүл», «тур», «жыл», «жумушка кириш» же «даярдан» дегенди билдирет. *Анзир* буйругуна келсек, ал «билдирүүнү жеткир», «жакындап келе жаткан сот убактысы жөнүндө эскерт», «бул дүйнөдөгү жаза жөнүндө эскерт», же «тозоктогу түбөлүк жашоо жөнүндө эскерт» деген маанилерди камтышы мүмкүн.

Ушул сыяктуу эле, Асад тарабынан «бардык Кудай жөнүндө түшүнүк булагы» деп которулган «хува ахлют-такуа» ар кандай маанилерге ээ. «Ахлю» зат атоочу заттын ээсине, ага татыктуу бирөөгө же анын ыйгарым укуктуу булагына карата колдонулушу мүмкүн. «Такуа» зат атоочунун семантикалык алкагы – Аллахка болгон ишенимибиз аркылуу Кыямат күнү Анын жазасынан оолак болуу сыяктуу коркуу сезиминен сестенүүнү же сактанууну камтыйт. Ошондой эле, эгер адамдар Аллахка ыйман келтиришсе, анда Ал адамзатты бул азап-тозоктон коргойт деген маанини да билдирет. Муддассир сүрөсүндө кездешкен ачык тилдин көптүгү – анын башка бардык сүрөлөрдө да кездешээрин жана Курандын тилинде канчалык деңгээлде үстөмдүк кылаарын түшүндүрөт. Ошол эле учурда, бул – Куранда эреже бузуулар бар дегенди билдирбейт. Куран эрежелерин бузгандар да болгон жана алар дайыма боло беришет.

Курандын ар кандай окулушу жана ачык тил

«Курандагы таанылган окуу котормолорунун бардыгы – ачык тилдин эң сонун сүрөттөлүштөрүнүн бири»²². Чындыгында, бул адамзат тарыхындагы башка китептер менен байланышпаган өзгөчөлүк.

Чыгыш таануучулары жана алардын шериктеш илимпоздору Курандын тилинин ушул кереметин талаш-тартышка коюп, бул боюнча узак изилдөөлөрдү жүргүзүп, Курандын ишенимине жана кадыр-баркына шек келтирүү максатында мындай изилдөөлөр үчүн берешен гранттарды да сунуш кылышкан. Бирок, алар өздөрүнүн илимий көз караштары жөнүндө чынчылдык менен ой жүгүртүүгө бир да жолу токтолгон жок жана биз, Чыгыштын тургундары, алардан көп нерсени үйрөндүк. Эгер алардын калыс изилдөө жүргүзүшкөнү анык болгондо, жети варианттуу Куран окуулары – бул кереметтүү тилдин дагы бир кереметтүү тарабы экендигин моюнга алышы керек эле.

Бир китепте бир нече китеп бар экендигин же бир нече жол менен окула турган же бир нече маанини жеткире турган тексттер бар экендигин, бирок бул маанилердин карама-каршылыгы же так эместиги жок экендигин уккансызбы? Бул мусулмандар ортосунда пикир келишпестик маселеси эмес, тескеринче, бул жерде Куранды окуунун жолдору, Курандын тилин жана кабарын байытуу, аны окууну жеңилдетүү жана убакыттын, жердин өзгөрүшүнө шайкеш келтире турган тилдин ачык мүнөзүн баса белгилөө маселеси турат. Демек, Курандын жети түрлүү окулушу – бул китепке гана мүнөздүү болгон дагы бир өзгөчөлүк. Эгерде бул окуулар боюнча тилчилер менен окурмандардын ортосунда кандайдыр бир айырмачылыктар болсо, анда «кимге кайсы жагат» – деген гана маселе туулат, анткени алардын жетөөсү тең Кудай тарабынан ачылган:

Умар ибн Хаттаб (Аллах андан ыраазы болсун) айтты: «Бир күнү мен Аллахтын Элчисинин (с.а.в.) көзү тирүү кезинде Хишам ибн Хакимин Фуркан сүрөсүн (25) окуп жатканын уктым. Мен аны укканда, Аллахтын элчиси колдонбогон көптөгөн айтылыштар менен окуп жатканын байкадым. Аз жерден мен анын намазын үзгүлтүккө учурата жаздадым. Ошентсе да, мен жакшылап ойлонуп, анан ал бүткөнчө күтүп турдум. Анан мен аны чапанынын жакасынан кармап: «Мен азыр сен окуп жаткан сүрөнү уктым, бул сүрөнү сага ким үйрөттү?» – дедим. Ал: «Аллахтын Элчиси (с.а.в.) мага ушундайча айтууну үйрөттү. «Сиз калп айтып жатасыз» – дедим. «Кудайга ант берем, Расулю Аллах аны башка жол менен окууга үйрөттү!» Андан кийин мен аны Расулю Аллахга алып бардым да: «Йа, Аллахтын Элчиси (с.а.в.), бул кишинин Фуркан сүрөсүн сиз мага үйрөткөндөн башкача окуганын уктым», – дедим. Аллахтын Элчиси (с.а.в.): «Аны коё бер, Умар». Анан Хишам менен сүйлөшүп жатып: «Оку, Хишам» – деди. Хишам сүрөнү мен уккандай жол менен окуду. Аллахтын Элчиси (с.а.в.) айтты: «Мына ушундай жол менен түшүрүлдү». Андан кийин ал мага кайрылып: «Умар, оку!» деди. Ошентип мен сүрөнү анын өзү үйрөткөндөй окудум, ал: «Мына ушундай жол менен түшүрүлдү. Бул Куран жети түрдүү айтылышта (түзмө-түз «тамгалар») түшүрүлгөн, ошондуктан силер үчүн эң жөнөкөйү менен кайталагыла»²³.

Бул жерде айта кетүүчү нерсе, Курандын ар кандай окууларынын саны – жетөө, анткени ушул окууну негиздеген баяндамачылардын чынжыры жети менен аяктаган, бирок окурмандар аны «жети тамга» (аль-хурууф ас-сабъа) менен чаташтырбашы керек, ал жөн гана цитаталанган Пайгамбарлык хадисте айтылган жана жергиликтүү диалекттерге, билимдүү жана сабатсыздарга, жаштарга жана карыларга байланыштуу ар кандай айтылыштарга тиешелүү. Бул ой төмөнкү хадисте түшүндүрүлөт:

Бир жолу Алланын Элчиси (с.а.в.) Жабраилге жолугуп²⁴, ага мындай деди: «Эй Жабраил! Мен сабатсыз адамдарга жиберилдим, алардын кээ бирлери алсыз жана кары, кээ бирлери жөн гана жаштар, кээ бирлери аялдар, кулдар, кээ бирлери өмүр бою эч качан китеп окубаган адамдар». Жабраил жооп берди: «Эй Мухаммед! – Куран жети айтылышта түшүрүлгөн" (же «жети диалектте»): түзмө-түз, «жети тамга боюнча» (ъаля сабъати ахруф) (жана башка сөздөр менен), ушул жетөөнүн бири менен окуй берсин»²⁵.

Ачык тил жана илимий ачылыштар

Илим-билимге байланыштуу Курандын кереметтүү түшүнүктөрүнүн бүгүнкү күндө жасалган сансыз ачылыштары адамзатка мурда белгисиз болгон фактылар менен байланыштуу жана ушул себептен, биз сөз кылып жатканыбыз ачык жана көп кырдуу тилдин канатынын астында жашырылып келген. Ушул сыяктуу ачылыштар, Аллахтын вахийинин тилдик өзгөчөлүгүнүн жемиштеринин бири гана жана биз асыл сахабалардын көрөгөчтүгүнө, алардын Куранды сактап анын чечмелөөлөрүнүн жазылышына жол бербей келгенине ыраазы болушубуз керек.

Бирок, алардын артынан ээрчип келгендер (комментаторлор, андан кийин котормочулар) Куранды түшүнбөй туруп, процессти бурмалап, чечмелеп, түшүндүрүп берүүгө аракет кылышкан. Төмөнкү дискуссия көптөгөн мисалдардын бирине токтолот:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

Уа тараль (жана сиз көрүп тургандай) жибаала (тоолор) тахсабуха (силер ойлойсуңар аларды) жаамидатан (кыймылсыз) уа хия (алар турганда) тамурру (кыймылда) маррас (кыймыл катары) сахаб (булуттар), сунъа Аллахий (Алланын колунан бүткөн) лязи атқана (дыкаттык менен) кулля шай'ин (бардык нерселер). Иннаху (Мына!) хабирун (Ал маалымдалган) бимаа (жөнүндө) тафъалюн (силер жасап).

(Намл сүрөсү, 27:88)

Бул аят жөнүндө алгач ой жүгүрткөнүмдө, булуттар асманды аралап өткөндөй, тоолор Жердин айлануусу менен кошо «айланаарын» тастыктаган айкындык мени таң калтырды. Бул жөнүндө ойлонуп, ушул аяттын алгачкы түшүндүрмөсүнө кайрылып, авторлордун ошол доордун кеңири аалам менен болгон байланышын чектелген билимдери менен түшүнгөндүгүн байкай алдым. Ошол учурда эч ким Жердин айлануусун же анын сфера экендигин билген эмес. Мындан бир аз мурда гана геологдор жердин катмарлардан турганын, экөөсү кыртыштан (башка катмарлар менен салыштырганда, сырткы катмары ичке) жана мантиядан (жер кыртышынын астындагы тыгыз катмардан) тургандыгын билишкен. Плиталык тектоника теориясына ылайык, жер кыртышы жыл сайын мантияда бир нече сантиметрге жылып, континенттердин жылышына алып

келет. (Альфред Вегенердин континенттик четтөө теориясын караңыз, ал 1912-жылы гана сунушталган жана 1950-жылдарга чейин окумуштуулар тарабынан катуу сынга алынып, анын өлүмүнөн кийинки далилдер анын ачылышын акыры тастыктаган)

Төмөндө 27:88 аяттын чечмелөө аракетинин кыскача баяндамасы Курандын эң белгилүү алгачкы тафсирчилеринин кээ бирлери тарабынан келтирилген:

- **Аль-Хазин:** «Тоолор булуттардай кыймылдап турат, жерге кулап түздөлүп калмайынча... Анын сыңарындай, Кыямат күнү тоолордун кыймылы алардын чоңдугуна байланыштуу сезилбей калат, ошол эле себеп менен булуттардын кыймылын сезүү мүмкүн эмес».
- **Ат-Табари** (ан-Насафи, Ибн аль-Жавзи, аз-Замахшари жана аль-Куртуби менен бирге): «Ибн Аббас билдиргендей, бул аяттагы *жамида* сөзү «бекем» же «түз турган» деген мааниде. *Уа хия тамурру маррас-сахааб* деген сөзгө келсек, бул тоолордун (Кыямат күнү) чогулушу керек дегенди билдирет, анан алар жылып кетүүгө аргасыз болушат, ошондо аларды көргөн адамга, алар алдыга шашып жатышса дагы алардын көп санда болгондугуна байланыштуу, бир орунда тургандай сезилет».
- **Ар-Рази** (ал-Байдави менен макулдашылган): «Тоолорду (Кыямат күнү) *жаамида* катары кабылдашыбыздын себеби, (Асад «ушунчалык бекем» деп которгон) ири салмактар тездик менен кыймылдап жатканда, аларга көз чаптыргандар аларды токтоп турушат деп ойлошот, бирок алар өтө тездик менен өтүп жатышкан болот».
- **Абу Хайан:** «Тоолорду караган адамдын аны «бекем» деп эсептешинин себеби (*жаамида*), алар канчалык кыймылдаса да, ошол күндүн (Кыямат күндүн) үрөй учурган таасири менен анын сезими өзгөрүлөт. Башкача айтканда, анын чындыгында токтоп турбагандыгын ишенимдүү түрдө аныктоо үчүн анын аң-сезиминин иштебей калышы себеп болот».
- **Ибн Касир:** «Башкача айтканда, сиз аларды кыймылсыз жана өзгөрүлбөгөндөй көрөсүз, чындыгында алар булуттар сыяктуу өтүп, өз ордуна жылып баратышкан болот».
- **Аль-Фарра** (аль-Ахфаш аль Аусат менен бирге): Бул комментаторлор бул аятка түшүндүрмө бере алышпайт.

Бизди тынчсыздандырган нерсе – Курандын кээ бир заманбап чечмелөөчүлөрү Куранды мындан ары интерпретациялоону токтотууну жана мындан жүздөгөн жылдар мурунку илимпоздордун жетишкендиктерине канаат кылуубузду талап кылышат. Мисалы, Куранга байланыштуу англис тилиндеги он чакты тафсирди тандап алсак (сегизин мусулмандар, экөөнү мусулман эмес чыгыш таануучулары жазган), бардык сегиз мусулман комментарийи (тагыраагы, алардын арабча котормолору) алгачкы комментаторлор тарабынан жасалган чечмелөөлөргө бекем кармангандыгын байкайбыз.

Натыйжада, *ya hia тамурру маррас-сахааб* (алар булуттардын кыймылы сыяктуу жылып бара жатканда же өтүп бара жатканда) сөзү мурдагыдай эле калган жок. Аны чечмелөөдө келер чакка өткөрүү – зарыл деп эсептелсе, бул анын чыныгы маанисин англис окурманы үчүн таптакыр жеткиликсиз кылат. Ошого карабастан, котормолордун ар бири аятты «алар өтүп жатышат же жылып жатышат» дегендин ордуна «өтүп кетет» деп айтууга үндөйт.

Ушул мисалды андан ары карасак, Курандын азыркы котормочулары да өзүлөрүнүн таң калыштуу жана бир башкача карама-каршылыктарына кабылышып, *тахсабуха* (сиз алар ойлогондой ойлойсуз) деген сүйлөмдөгү этишти учур чакта эмес, келер чакта колдонушат.

Тахсабуха сүйлөмүнүн этиши учурдагы иш-аракетти билдирет, андыктан келер чакта колдонулса, маанисин жоготот. Ошондой болсо да, заманбап котормолордун көпчүлүгү бул этиштин келер чакта которулушуна макул болушат. Айрым котормолор (Хилали жана Хандыкын караңыз) пайда болгон карама-каршылыктан алыс болууга аракет кылып, аяттын маанисин ого бетер бурмалап, (*тахсабуха*) сүйлөмүн жана андан кийинки (*ya hia тамурру маррас-сахааб*) диалектисин келер чакта мындай которгон:

«Тоолорду көрүп, алар бекем деп ойлойсуң, бирок алар булуттар сыяктуу жок болуп кетишет» (баса белгиленди).

Бактыга жараша, мусулман эмес англиялык чыгыш таануучу Ричард Белл Куранды которуп жатканда (1937-1939 жж.) алгачкы комментаторлордун таасиринен алыс болгон. Ал текстти заманбап эмес, араб грамматикасынын эрежелерине ылайык караган. Ошондуктан, ал төмөнкүдөй так жана кылдат котормо жасады: *«Бардык адамдар тоолорду сыягы бекем, бирок булуттар сыяктуу өтүп баратканын көрүшөт»*.

Ричард Беллден кийин мусулман котормочусу Мухаммед Мармадук Пикталлдын Курандын англис тилиндеги котормосу биринчи жолу 1930-жылы жарык көргөн (бирок ушул үлгү үчүн 2002-жылы редакцияланган басылма тандалып алынган). Пикталл аятты төмөнкүдөй которгон:

«Адырларды көрөсүңөр (жана) булуттардын үстүнөн учуп баратканда, аларды бекем деп божомолдойсуңар».

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда келтирилген мисал бизге Курандын кандай гана сонун, керемет аспекти ачылып калбастан, жашыруун бойдон кала бергендигин ачык-айкын көрсөтүп турат. Англис тилиндеги айрым котормочулар Куранды интерпретациялоодо кылымдарды карыткан байыркы комментаторлордун чечмелөөлөрүн туурап чыгышкан, бирок, ошол учурдагы комментаторлордун түшүнүктөрү алар жашаган доорго ылайык чектелген билимге негизделгендигине көңүл бурушкан эмес.

Акырында, Курандын тилиндеги кереметтүү жаңычылдыктарды изилдөө боюнча биринчи сапарымдын аягында, бул адамзаттын ачылыштарынын «укмуштуу окуясы» болгонун жана ал адамзаттын бардык демилгелери сыяктуу, канчалык илимий, академиялык же объективдүү болбосун, бул жаатта адамдын алсыз жана акылы жетишсиз бойдон кала берээрин мойнума алам. Кудайдын Курандагы тилине байланышкан адамдын кандай гана аракети болбосун, аны «укмуштуу окуядан» башка нерсе катары сүрөттөөгө татыктуу эмес.

Пайгамбарыбыздын доорундагы арабдарга болгон Аллахтын: «...ушуга окшогон сапаттарга ээ бир сүрө чыгар...» (Асад которг.) же «...Ушуга окшош бир сүрө жарат...» деген чакырыгы (Абдуллах Юсуф Али которг.) (Бакара сүрөсү 2:23) Куранды бизге кече гана түшүрүлгөндөй кылат. Дүйнө жүзүндө кандай гана генийлер болбосун жана алар дүйнөнү кандай гана көрккө бөлөбөсүн, эч ким жана эч нерсе Курандын таасирдүү абалына доо келтире албайт.

КОШУМЧА МААЛЫМАТТАР:

1. Фахр ад-Дин Рази, *Ат-Тафсийр аль-Кабийр* (Бейрут: Дар-Ияя Тур-Тур-Араби, Араби, 2001), 9-бөлүк, 446-б.
2. Джалал-дин-ас-Суюти, *Аль-Иткан фи Улум аль-Кур'ан* (Бейрут: Дар-эль-Кутуб эль-Илмия, 2003), 2-бөлүк, 108-б.
3. Нахл сүрөсү 16:60, А.Ж. Арберри, *Куранды чечмелөө* (Нью-Йорк: Макмиллан, 1955)
4. Бул билдирүүнү Хаким *Мустадрака ал-Сахихайнде* риваят кылган. Мушриктердин Куранга карата жасаган мамилелери жөнүндө Самира Зайид *Мухтасар аль-Жами фи Сира ан-Набавия* (Дамаск: Аль-Матбаа аль-Илмия, 1995) аттуу билдирүүсүндө.
5. Исламга чейинки поэзия жөнүндө документтеримде мен БАЭнын маданий академиясы түзгөн поэзия энциклопедиясына (компакт-диск) таяндым. Бул энциклопедия бир нече басылыштарда басылып чыккан. Биринчи басылышы 1998-жылы, экинчиси 2000-жылы жана үчүнчүсү 2003-жылы басылып чыккан. Ушул энциклопедия, ошондой эле компакт-дисктеги башка маалыматтар болбосо, мен ушул темада изилдөө жүргүзө алмак эмесмин деп айта кетишим керек.
6. Бул мисал «Аны менен теңдеш эч нерсе жок» деп которулган *валям якун лаху куфуван ахад* айтылат. (Ихлас сүрөсү 112:4) *Лям якун* деп которулган терс этиш сүйлөмү «эч нерсе болгон жок» дегенди билдирет, чындыгында «эч нерсе болгон жок, эч нерсе жок жана эч качан болбойт».
7. Саид ибн Аби Ваккас, *Сияр Аъзам ан-Нубала*, Аз-Захаби риваяты.
8. Бул билдирүүлөрдүн авторлору: (1) Ибн аль-Мукаффа, *Калила ва Димна*, 68-б. (2) Ибн Хазм, *Тавкул Хамама*, 216-б; (3) Таха Хусейн, *Фи Эл-Адаб эл Жахили*, 315-б.,(4) Аль-Маарри, *Расаил Аби аль-Ала ал-Маарри*, 3-т., 587-б. жана (5) ар-Рафии, *Вахи аль-Калам*, 1-т., 16-б.
9. Куранды айтылыш жана интонация эрежелерине ылайык кайталоо чеберчилиги.
10. Джеффри Ланг, атүгүл периштелер сурашат: Америкадагы Исламга саякат (Белтсвилл, МА: Amana Publications, 1997), 139-б. Арберриден үзүндү, Артур Дж. Арберинин *Куранды чечмелөө* макаласынан алынды. (Oxford: Oxford University Press, 1964), Киришүү. Дэннинин цитатасы Фредрик Деннинин «Ислам» китебинен алынган. (New York: Harper & Row Publishers, 1987), 88-б.

11. Абу Закария Яхья ибн Шараф аль-Навави, *Рияд ас-Салихийн*, ред. Абдул-Азиз Рабах жана Ахмад Юсуф Даккак, (Дамаск: Дар эль-Ма'мун ли Тур-Турат, 1980), 4-б.
12. Ахмад (Ахмад ибн Ханбал, *Муснад*) риваят кылган.
13. Бул аятта мен Мухаммед Асаддын жана Абдуллах Юсуфтун котормолорунан (чечмелөөлөрүнөн) алысмын.
14. Кристоф Люксенберг, *Куранды Сирия-Арамейлик окуу: Куран тилинин расшифровкасын ачууга салым*. (Берлин: Верлаг Ханс Шиллер, 2007)
15. *Харф масдарынын* мисалы болуп *ан* бөлүкчөсү келтирилет, андан кийин учурдагы этиштин шарттуу ыңгайы (*наиб*) же өткөн чактагы этиш. Бирөө «ал кеткенден кийин» (*бада ан захаба*) же «ал кеткенде» (*бада ан язхаба*) деп айтса болот. Төмөнкү этиш менен *ан* бөлүкчөнүн ушул айкалыштарынын кайсынысын болбосун, зат атооч (*масдар*) этиши менен алмаштырса болот. Ошондуктан, «*Ба'да ан захаба*», «ал кеткенден кийин» деп айтуунун ордуна, «*ба'да захабихи*» (сөзмө-сөз «ал кеткенде») жана «*ба'да ан язхабанын*» ордуна «ал кеткенден кийин» ошондой эле «*ба'да захабихи*» деп айтууга болот. (сөзмө-сөз «ал кеткенде»)
16. Асад бул сүйлөмдү: «Кудай ага ачкачылыктан жана коркуу азыктарынын даамын таттырды», - деген сөздөргө шилтеме берип, «ушундай кийим менен адамды курчайт». (*Таж аль-Арус*) Мухаммед Асад, *Курандын билдирүүсү* (Гибралтар: Дар аль-Андалус, 1984), 414-б.
17. Аль-Шавкани, *Тафсир Фатх аль-Кадир* (Каир: Дар-аль-Фикр, датасы жок), 3-том, 200-б.
18. Аль-Саккаки, *Мифтах аль-Улум* (Бейрут: Дар аль-Кутуб аль-Ильмийя, 2000), 298- б.
19. Хаким риваят кылган. Умардын бир катар айткандарынан, Ахмад Абд ал-Джаввад жана Аббас Ахмад Сакр *Жами аль-Ахадит аль-Масануд ва аль-Марасил*. (Дамаск: Матба Хашим аль-Кутуби, 1981), *масаниддер* бөлүмү (көптүк *муснаддан*, салт өзүнүн биринчи бийлигине чейин үзгүлтүксүз көтөрүлүп турат), 2-т., 143-145-б.
20. Арабча котормосу Дар-аль-Китаб аль-Мукаддас фи аль-'Алям аль-Араби, 1981-жылы басылып чыккан.
21. Дар-аль-Китаб эль-Мукаддас фи аль-'Алям аль-Араби, 2004-жылкы басылма.
22. Ахмад Али Имам, *Курандын Варианттык окуулары: Алардын тарыхый жана тилдик келип чыгышын критикалык изилдөө*.

(Мальта: ПИТ, 2011)

23. Аны Бухарий жана Муслим риваят кылган, сөздө айырмачылыктар бар. Бул тема боюнча дагы көптөгөн хадистерди, Куранды окуу варианттары жазылган китептерди, айрыкча Ибн аль-Жазари менен таанышууну караңыз (хижрий 833 / б. 1429-ж.), *Такриб ан-Наир фи Кираат аль-Аир*, ред. Ибрахим Атва Авад, (Каир: Дар-Хадис, 1966), 47-51-б.
24. Бул окуянын бир версиясында ал Жабраил менен Куба тоону көрсөтүп турган «Аль-Мар аскаларынын жанында» жолугушкандыгы айтылат.
25. Убайя ибн Каъбдын атынан Тирмизи риваят кылган.

ТАНДАЛГАН БУЛАКТАР ЖАНА ЭСКЕРТМЕЛЕР:

Төмөнкү тизмеде хадистер жыйнагы, сөздүктөр, энциклопедиялар, грамматикалык жана тилдик эмгектер же ушул изилдөөдө биз шилтеме кылбаган Курандын комментарийлери камтылбайт. Ошондой эле, ал биз таянган компакт-диск форматындагы көптөгөн энциклопедияларды, анын ичинде Ыйык Курандын энциклопедияларын, пайгамбарлык хадистерди жана араб поэзиясын, айрыкча Бириккен Араб Эмираттарынын маданий академиясы тарабынан түзүлгөн 1998-2000-2003-жылдардагы маанилүү энциклопедиянын (компакт-дисктеги) басылмаларын камтыбайт.

Араб тили боюнча булактар:

Аль-Альвани, Таха Джабир. Нахва Мавкиф Корани мин аль-Насх. (Каир: Мактабат аш-Шурук ал-Даулия, 2007)

Аль-Ансари, Ахмад Макки. Назарият аль-Нахв аль-Курани. (Жидда: Дар аль-Кибла, хижрий 1405/1984)

Аль-Асбахани, Абу Бакр Ахмад ибн Хусайн. Аль-Мабсут фи ал-Кираат ал-Ашар, ред. Субаи Хамза Хакими. (Джидда: Дар аль-Кибла жана Бейрут: Муассат Улум аль-Куран, 1995)

Аль-Бакиллани, аль-Кади Абу Бакр Мухаммед ибн Тайиб. Ижаз аль-Куран. Салах ибн Увайда тарабынан редакцияланган жана аннотацияланган. (Бейрут: Дар аль-Кутуб аль-Илмия, 2001)

Аль-Фарахи, Абд аль-Хамид. Тафсир Низам Куран ва Та'вил Фуркан бил-Фуркан. (Индия: Аль-Даира аль-Хамидия, 2000)

Ибн аль-Джазари, Мухаммед ибн Мухаммед. Такриб ан-Нашр фи Кираат ал-Ашр, ред. Ибрахим Атва Авад. (Каир: Дар аль-Хадис, 1996)

Аль-Журжани, Абд аль-Кахир. Махмуд Мухаммед Шакирдин Далала аль-Ижаздагы комментарийи. (Каир жана Джидда: Дар-аль-Мадани, 1992)

Аль-Китаб аль-Мукаддас. (Бейрут: Дар-аль-Китаб аль-Мукаддас фи Шарк аль-Авсат, 2004)

Аль-Китаб аль-Мукаддас. (Дар-аль-Китаб аль-Мукаддас фи аль-Алам аль-Араби, 1981)

Аль-Каттан, Мана. Мабахит фи Улум аль-Куран. (Бейрут: Муассатат ар-Рисала, 1998)

Аль-Рази, аль-Фахр. Аль-Тафсийр аль-Кабийр. (Бейрут: Дар Ихия аль-Турат аль-Араби, 2001)

Аль-Сакаки, Абу Якуб Юсуф. Мифтах аль-Улум, ред. Абд аль-Хамид Хиндави. (Бейрут: Дар-эль-Кутуб аль-Илмия, 2000)

Шавкани, Мухаммед ибн Али. Фатх : аль-Жами, байн Фаннай ар-Ри-

вая ва аль-Дирых мин Ильм аль-Тафсийр. (Каир: Дар-аль-Фикр, датасы жок)

Ас-Суюти, Джалал ал-Дин. Аль-Иткан фи Улум аль-Кур'ан, ред. Мухаммед Салим Хашим. (Бейрут: Дар аль-Кутуб аль-Илмия, 2003)

Жами ал-Ахадис ли аль-Масанид ва ал-Марасил. Ахмад Абд ал-Жаввад жана Аббас Ахмад Сакр тарабынан даярдалган. (Дамаск: Матба Мухаммед Хашим аль-Кутуби, 1981)

Удайма, Мухаммед Абдул-Халик. Дирасат ли Усуб ал-Куран ал-Карим. (Каир: Дар аль-Хадис, 2004)

Аз-Заркаши, Бадруддин Мухаммед ибн Бахадир. Аль-Бурхан фи Улум аль-Куран, ред. Мухаммед Абу аль-Фадл Ибрахим. (Каир: Дар Ихья аль-Кутуб аль-Арабия, 1958)

Аль-Зайид, Самира. Мухтасар аль-Жами фи ал-Сира ан-Набавия. (Дамаск: Матбаах ал-Илмия, 1995)

Англис тили боюнча булактар:

Асад, Мухаммед. Курандын каты. (Бристоль, Англия: Китеп фонду, 2003), 5-том.

Библия. Кинг Джеймс Версиясы. (Лондон: Коллинз Клие Тап Пресс, 1950)

Заманбап адам үчүн жакшы кабар: Бүгүнкү англис тилиндеги Жаңы Осуят. (Америкалык Библиялык Коом, 1966)

Бийык Библия. Кайра каралган стандарттык версия. (АКШнын Улуу Британиядагы Христиандык Чиркөөлөрдүн Улуттук Кеңешинин Христиандык Билим бөлүмү, 1971)

Бийык Библия. (Лондон: Тринитардык Библия коому, 2000)

Ислахи, Амин Ахсан. Куран жөнүндө ойлонуу, которм. М. С. Каяни. (Лондон, 2003)

Лэнг, Джеффри. Атүгүл Периштелер Сурашат: Америкадагы Исламга болгон саякат. (Белтсвилл, МА: Амана Пабλικейшнз, 1997)

Люксенберг, Кристоф. Куранды сирия-арамейлик окуу: Курандын тилинин расшифровкасын ачууга салым. Англисче басылышы. (Германия, 2007)

Мэрри, Миддлтон. Стилль көйгөйү. (1922, Лондон: Оксфорд кагаздары, 19)

Бул изилдөө – Куран тилинин кереметтүү, уникалдуу экенин жана ал Кудайдын бийлигинин далили экендигин көрсөтүп турат. Автор Курандын тилин исламга чейинки поэзиянын тили менен, Пайгамбарыбыздын сөздөрү менен, мурунку жана азыркы арабдардын тили менен салыштырып, Курандын араб тилинде түшүрүлгөнүнө карабастан, ошол эле маалда ал толугу менен жаңы араб тили болгонун көрсөтү. Баштапкы жана алгачкы мусулман аудиториясы аны керемет деп эсептешип, Курандын сөздөрүн, үндөрүн, ритмдерин, анын кооздугун жана улуулугун тереңирээк түшүнүү менен кабыл алышкан. Ал эми, Куран заманбап угуучулардын кулагына тааныш болуп, чөйрөсүндө сөздүктөр менен изилдөөлөр толуп тургандыгына карабастан, анын кереметин байкоо – алар үчүн кыйынга турууда.

Автор бул парданы алып салууга, окурмандарга Куранды биринчи жолу угуп жаткандай кылып, ушул керемет нерсени жандандырууга аракет кылат. Ошол эле учурда, ал окурмандарга Курандын кооздугун баалоого, ага сүнгүп, анын түзүлүшү менен багытын жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Ал анализин негиздөө үчүн Муддассир сүрөсүнө (74-бөлүм) көңүл буруп, ар бир сүрөнүн өзгөчөлүктөрү жана мүнөздөмөлөрү бар экенин белгилеп, анын бүткүл дизайны жана колдонуу чөйрөсү боюнча уникалдуулугун көрсөтүүгө бар күчүн жумшаганы байкалып турат.
